

PRÍRODNÝ SPÔSOB LIEČENIA.

I. SVÄZOK LIEČIVÉ ZELINY.

NAPÍŠAL:
VINCO MIHALUS
BOTANIK.

TRNAVA, 1928.

ČÍSLO PODIELOVÝCH KNÍH 147.

NÁKLADOM SPOLKU SV. VOJTECHA, TRNAVA.

Prívet.

Príroda je najnebezpečnejším nepriateľom človeka, — kým jej nepozná, nad ňou nepanuje. Keď ale poznáme sily prírody, naučíme sa tieto do našich služieb vnútiť, stáva sa nám nepriateľská príroda priateľskou, vo všetkom nás podporujúcou. Ponúka nám hojne svoje dary a bohatstvá, pomáha nám v boji o jestvovanie, v boji o život. Ona stáva sa nám dobrosrdečnou, láskavou matkou, ktorá nás chráni, opatruje, v núdzi podporí, ošatí a v chorobe lieči. Len poznať cesty a spôsoby, ako sa jej zaľúbiť, od nej podpory dostať a ona sa nás vždy zastane.

Príroda, v jej rastlinách ponúka nám okrem pokrmu, odevných látok, priemyselných surovín a stavbových hmôt i neoceniteľný poklad liekov, nevyčerpaateľný prameň nášho zdravia, náš život udržiavajúcich a predlžujúcich síl liečivých.

Zver dostala od Boha-Stvoriteľa do daru pud, istú vrodenuú náklonnosť, neprekračovať zákony Stvoriteľa a v núdzi, v chorobe pudovite nájsť spôsob a prostriedok, ktorý je osožným, pomocným. A zver sa ani proti zákonom prírody neprehrešuje. — Človek, koruna stvorenia, dostal od Boha-Stvoriteľa do daru, na miesto pudu, rozum a vôľu. Rozum, aby vedel poznať zákony Stvoriteľa, aby poznal, naučil sa poznať, čo mu je osožným a čo škodlivým, aby vedel rozoznať dobré

od zlého a — na základe svojej slobodnej vôle — rozhodol sa pre to, alebo ono, aby teda *vedome* zachovával, alebo prestupoval zákony, Stvoriteľom určené. A človek tento jeho dar — rozum — nesmie zaviazať, podviazať a uschovať, ako to činil ten sluha z Písma, ktorý Pánom sverenú mu hrivňu — talent — uschoval, lež je povinnosťou človeka rozum, dar tento využiť, aby splnený bol príkaz a dodržaný Zákon.

Príroda, a prostredníctvom tejto náš Stvoriteľ, dáva nám ohromné dary, bohatstvá aj v liečivých rastlinách, a povinnosťou našou je náš najcennejší dar, nám sverený talent — rozum — i tu využiť a poznaním liečivej sily rastlín tento ďalší dar prírody v prospech náš obrátiť. A človek v prastarých vekoch jeho jestvovania žil svojím rozumom, zhodnocoval ho a shromažďovaním vedomostí, vzťahujúcich sa i na liečivú silu rastlín, stále ho rozmnožoval. Povinnosťou, zákonom prírody nám uloženou povinnosťou je teda, aby sme i my naše vedomosti rozširovali a rozšírili ich i na znalosť liečivej sily rastlín, kvetné, čomu ale predchádza presná znalosť, poznanie tých bylín, tých zelín, ktoré sú za liečivé zeliny už našimi predkami poznané a uznané. *Preto prvý sväzok diela „Prírodný spôsob liečenia“, obsahuje vedomosti, vzťahujúce sa na poznanie liečivých zelín a až druhý sväzok bude obsahovať spôsob upotrebenia týchto.* Váha, dôraz kladený je hlavne na prvý sväzok, ktorý má okrem liečebných, svojpomocných úloh i úlohu hospodársku, lebo chce rozšírením poznania liečivých zelín umožniť sbieranie a hospodárske zhodnotenie týchto, čo zaistí mnohým nezamestnaným, alebo nedostatočne zamestnaným istý kus chleba, ba pri istej obratnosti a zbehlosti i dobrú existenciu, isté živobytie. —

Často spomenieme ešte slovo liek a preto aspoň čiastočne určíme obsah tohoto slova. — Liekom je všetko,

čo nám pomáha naše zdravie zachovať, alebo už vzniklé, jestvujúce choroby zdolať, odstrániť, naše zdravie späť vydobýť a tak náš život zachrániť, predĺžiť. — Opak toho je jed, otrava. Každý liek môže byť jedom, otravou a opačne, každá otrava, každý jed môže byť liekom. Sám náš pokrm, náš chlieb vzdajší môže sa nám stať jedom, otravou, ak ho nerozumne užívame a požívame — a každý jed, každá otrava môže byť liekom, ak je rozumne upotrebená. V skutočnosti niet jedu, ani otravy, lebo Boh nič zlého nestvoril; ale niet ani lieku, lebo ničoho niet, čo by zloduch nepokazil. Nieto otravy, ani lieku, je *len Zákon*, ktorý keď dodržíme, je nám prospešným a keď ho prekročíme, je nám škodlivým — ba aj usmrcujúcim! A náš rozum — podporený svedomím a ponechaný na rozhodnutie slobodnej vôle — je naším merítkom, ktoré nám povie: *to je Zákon a tu sú jeho hranice, tamto je už proti Zákonu*. Človeče: Zákon je tvoje dobro, prekročenie Zákona je tvoje zlo; — toto je tvojím životom, tamto tvojou smrťou. — Rozhodni sa sám, máš slobodnú vôľu!

Ajhľa: zver za merítko zákona dostala — *pud*, a človek — *rozum*. Človeče, — rozum je tvojím najcennejším tuzemským majetkom, on je tvojím vodcom, nenúť ho násilne na cesty tebe škodlivé, lebo vypovie ti službu a ty, slepý, ostaneš bez vodcu, sprievodcu a zahynieš. Rozum je tým diamantom, ktorý si dostal od Boha do vienka, povinnosťou tvojou je vybrúsiť tento diamant na ligotajúci sa briliant. Hrivňu tvoju neschovávaj, lebo príde Pán, a keď si zle šafáril, odoberie ti ju!

Človek, vandrujúci, kočujúci pračlovek, už aj v tých najstarších dobách sbieral čiastky rastlín, aby týmito

svoj hlad ukojil. Týmito čiastkami rastlinstva boli hlavne koreňky a jedlé plody, ovocie. Pračlovek zbieral pre pokrm svoj aj mladé • výhonky, nezdrevenelé čiastky kmeňu, stonky práve tak, ako i listie a kvety, alebo celé kvetenstvá. Ale zver, ktorá prv poznala rastlinstvo — z ohľadov praktických — priviedla človeka i na poznanie liečivých vlastností niektorých zelín. Okrem zvere najväčším učiteľom človeka bola vždy a vo všetkých oboroch ľudských vedomostí — „náhoda“ — nepozorovateľne účinkujúca ruka Otca-Stvoriteľa. „Náhoda“, najvýznamnejší vynálezca to vedecký práve tak, ako i technický, naučila človeka poznať liečivé vlastnosti rastlinstva a to hlavne kvetné. Kvetná s jej milými farbami, ľúbezou vôňou, alebo odpudzujúcim zápachom vábi na zbieranie, alebo odháňa od zbierania či už celých zelín, alebo čiastok rastlín. „Náhoda“ naučí človeka i na to, ako, v akej podobe a ktoré čiastky zeliny iná chorý užívať, aby ozdravel, aby svoje zdravie a tým život nazpäť získal. Človek naučil sa čoskoro poznať, ktorá rastlina je ľudskému zdraviu osožná a ktorá škodlivá a na základe týchto poznatkov, týchto vedomostí rozdelil ríšu zelín na dve triedy a nazval všetky zdraviu jeho osožné, alebo neškodné zeliny „dobrými zelinami“ a zdraviu jeho škodlivé rastliny „zlými zelinami“. Toto rozdelenie kvetné opieralo sa iba o telesné pôsobenie zelín. Ale v časoch neskorších pripisoval človek zelinám i také vlastnosti, ktorými pôsobia i na duševnú podstatu človeka. Domnieva sa v dobách pohanského pomätenia myslí, že za bohov považované a zosobnené čiastky prírody, pohanskí bohovia, pomocou, alebo cestou tej, alebo onej rastliny môžu človekovi pomáhať, alebo škodiť. A tak sa stáva, že zelina, ináč bezvýznamná, ale na základe svojej formy, alebo farby s tým, alebo oným pohan-

ským bohom zasľúbenú považovaná, vyhlásená a všeobecne uznaná bola za „zelinu dobrú“, hoci aj ináč nijakého liečivého účinku nemala. A naopak, za „zlú zelinu“ považovaná bola každá taká rastlina, o ktorej sa človek-pohan domnieval, že si ju za obľúbenú, svätú zelinu vyvolil taký pohanský boh, ktorý bol za škodcu, záškodníka človeka považovaný. Keď ale človek dospie na tento pomotaný stupeň vývojový, začína úpadok poctivé liečivého upotrebovania zelín a nastáva zamenenie prírodných a prirodzených liečivých účinkov liečivých zelín s ich domnelým, vymysleným, nikdy nejestvujúcim nadprírodným účinkom liečivým. Toto deje sa hlavne v dobe pohanstva a má svoj koreň, že ženy, ktoré sa ako prvé zelinkárstvom a korienkárstvom zaoberaly, — lebo veď celým životom pripiitané sú k príbytku, k domácnosti, k sbieraniu korienkov a k prevádzaniu najvčasnejšieho „roľníctva“, — odstrkované sú od náboženských obradov. Tieto zaznávané ženy sú prvými znalcami „dobrých a zlých zelín“ a pomocou tejto ich zvláštnej, s matky na prvorodenú dcéru dediacej a prenášajúcej sa znalosti, kujú si zbraň proti násilnostiam, bezohľadnosti, záhafačstvu a rodkaziacim nerestiam mužov, zahaľujú sa do závoja bohýň, bosoriek, čarodejníc atď., atď. — Muž, urputník, aby sa pozbavil obávaných majiteliek tajných vedomostí, zaviera ich na nedostupné miesta (Pythia, Sybilla), alebo ich páli na hraniciach (bosorky stredoveku).

Zprvu sbierajú sa *hlavne* korienky, „podzemné čiastky rastlín a preto meno týchto ľudí je „korienkár“ (rhizotomist). Neskoršie už sbiera sa skoro každá čiastka rastliny, hlavne ale rastlín kvetnatých, zelených, od toho: zelina, zelinárstvo. — Prirodzene, znalosť zelín, zelinkárske vedomosti tvoria pre ich majiteľa, pre toho,

kto tieto vedomosti má, istý majetok, istú hodnotu. A túto hodnotu, tento majetok vedomostí si každý chráni, lebo je to zdroj, prameň príjmov, istý prostriedok výživy a živobytia vôbec. Tieto vedomosti zabezpečovali ich majiteľovi okrem istého a bezpečného živobytia aj istú česť, honor, čo je závidenia hodné a preto od žien-matiek odučia sa, obyčajne najmladší, synovia tieto znalosti, aby ich neskoršie na svojich prvorodencov preniesli a tak pomaly, ale isto z rúk žien vyrvali a mužskému pokoleniu zaistili. Že aj u nás, Slovákov prvými znalcami liečivých zelín boli ženy, dokazuje tento veršík, ináč zariekanie a začítovanie pri smýjaní „ostúd“, ktorý som si príležitostne ešte roku 1907 zaznačil. Veršík ten je dôkazom i toho, že slovenský národ už v dávnych pohanských dobách znal mnohé liečivé rastliny a že táto vedomosť pohanských dôb preniesla sa v nezmenenom stave až na naše časy. Veršík ten znie:

Bolesť, nemoc, choroba...	A ty šíp,
Bola by to za baba,	Ty to sčíp.
Čarodejná bohyňa,	A ty slez,
Co by teba nesmyla.	Kdes' to vzal,
	Ta to snes.

A ty matka,
Veď si sladká,
Tak nám daj späť
Toho zdravia, atď. ...

Prví znalci liečivých bylín vedeli, že ich nerozumné mrmľanie nemá veľa významu, ale ním chránili svoje tajomstvo a tajomnými pohybmi, zariekaním, zamodlievaním, začítovaním a vôbec čarodejstvom chránili sa pred zvedavcami a zdvíhali si tým ich vážnosť. Neskoršie, znalci liečivých rastlín, ztratili dôveru v liečivú silu rastlín a verili hlavne v tajnej sile zariekania,

často nesrozumiteľnej hromade sprostých slov a domnievali sa, že liečivá sila je hlavne v týchto a v ich osobe. Takí znalcovia liečivých bylín, ktorí verili v nadprirodzenej a zázračnej sile ich čarov a veštidiel, stali sa bosorkami a bosorákmi, to jest ľuďmi, ktorí sami viac a oddanejšie verili v ich nadprirodzenú moc, ako tí ľudia, ktorým pomáhať chceli, alebo ktorých liečiť mali. V ich pomätenosti myslí zabudli sa títo ľudia (bosorky a bosoráci) tak ďaleko, že úmyselne páchali hriechy a zločiny, aby ich tajná sila, podľa ich mienky od zlého ducha pochádzajúca, čím viac sa stupňovala. To priviedlo ich aj k formálnemu zapredávaniu sa zlému duchovi. — Odchýliac sa takto od prírody — ocl Zákona — unikla im znalosť liečivých síl rastlínstva, opravdivý to základ ich jestvovania, a ľud, ktorý sa im celé storočia zavádzať darilo, prišiel na ich podvodné figle, opustil ich a opovrhol nimi. Žiaľ ale: začal opovrhovať i liečivými silami, Stvoriteľom do rastlínstva v prospech človeka vloženými a odvrátil sa od prírodnej liečby, aby sa celou nerozmyslenosťou vrhol na umelé, v továrňach vyrobené, zdraviu skoro vždy škodlivé lieky. Ba sama veda lekárska odvrátila sa od liekov, prírodou nám daných, lebo ani školný rozum ľudský nemohol pod hromadou spotvoreného zariekania a čarov uzrieť neoceniteľný poklad liečivej sily v rastlinách. Nastala doba, keď chemické vynálezy omámily rozum ľudský, ktorý sa nazdával, že len fabrické lieky sú dobrými, lebo tam niet čarov, ani zariekania. K tomu pripojil sa hmotný prospech, lebo lieky vyrábajúce továrne každému lekárovi za predpisovanie ich, nimi vyrobených liekov, platily slušné provízie, čo vyvolá všeobecné užívanie fabrických liekov a tak nepriamo rozmach chemického priemyslu. — Príroda má ale svoje neúprosné zákony. Zákony tie-

to donutia človeka, aby sa, ako márnokratný syn, znova do lona niatky-prírody vrátil a na jej prsách našiel lieku i na také bolesti, na ktoré mu ich nijaká fabrika vyrobiť nevie a nemôže. A doba tá vari už i nastala. Tisíce kníh o liečivej sile rastlín, tisíce prírodných lekárov, tie najrozmanitejšie spôsoby prírodného liečenia uznané a zavedené i školenými, na slovo vzatými lekármi, je dôkazom, že človek vracia sa k matke-prírode. Ba dokonca so dňa na deň stávajú sa častejšími prípady, že vysoká veda lekárska nútená je uznať za znávané, pod hrbu zariekania a začítovania schované vedomosti starých zelinkárov a korienkárov; ba čo viac, aj niektoré formy „zariekania“ uznávané sú vedou za také, ktoré majú svoj duševný význam a liečivý účinok. Hovoriť o tomto, vypadá už z rámca tejto knižocky, ktorej úlohou je: *oboznámiť ľud slovenský s tým darom prírody, ktorý je do liečivých zelín vložený.*

Sbierať liečivé zeliny je osožným zamestnaním z dvoch príčin. — Poprve preto, lebo liečivé zeliny môžeme pre seba a pre členov našej rodiny na prípad chorôb upotrebiť, a po druhé preto, lebo dnes svet znova obrátil svoj zrak na túto liečivú silu prírody, túto stále častejšie a častejšie vyhľadáva a za ňu, to jest za rastliny, ktoré ju obsahujú, veľmi rád i platí. Tak stáva sa poznanie a nato nasledujúce sbieranie aj zamestnaním, ktoré, keď bude povolanými medzítkami riadne organizované, stane sa i výnosným, mnohým tisícom istý chlieb zabezpečujúcim živobytím.

Naše ministerstvo zdravotníctva malo by sa pozrieť i na túto stranu oboru jeho pôsobnosti a to tým väčšími, že bolo na hospodársky a sociálny význam tejto veci i upozornené, a miesto zrušovania orgánov, ako bola „Slovenská komisia pre sbieranie a pestovanie liečivých rastlín“, malo by sa starať o vybudovanie týchto.

Ba samo ministerstvo financií, ktoré z výkazov štatistického úradu pozná položenie, malo by mať záujem na tom, aby sme za drogy, u nás nasbierané, ale v cudzine spracované liečivé zeliny, ročíte ťažké milióny nevyhadzovali, lebo v surových liečivých zelinách nevyvážame dielo nášho obyvateľstva, ale surový, nespracovaný poklad našej vlasti.

Keď ale povolané kruhy nemajú — hoci by mali mať — porozumenia pre tento spôsob zaistenia živobytia tisícom našich občanov, musíme cestou svojpomocnou otvoriť tento bohatý prameň príjmov, ktorý sa dá doplniť pestovaním liečivých zelín, ako vedľajšieho výrobku nášho poľnohospodárstva.

Knižočka táto dostane sa tisícom a tisícom do rúk, ako podielová knižka Spolku Sv. Vojtecha. Žiaľ, finančné pomery nedovoľujú, aby miesto obyčajných obrázkov boli v nej obrázky farbisté, prirodzenú farbu kvetov zeliny ukazujúce. Spolok Sv. Vojtecha ale ochotne poslúži každému jeho členovi, ba i nečlenovi a v jeho miestnostiach v Trnave ukáže mu dnes len vo farbistých obrázkoch, neskoršie i v prírode každú liečivú rastlinu, aby tak umožnil presné poznanie pravých liečivých zelín.

Knižočku túto opatrite si dobre, lebo bez nej druhý sväzok tohoto diela „Prírodný spôsob liečenia“, nemal by patričného významu. — Nádejeme sa, že i duchovní otcovia ľudu, ako i dedinskí učitelia pochopia naše úsilie, budú pomáhať nášmu ľudu, naučiť sa poznať u nás rastúce liečivé rastliny, pomôžu ho poučiť, ako sa majú tieto zbierať, sušiť a baliť, ako a kde zhodnotiť. Neskoršie potom, keď bude toto odvetvie nášho hospodárstva vyvinuté, nastane poptávka po liečivých rastlinách, samočinne vyvinie sa i pestovanie takých liečivých rastlín, ktorých sbieranie pre ich zriedka-

vosť sa nevypláca. Tým umožní sa obhospodarovanie i takých pozemkov a poľnohospodárskych plôch, ktoré sú dnes bezcennými.

Mená obchodníkov, ktorí liečivé zeliny kupujú, udá vám Spolok Sv. Vojtecha ochotne a zdarma. — Nezamestnaný a chudobný ľud slovenský môže si cestou touto zaistiť dobré živobytie, len treba obracať hrivňu, Stvoriteľom nám danú — treba užívať náš rozum a vôľu.

Chcieť a budúcnosť je istá!

L Sbíranie liečivých zelín.

Kto mieni a chce liečivé zeliny sbierať či už pre svoju, alebo cudziu potrebu, alebo pre obchod, ten musí v prvom rade tieto liečivé zeliny dobre poznať, aby, keď už sbiera, nenasbieral naničhodných, neliečivých rastlín. Lebo často sa stáva, že niektorá liečivá zelina podobná je zeline neliečivej a ten, kto liečivých zelín dobre a dopodrobna nepozná, nasbiera darobných, nesúcich, neliečivých rastlín, ktoré nemajú liečivej sily. Potom, keď ich alebo pre seba, alebo pre druhého chce ako liek upotrebiť, vidí, že sa liečivý účinok nedostavil, alebo, keď ich chce lekárnikovi, alebo obchodníkovi liečivými zelinami, predať, tento mu ich nechce odkúpiť, lebo veď nie sú liečivými, lež obyčajnými zelinami — senom. Teda najprv naučme sa dobre poznať liečivé zeliny a len také sbierajme, ktoré opravdu dobre poznáme. Veď máme zo života viac takýchto príkladov. Tam sú na príklad jedlé, dobré a nejedlé, otravné huby. Málokto pozná *všetky* jedlé, všetky dobré huby a jednako každý z nás môže sbierať huby pre kuchyňu, hoc aj všetkých nepoznáme. Sbírame ale len tie, o ktorých istotne vieme, že sú dobré a že sa nimi nepotroíme. Tak je to i s liečivými rastlinami. Sbírajme len tie, ktoré celkom isto poznáme a o ktorých hodnoverne vieme, že sú liečivé. Ako ale u húb, keď poznáme *všetky* jedlé, napochytr nasbírame toľko, čo potrebujeme, kdežto keď všetky nepoznáme, obídeme mnohé dobré a hľadáme len nám známe, čím tratíme čas a často nenasbírame potrebné nám množstvo, —

tak aj u liečivých rastlín. Ten, kto pozná všetky liečivé zeliny, rýchlo nasbiera toľko, že sa "mu to vyplatí, ten ale, kto nepozná všetky, iba niektoré, mrhá časom a jeho robota je nevýnosnou. Z príčin tých naučme sa poznať podľa možnosti všetky liečivé zeliny.

Sú však liečivé zeliny, ktoré sú v obchode liečivými zelinami väčšmi hľadané a sú také, ktoré sú menej hľadané. To sa ale s časom na čas mení a preto obchodníci liečivými zelinami, ako aj lekárnici, každoročne vydávajú svoje oznamy, tak zvané prospekty, že z ktorej zeliny toho roku koľko a v akej forme kúpia. Tieto oznamy rozposielajú v zime každému zelinárovi zdarma na požiadanie. Preto, kto sa chce sbieraním liečivých zelín stále zaoberať, musí si od dotýčaných obchodníkov takéto oznamy, prospekty už v zime zadovážiť, aby potom nesbieral zbytočne a nadarmo.

Ďalšou okolnosťou pri sbieraní liečivých rastlín je okolnosť kraju, podnebia. — Všeobecne známou skutočnosťou je, že na niektorých krajoch niektoré rastliny, zeliny vôbec nerastú, alebo len v takom malom množstve, že sa ich sbieranie nevyplatí. Preto, prv ako by sme sa dali do sbierania, — keď už poznáme liečivé zeliny — prezrieme si náš blízky kraj, okolie nášho stáleho bydliska a presvedčíme sa o tom, že z ktorých liečivých zelín je na našom okolí veľa, ktorých menej a ktorých tak málo, že len kcle-tu nájdeme jednu-dve zelinky. Potom si prezrieme oznam obchodníka liečivými zelinami a vyhľadáme tie, ktorých potrebuje veľa, ktorých menej, za ktoré platí viac a za ktoré menej a podľa toho si zariadime a rozdelíme našu robotu sbierania liečivých zelín. Tak na príklad márne čítame v ozname obchodníka, že potrebuje 3 vagóny pekne sušeného vlčieho jablka (*Aristolochia clematis*); keď bývame niekde pri Žiline, nemôžeme sa dať do jeho sbierania, hoci nám sľubuje i tisíc korún

za 100 kg. A naopak, keď bývam pri Trnave, nemôžeme zbierať borovičiek, ani smrekových šišíek, keďže lesy týchto stromov len vo vyšších polohách sú. Preto nezbytnou potrebou je, okrem presného poznania liečivých zelín, dobre a podrobne poznať kraj, kde byvarne. Aby sme uľahčili robotu poznania kraja, uvedieme pri každej rastline i kraje, na ktorých patričná rastlina v takom množstve rastie, že sa jej zbieranie za každých okolností vyplatí.

Pri zbieraní liečivých rastlín nesmieme zabudnúť na okolnosť, že nesbierame len dnes a toho roku, ale že chceme zbierať i na druhý rok. Preto naša práca nesmie byť nivočiacou, ale takou, aby rastlina — hoc ju i sbierame, nevyhynula a z okolia úplne nevymizla. Ived' teda zbieranie lístie rastliny, zbierajme ho tak, aby rastlina, strom nevyschol, aby sme teda rastlinu nepoškodili. Ak zbieranie kvety, nesmieme strhať všetky, lebo budúceho roku nebudeme mať čo zbierať, keď rastlina uedonesie plodov, semena, ktorým sa bude môcť množiť. Alebo pri zbieraní kvetov rastlín stromovitých nebuďme takí pohodlní, že jednoducho nalárneme si konárov a haluzia, ktoré zavlečieme domov, kde ho potom s kvetov oberiem. Týmto spôsobom čoskoro zničíme tie druhy zelín, ktoré sú nám potrebnými a potom nebudeme môcť zbierať v budúcnosti. Sbierať zeliny nesmie sa diať tak, aby sme znivočili a poškodovali úrodu poľa a lúk, bruzdiac sa po obilí, alebo po lúkách a šľapajúc takto k vôli menejcenným rastlinám cenné chleboviny.

Podzemné čiastky zelín zbieranie pomocou motyky a rýľa. Nie ale tak, aby sme rozrývali celé plochy a tým poškodili úrodu iných liečivých zelín, alebo hospodárskych rastlín. Prirodzene, na cudzích pozemkoch môžeme zbierať podzemné čiastky zelín len s povolením dotyčného majiteľa pozemku. Podobne je to

so stromami, kde sbierame kôru, ako je dub, divý gaštan, breza atď. — Nikdy nesmieme zabudnúť, že naša robota len vtedy je robotou a nie nivočením, ak máme stále na mysli, že chceme a budeme i na takto rok sbierať, čo je ale len vtedy možné, keď patričnú rastlinu nevykynožíme.

Z liečivých zelín sa neupotrebuje všetko. Z niektorej list, z inej kvet, vňať, kôra, plod, alebo podzemná čiastka. Sú zeliny, z ktorých sa potrebuje viac čiastok. Musíme teda presne vedieť, z ktorej rastliny čo máme sbierať. I čas sbierania je dôležitým. Myslím tu na obdobie vývinu. Jedna sa zbiera v plnom kvete, iná pred započatím nového prúdenia miadzgy a konečne zas iná po dozretí plodu. Že ktorá rastlina kedy má byť sbieraná, to nám ukáže nižšie stručne zostavený kalendár, nie celkom úplný. Okrem tohoto všeobecného kalendáru pri každej rastline uvedieme, čo a kedy sa z nej zbiera. Sbíranie deje sa od februára do novembra. V novembri, decembri a januári sa zbierať nemôže a sa ani nesbiera.

Nižšie uvedený kalendár sbierania chce byť iba vzorkom pre tých, ktorí sa chcia sbieraniu liečivých zelín oddanejšie venovať. Podľa tohoto vzorku môže a má si každý zostaviť svoj vlastný, pre istý kraj určený kalendár, lebo, ako sme na to už poukázali, každý kraj má iné rastliny a tiež sa čas ich vývinu podľa podnebia mení. Iný kalendár sbierania zelín potrebujeme na slovenskej rovine, iný v tatranských krajoch a iný na slovenskom podhorí. Preto každý sberateľ liečivých zelín upraví si svoj kalendár pomocou tejto knihy a na základe vlastných zkuseností podľa kraju a okolia a podľa toho, že ktoré zeliny chce v prvom rade zbierať.

KALENDÁR SBIERANIA LIEČIVÝCH ZELÍN.

Mesiac	Koreň (Podzemok)	Kôra (Drevo)	List, alebo vňať (Celá zelina)	Kvet (Kvetná rastlina)	Plod (Ovocie, semeno)
á 1	Čemeilca	Lykovec	Imola		
Jún 1	Angelika, áron, ajbis, kozlík, be- drník, benedikt, blen, ihlíc, rnä- dunica, ľuboček, lopúch, ľúlok, mochna, oman, pivoňka, pýr, pú- pava, puškvorec, sladič atď.	Dub, gaštan divý, lykovec, svýba, smrek, jedľa.	Kamyka.		
Júl 1	Čakanka, ihlíc, mäduňica, ľubo- ček, lopúch, oman, púpava, pivoňka, arnika, pýr, ľúlok, sladič atď.	Dub, smrek, jedľa, vrba.	Jaterník, koni- klec, medvedica, púpava, plúcnik, žabince. — Borovica, potme- cluit.	Fialka, hľuchavka, podbiel, trnka.	

Mesiac	Koreň (Podzemok)	Kôra (Drevo)	List, alebo vňať (Celá zelina)	Kvet (Kvetná rastlina)	Plod (Ovocie, semeno)
Še	Lopúch.	Vfba.	Bohlelav, jahodník, sirôtka, marunka, medvedica, pľúcnik, podbiel, žabince, rula, rebríček, sliez, šalvia, horká ďatelina, krvavník, zemedym, borovíčka.	Fialka, hluchavka, prvosienka, rozmarín.	Jasienka.
Ju			Čakanka, dub, blen, kamilka, arnika, jahodník, ihlic, lavendula, sirôtka, máta, materidúška, náprstník, ornej, polynka, iskierka, podbiel, sinokvet, ruta, rozmarín, rozrazil, mačúch, sliez, šalvia, horká ďatelina, železník, zemedyra, atď.	Baz, kamilka sinokvet, ajbiš, lipa, mak, slepá ruža, nechtičky, pivonka, arnika, šíp, ruža, sliez, zitiloz, atď.	Jah(oy), jasienka, opilka, malina.

Mesiac	Koreň (Podzemok)	Kôra (Dievo)	List, alebo vňať (Celá zelina)	Kvet (Kvetná rastlina)	Plod (Ovocie, semeno)
3 B	Prilbica, vstavač.		Bažalika, bolehlav, čakanka, divizna, majorán, durman, ajbiš, jablčník, komonica, majorán pravý, máta, polynka, praslička, iúľok, mačúch, sliez, svetlík, trezalka, tymian, zimolez. atď.	Divizna, kamilka, Javendula, lipa, arnika, vrbica.	Maľ, malina, čerňica, opilka, čučoriedky.
August	Čemarica, kopytník, jasienska, púpava, arnika, praslička, rebarbara, vstavač.		Durman, ajbiš, komonica, laveit-duia, sliez.		Anyš, bedrník, bez, čučoriedky, brusnice, borovičky, dub, fenygel, horčica, gaštan divý, kamyka, koriander, ľan, čerňice, maliny, plavuň, zimolez atď.

Mesiac	Koreň (Podzemok)	Kôra (Drevo)	List, alebo vňat' (Celá zelina)	Kvet (Kvetúca zelina)	Plod (ovocie, semeno)
September	Čakanka, encyan, kapraď, kozlík, lekorica, močmanian, sladič, polynka, arnika, praslička, krásavčák, puškvorec, rebiľbára, rozmarín.	Orech.	Polmecliuf.		Anyž, baz, durman, lekorica, chábzdie, chmel, borovička, svýba, orechy fzeleňé, plavím atď.
十月	Áron, bertram, čakanka, encyan, chábzdie, ajbiš, kapraď, kozlík, močená, oman, sladič, pivpava, polinka, psie hrozno, puškvorec, pýr, arnika.	Orech.			Anyž, horčica, svýba a rešetlák.

Toto je vzor sbieracieho kalendára, ktorý si každý zelinkár pomocou tejto knižky pre svoj kraj sám zostaví a podľa toho sa pri sbieraní rastlín riadi.

Jedovaté, otravné zeliny smia byť sbierané len s najväčšou opatrnosťou a pozornosťou a nesmie byť sverené ich sbieranie deťom, ktoré nemôžu vyvinúť dostatočnej pozornosti a opatrnosti. Ale i dospelý zelinár musí si dať pozor, aby nemal popukanych rúk, alebo — ak má také, — aby sa do sbierania jedovatých zelín bez rukavíc nedal! *Jedovaté zeliny musia byť od ostatných ihneď odstránené a celkom zvlášť sušené a opatrované.*

Sbierať sa má len za suchého počasia po zmiznutí rosy. Sbierajme teda len suché, ani rosou, ani dažďom nezmočené rastliny, lebo sa tieto, ak sú mokré, ihneď sparia, štuchnú, splesnia a tak stanú sa necennými. Sbierajme ďalej len zdravé, pekne vyvinuté zeliny, alebo čiastky zelín. Chrobákmi, slimákmi ohryzených, štrbavých, hrdzavých, alebo ináč škvrnitých častok nesbierajme, lebo takéto zelinky nemajú nijakej hodnoty, ani liečivej a tým menej obchodnej. Náhodilé primiesky, ako štrk, piesok, hlinu, trávu, alebo iné neliečivé rastliny ihneď odstráňme, rozhodne ale najneskoršie pred sušením zelín. Tak získame tovaru dobrého a cenného. Keď sbieranie list, vňať, alebo kvet, tak nasbieraný tovar nevmačkajme do vriec, lebo sa tam sparí, spotí a tým trätí na cene. Takýto tovar, pozostávajúci z nadzemných častok zelín, sbierajme podľa možnosti do koša, alebo do voľného batoha a po donešení domov ihneď ho dajme sušiť. Korene a podzemné čiastky zelín, ako podzemky, hľuzy, cibule a cibuľohľuzy, alebo pýrnicu môžeme smelé do vriec sbierať a tak domov, na miesto sušenia dopraviť.

Hlavnou zásadou pri sbieraní je, že sbierajme *len* plne vyvinuté čiastky zelín a to bez každého poško-

denia hmyzom, alebo nejakou chorobou. Nasbieraný materiál ihneď očistíme a sušiť dáme, lebo len pekný, dobre opatrený tovar má i liečivú, ako i obchodnú cenu a hodnotu.

ÍL Pestovanie liečivých zelín.

S otázkou pestovania liečivých rastlín nemôžeme sa dopodrobna zaoberať, lebo je to celkom samostatná čiastka poľnohospodárskej vedy. Tu načrtujeme iba niekoľko všeobecných pravidiel pestovania lekárnických a vôbec aromatických, slovom: obchodných rastlín.

Prirodzene, i tu musíme rozoznať jedno- a dvojročné rastliny, ďalej mnoholeté, čiže perennujúce rastliny a konečne drevnaté stromy a kre. Podľa toho sa aj ich pestovanie delí na tri samostatné oddiele.

Rastliny jedno a dvojročné sejú sa obyčajne tak, ako sa sejú všetky podobné záhradnícky, alebo poľnohospodársky pestované rastliny. Dvojročné rastliny sejú sa alebo spolu s inými jednoročnými, alebo po žatve jednoročných do zeme tej, kde týto byly, obyčajne v lete, alebo v jeseni. Keď preberieme rastliny jednu po druhej, u tých dôležitejších uvedieme podrobnejšie i spôsob pestovania, hlavne ale tam, kde je pestovanie mimoriadnejším, alebo zvláštnym spôsobom prevádzané. Niektoré z rastlín pestujú sa spôsobom záhradníckym, teda vysievaním do pareníšť a presádzaním malých plánt, priesady, do záhonkov, ak planta nevyžaduje i ďalšej opatery a pečlivého ošetrovania, kedy mladé klíčiace rastliny vyštipkáme, do zvlášť pripravenej kyprej pôdy do bedničiek presadíme a len zosilnené planty presadíme do pareníšť, zkadiaľ ich vysadíme, ako priesadu, do záhonkov. — Sejeme obyčajne rozsevom, ale výhodnejšie je siať strojkom do riadkov.

Mnohoročné rastliny pestujú sa pohodlnejšie, lebo tieto zasejeme raz a viac s nimi starosti nemáme, len na jar každý rok, alebo každý druhý rok povrch pôdy skypríme, prípadne s časom na čas pohnojíme, aby podzemná, vytrvalá čiastka, každoročne novú lodyhu, alebo novú zelenú stonku vyháňajúca, mala dosť povetria a potraviny. Ináč sa má vec s takými vytrvalými rastlinami, ktorých korene, podzemky, cibule hľuzy, podzemné šľahúne, alebo cibuľohľuzy upotrebuje. To jest ktoré k vôli ich podzemnej čiastke pestujeme. Tu deje sa množenie obyčajne vysádzaním podzemných čiastok, posadených do riadkov, alebo do jamôčiek, ako na príklad u zemiakov, ktoré zaorávame. Potom, keď zelina dozrela, vykopávame jej podzemné čiastky práve tak, ako i u zemiakov, alebo cikorie, aby sme čiastku podzemných súčiastok zeliny cieľom ďalšieho množenia uschovali a čiastku odpredali. Sú však i také mnohoročné vytrvalé rastliny, — ako maty (prominclové zeliny), — ktoré nemôžu dlhšie, ako 2—3 roky na jednom a tom istom mieste ostať, lebo čím ďalej, tým sú špatnejšie.

Stromy a kre opatrujú sa v ovocinárstve a v lesníctve zvyklým spôsobom. Prirodzene, i tu má veľký význam podnebie a preto nemôžeme ich všade pestovať. Väčšina ich pestuje sa v záhradách. Uriezanie, alebo iné záhradnícke ušľachtenie a omladenie prevádzame na nich v záhradníctve, hlavne v ovocinárstve známymi spôsobmi. Podrobnosti nemožno tu uviesť a ponecháme si tieto pri popise rastlín, kde u dôležitejších uvedieme spôsob pestovania.

Pôda pripravuje sa obyčajným spôsobom, to jest, že sa poorie, pokope, alebo iným bežným spôsobom skyprí. Pre niektoré rastliny pripravujeme pôdu už v jeseni, pre iné zasa na jar, práve tak, ako i u iných poľ-

nohospodárskych rastlinách. Pri niektorých zelinách musíme sa chrániť príliš hojného hnojenia, lebo bujný vzrast je na ujmu tých dobrých vlastností, pre ktoré zelinu pestujeme. Vo všeobecnosti nie je ale pravdou, žeby pestované liečivé zeliny boli menej cennými, ako sú divorastúce, ba často pravdou je opak tohoto tvrdenia. — Hnojenie nesmie sa však nikdy diať čerstvým maštalným hnojom, lebo tento minie sa účinkom, alebo účinkuje opačným smerom. Dobré prehnitý, spôsobilé a v náležitý čas zaoraný hnoj maštalný má svoj dobrý účinok. Najlepšie je hnojif kompostom, alebo hnojavkou. I vhodne zostavené a pripravené umelé hnojivá majú svoj dobrý účinok. Ináč opatrjuje sa vysiata, alebo vysadená zelina tým spôsobom, ako každá iná pestovaná rastlina. Kôrovite ztvrdlý povrch záhona zmäkčíme, burinu dobre vypleveme, husto vychádzajúce zeliny pretrháme, tie ktoré potrebujú väčšiu vrstvu hlíny, okopeme, alebo oberieme, slovom: pestovanú zelinu záhradnícky, alebo poľnohospodársky opatrujeme, aby sme získal peknej a hojnej úrody. — Niektoré rastliny, ktoré vyžadujú zvláštnu pôdu, nemôžeme všade podľa našej ľubovôle pestovať, iba žeby sme celú pôdu povahy zeliny prispôbili. Veľa závisí i od dobrého semena, ktorému musíme veľkú pozornosť venovať. — Podrobnosti o pestovaní priemyslových rastlín nájdeme v poľnohospodárskych rukovätiach a vedeckých dielach. Iné, na rastliny v záhradníctve pestované sa vzťahujúce podrobnosti zasa v záhradníckych knihách a príručkách.

III. Sušenie liečivých zelín.

Nasbierané, alebo — ak pestujeme liečivé zeliny 7— žatvou nashromaždené liečivé zeliny musíme patričným spôsobom tak opatrit' a prihotovit', aby sme tieto, bez obavy zkazenia sa, baliť, dopravovať a do prípadného predaju uschovať mohli.

Každá rastlina, teda i liečivá zelina, obsahuje veľa vody, vlhkosti. Túto vodu, vlhkosť musíme zo zeliny odstrániť, lebo ináč zelina sa zaparí, splesnie, alebo zhnije a tak sa úplne zkaží. Odstránenie vody, vlhkosti z rastlín deje sa sušením. Ale sušenie liečivých zelín nie je takým jednoduchým, ako sušenie — povedzme — sena, alebo iných poľnohospodárskych plodín, lebo u liečivých zelín hlavnou podmienkou je, aby tieto *ich pôvodnú zelenú farbu si zachovali*, zadržaly. A preto je sušenie liečivých zelín tak obťažným a často i nákladným. Podobá sa asi opatere a pečlivosti, ktorú venujeme sušeniu tabakových listov. A skutočne, v takých hombároch, aké sa stavajú na sušenie tabaku, môžeme veľmi pekne usušiť naše nashromaždené liečivé rastliny. Sušenie liečivých zelín nesmie sa nikdy diať na slnku, lebo slnko kaziť farbu, formu a často aj obsah liečivej zeliny. Preto sušíme liečivé zeliny vždy len v tieni, v takých drevených budovách, kde horúcosť, ale nikdy nie i papršlek, svetlo slnka pôsobí. Ak nemáme takého hombáru, kde by sme nashromaždené liečivé zeliny sušiť mohli, sušme ich na povale, petrove, alebo vokole a to pod tou čiastkou

dachu, strechy, kde slnko najviac dopeká. Tak dostaneme vždy pekne suchého a zeleného tovaru, len nesmieme nikdy v otiepkach a snokoch sušiť, ale na dosky, plachty, alebo lesy rozprestrieme usušiť sa majúce zeliny, čiastky zelín, alebo kvety. Korene, najmä ale hľuzy, cibule a iné vodnaté, mäsovité podzemné čiastky sušíme tak, že ich na silnejšie nitky ponacievame a tak zavesíme, aby sa čím skoršie usušili. Ak je sila slnka už nedostatočná, aby nám korene, cibule a hľuzy nasbieraných liečivých zelín vysušila, musíme ich sušiť nad ohniskom, alebo krbom. Dajme ale pozor, aby ich dym nazasahoval, aby sa teda nevyúdily, lebo ztratia na hodnotu.

Kto sa sbieraním liečivých zelín vo veľkom zaoberá, alebo kto liečivé zeliny i pestuje, ten si musí postaviť dvojaké sušiarne a to: hombalok, podobajúci sa hombalku na sušenie tabaku a budovu, podobajúca sa sušiarňi na ovocie.

V prvej sušiarňi, kde účinkuje len teplota slnka, sušíme kvety, listie, vňať a nezdrevnatelé celé rastliny. V letných horúčostiach i podzemné, vodnaté, mäsovité čiastky. V druhej, kde účinkuje teplota ohňa, sušíme v jeseni, na jar a prípadne v zime dosušíme veľmi šťavnaté lodyhové čiastky, hlavne ale hľuzy, cibule, podzemky mäsovité a iné podzemné čiastky liečivých rastlín. Nikdy ale nie listie, vňať a kvet. Prípadne niektoré šťavnaté plody, ale i to podľa možnosti nie.

Ako všeobecné pravidlá pri sušení liečivých zelín uvedieme tieto: kvet najlepšie a najkrajšie usuší sa na slnku, alebo pod strechou na tej strane, kam slnko najväčšími praží. — Zelená čiastka zelín, ako listie, vňať, alebo vetvičky mladé, sušia sa najlepšie v tieni, teda tiež pod strechou na slnečnej strane. Keď máme tým cietom postavenú pajtu, hombalok, tak sušme na-

sbierané rastliny v hombalku. Na hôrných krajoch Slovenska, kde má skoro každé hospodárstvo svoje humno, stodolu, alebo senník, sušme zeliny na petrove, ktorý je vždy vzdušný a teplý. Tam, kde sú sušiarne pre tabak, môžeme i v týchto sušiť zeliny, lenže za sušenia zelín nesmieme tam sušiť i tabak, ktorého vôňa vsiakne i do zelín. V jeseni, alebo za dažďového, pršľavého počasia sušíme rastliny alebo na piecke, alebo na povale pri komínoch. Poval' nesmie byť čadným, lebo sa zeliny zaudia a ztratia svoju cenu. Tam, kde sú sušiarne na ovocie, môžeme v jeseni, alebo špatnom, pršľavom počasí i v sušiarňi sušiť, iba že lesy, na ktoré kladieme zeliny, nesmia byť začadené, alebo lekvárom na nich už sušeného ovocia žanečistené.

Kvety a zelené čiastky liečivých zelín nesmieme často obracať, lebo uschlé tieto čiastky sa pomelia a celý tovar trätí na cene. Obracanie sušiacich sa zelín prípustné je len vtedy, ak vidíme, že by sa zeliny ináč neusušily. Majme stále pred očami, že tovar, ak ho chceme speňažiť, alebo ináč zhodnotiť, musí mať svoju pôvodnú farbu, nesmie byť pomelený a podrúzaný. Sušme, a to hlavne kvety, alebo na čistých papieroch, plachtách, alebo na čistej doskovej podlahe. — Semeno sušíme obyčajne tak, že nažneme zrelej zeliny i so stonkami, s vňaťou, poviažeme do otiepok a tieto povešame alebo na žrde, alebo na krokvy a laty či už na povale, alebo na petrove. Keď je to rastlina, z ktorej zrno prší, popodkladáme papier, alebo prestrieme plachty, aby sme nemali veľkej ztraty. Keď je rastlina taká, že sa jej plod škerí a pri škerení rozmetáva semeno, takúto nemôžeme visiačky sušiť, lež ju pokladíme na plachty, alebo papiere a na týchto ju sušíme. Keď je zelina suchá, potom ju omlátíme alebo cepami, alebo ručnou mláťačkou. Pekne posbierané semeno alebo orajtarujeme, alebo na riečici osnažíme, lebo len čisté,

od kláskov, strukov a iných pozostatkov plodu očistené semeno tvorí obchodný článok. Ak by sme čisté semeno nemohli hneď predať, musíme ho na plachty rozprestrieť, aby úplne vyschlo, lebo ináč potuchne a sa zkaží.

Šťavnaté plody, ako sú jahody, maliny, černice, čučoriedky atď. zbierame do hrncov, alebo iných nádob a predávame ich čerstvé. Tieto sa nesusia. Musíme ale obratne zbierať, lebo mnohé bobuľovité plody vtáci čoskoro zožerú a potom nič nenasbierame. Tak na príklad baz čierny. Keď zbadáme, že vtáčatá na bobule chodiť začínajú, musíme už aj zbierať, lebo nám za deň-dva nič neostane.

Korene a suchšie drevnatejšie podzemné čiastky, ako aj kôru stromov sušíme i pod strechou. Ich sušenie je pohodlné, lebo sa nekazia, musíme dať iba na to pozor, aby nenamokly. Obracanie, hoc aj časté, je prípustné, lebo sa tým tento tovar nekazí. — Podzemné čiastky ihneď očistíme od hliny, aby sme nenesli zbytočnej ťarchy. Potom doma tie podzemné čiastky, ktoré môžeme aj umyť, umyjeme, tie však, ktoré sa nesmia umyť, necháme preschnúť a hlinu s nich ošupíme. Že ktoré podzemné čiastky smieme umývať a ktoré nie, to nájdeme pri popise každej rastliny zvlášť uvedené. Niektoré podzemné čiastky prekrojíme podľa predpisu, pri opise rastliny uvedeného a tak sušíme, iné čiastky zas sušíme v celkosti. Všeobecných predpisov presných niet, či podzemné čiastky sušíme prekrájané, alebo v celkosti, lebo to mení sa podľa obchodných zvykov. Tieto ale udá nám obchodník podľa svojej potreby. Korene, a vôbec podzemné čiastky zelín, sušíme podľa možnosti tiež v tieni, ak nie je predpísané sušiť priamo na slnku, ako na príklad u húb. Ale i vtedy, keď vonku sušíme, tieto podzemné čiastky, nesmieme pripustiť, aby zmokly, lebo očernia a zavše sa

i zkazia. Často, najmä v jeseni a na jar, keď slnko nedáva ešte dostatočného tepla, alebo keď je príliš často zamračené, alebo nastaly už studené, pršľavé dni, nútení budeme sušiť pri umelom teple, pri ohni. Preto, kto sa zaoberá sbieraním liečivých zelín vo veľkom, dobre urobí, keď si postaví sušiareň, podobnú sušiarňu na ovocie a tam suší svoj tovar, pozostávajúci z podzemných čiasok liečivých zelín.

Sušiarne sú teda dvojaké. Jedna na sušenie kvetov, listov, vňati a vôbec zelených čiasok rastlín, ako aj na tušenie kôry stromov. Druhá na sušenie podzemných čiasok zelín a na sušenie šťavnatého ovocia a húb. Prvá sušiareň je obyčajná búda, podľa možnosti z dosák postavená, bez povale. Podobá sa humnu, hombáru, alebo pajte na seno a slamu. Vnútorným zariadením sú priehrady z viac polcov pozostávajúce. Priehrady stoja pekne v radoch, medzi nimi sú uličky, aby sme sa ku každej priehrade pohodlne dostať mohli. Priehrady sú najviac poldruha-dva metre široké. Tie ale, ktoré stoja pri stene, nesmú byť nikdy širšie, ako trištvrte metra-meter, lebo ináč by sme do hĺbky ich rukou dočiahnuť nemohli, čo je potrebným pri sušení a opatrovaní iiasbieraných zelín. Na polcoch sú alebo sitá, alebo doscenné, vyťahovať sa dajúce zásuvky, na ktoré rozprestrieme zeliny, to jest ich čiasky tak, aby neboly v tlstej vrstve na hromade, lebo by sa skazily. Keď je v jednej obci viac zelinkárov, môžu si spolu postaviť takúto sušiareň a každému z nej postačí pätnásť, dvadsať štvoročných metrov zastavenej plochy. — Druhá sušiareň podobá sa úplne sušiarňu na ovocie, preto podrobnejší popis tejto neuvedieme. Takúto sušiareň môžu si tiež viacerí spoločne postaviť a spoločne na oddelených lesách svoj tovar sušiť.

Tam, kde sú humná s petrovom, alebo pajty s voľkom, škoda by bolo zvláštne sušiarne stavať, lebo

úplne postačia tieto budovy aj na sušenie liečivých zelín. Tak isto netreba stavať sušiarne s pecou, kde sú už postavené sušiarne na sušenie ovocia. Za pár korún každý majiteľ sušiarne milerád nám dovolí vysušiť naše korenky v jeho sušiarni. Postarať sa musíme iba o palivo a čisté lesy.

IV. Balenie a zhodnotenie liečivých zelín.

Usušené zeliny, keď ich chceme predať, musíme zabaliť a to tak, aby sa pri doprave nezkazily, alebo neznehodnotily. Preto, kto sa chce sbieraním liečivých zelín stále zaoberať a z toho i žiť, musí sa naučiť nabierané a usušené zeliny tak opatriť a baliť, aby jeho robota nebola zmarená. — *Usušené zeliny* nemenujú sa v obchode už zelinami, ale *drogom*. Drog je už lekárnickým tovarom, obchodným článkom, ktorý sa dá len vtedy bezpečne uschovať a opatriť, keď je úplne suchým. Lístie a kvety nesmia byť natoľko suchými, aby sa rozmelily, ale nikdy nesmia byť ani vlhkými, lebo ináč splesnia, potuhnú a ztratia svoju cenu.

Na balenie usušených liečivých zelín, teda drogov upotrebil jeme: 1. pre lístie, vňať, celé čiastky rastlín, kôru a podzemné čiastky; pytlov, vriec, obyčajne tak, že do každého nebalíme ani viac, ani menej, lež presne 50 kilogramov, aby sme s tovarom pohodlne narábať a tiež ho pohodlne počítať a ním účtovať mohli. — 2. Pre príliš drobné lístie a kvety upotrebujeme bedien, ktoré vyložíme najprv čistým (hoc i potlačeným) papierom, potom bedňu naplníme pekným suchým tovarom, papier prirovnanie, aby nikde nebolo trhliny, pod veko dáme tiež papier a napokon pribijeme vrchnák, veko. Berieme podľa možnosti jednaké bedny, aby sme mali ľahšiu robotu pri spočítaní a účtovaní. Upotrebuje sa aj sudov, lenže je to drahý baliaci materiál. — 3. Sudov potrebujeme na balenie šľavnatých plodov, ako čučoriedky, brusnice, maliny, černice, jahody, bé-

zinky atď. Sud naplníme a vekom uzavremo. 4. Košov potrebujeme na balenie cibúl a hľúz, ale tieto môžeme baliť i do vriec.

Pri uschovaní drogov, teda lekárnického tovaru, musíme mať pred očami všetky okolnosti, ktoré by zkazenie tovaru zaviniť mohli. Suché liečivé zeliny ssajú dychtivé vlahu, mokrosť a preto nesmieme ich skladať do miestností vlhkých, mokrých. Podobne musíme dať pozor i na to, aby sa k nim nedostalo vody, lebo voda zaviniť ich stúchnutie a splesnenie. Chrániť sa musíme i toho, aby sme suché už zeliny skladali do miestnosti, kde je smrad, zápach atď., lebo rastliny sa týmto nasiaknu a stanú sa neupotrebitelnými, alebo menej cennými. — Prirodzene, nikdy nesmieme baliť dve, keď aj ináč jednako liečivé zeliny dovedna, do jedného balu, iba žeby si to veľkoodberateľ od nás žiadal. — Okrem vlhkosti a smradu, zápachu, musíme náš lekárnický tovar i od svetla slnečných papršlekov chrániť, lebo tieto vyberú farbu nášho tovaru a tým tratí na cene. Tie drogy, suché liečivé rastliny, ktoré obsahujú voňavé, prchavé látky, tak zvané silice[^] musíme zabeďniť tak, aby ich obsah neunikol. To robíme obyčajne tak, že ich balíme do plechových nádob, alebo do bedien, ktoré vyložíme voskovaným papierom. Podobne do plechových nádob balíme i práškovité čiastky, ako sú výtrusy a podobné. Jemné kvety, ako kvet sviece, sinokvet atď. balíme do fliaš, alebo do dvojdnových plechových nádob, do ktorých medzi dve dna dáme trocha vápna, aby toto i náhodnú vlhkosť do seba vtiahlo. — Ak nemôžeme náš tovar ihneď po usušení odpredať, musíme ho stále opatrovať. Hlavnú pozornosť musíme venovať kvetom, ktoré každých 5—6 týždňov raz musíme znova a znova presušiť a to na site, alebo riečici nad ohňom, alebo, — ak je ešte slnce dosť silné, — na plachtách na slnku.

Keď máme tovar úplne pripravený a zabalený, môžeme ho odberateľovi poslať. Tým by sme dospeli ku konečnému ovociu našej roboty. Ale tento koniec musí tvoriť práve prvý krok u každého, kto sa chce sbieraním liečivých rastlín stále zaoberať. Prv, ako by sme sa pustili do sbierania liečivých zelín, *musíme si zaistiť trh pre tovar*, ktorý nám na konci našej roboty sbierania zelín zaistí aj finančný úspech, bez ktorého stala by sa naša robota márnou. Pred započatím sbierania, alebo pestovania musíme si nájsť dobrého, spoľahlivého odberateľa, s ktorým napíšeme riadnu, podrobnú smluvu. Do tejto zmluvy musíme dať 1. čo, aké zeliny odberateľ od nás odoberie, 2. z ktorej zeliny koľko mu môžeme dodať, a že toto množstvo je on povinný i odobrať, 3. v akej podobe a v akom balení mu tovar dodať máme a môžeme, 4. ustálime aj najmenšie množstvo, ktoré je odberateľ ešte povinný prevziať, aby sme si takto odstránili starosti o sklad tovaru, 5. presne ustálime, čo nám za jednotkové množstvo tej-ktorej zeliny platí a 6. záruky o platení. Toto sú všetko veľmi vážne okolnosti a body zmluvy, bez ktorých je smluva nedobrou, alebo bezcennou. Len takú smluvu uzavrieme, kde sú tieto otázky presne ustálené. — *Keď márne smluDu s odberateľom, môžeme sa pustiť do sbierania alebo pestovania liečivých zelín.* Dokiaľ ale takejto smluvy nemáme, do sbierania, alebo pestovania liečivých zelín sa nepúšťajme. Ináč sa nám môže stať, že pracujeme nadarmo, aby sme na koniec náš tovar za babku odtafárili, alebo ako bezcenné sušidlo kozám dali.

Prvým predpokladom sbierania a pestovania liečivých rastlín je teda, aby sme si zaistili trh pre náš tovar a aby sme s odberateľom uzavreli dobrú a presnú smluvu. Okrem toho stí ešte niektoré závažné okolnosti, ktoré musíme mať presne zaistené, aby sme mohli

s úspechom našu robotu vykonávať. Na krátko poukážeme aj na tieto okolnosti.

Prvou podmienkou je, aby sme liečivé zeliny dobre poznali. Potom aby sme dobre poznali kraj, kde sbieraf chceme. Sbíerajme vždy len také rastliny, ktorých sbíeranie sa vyplatí. To mení sa podľa kraju, lebo, — ako sme poznamenali, — niektoré kraje bohaté sú na tú, iné zasa na inú zelinu. Sbíerajme len také zeliny, ktorých je na našom okolí veľa, alebo aspoň také množstvo, že sa môžeme zaviazať na najmenšiu dodávku, ktorú veľkoôdberateľ ešte odoberie. Priekupcom podľa možnosti nepredávajme, lebo smotánku z našej práce schránia si pre seba oni.*) Ďalším predpokladom úspešného sbíerania a pestovania liečivých zelín je, aby sme v skutočnosti mohli dodať dosť veľké množstvo z jednej a tej istej zeliny, lebo podniky a veľkoobchodníci drogami (suchými liečivými zelinami) dávajú prednosť takým dodávateľom, ktorí dodávajú dostatočné množstvo jednako upraveného tovaru. Preto malí dorábateľia. zelinári musia sa sdružiť, spojiť, aby veľkoobchodníkom požadované, jednako upravené množstvo zelín dodať mohli. Takéto spojenie je už i preto úspešné, lebo môže byť prevedená deľba roboty tak, že jedni sbíerajú, iní sušia, ďalší zasa balia a starajú sa o dopravu hotového tovaru a môžu si spojenými silami postaviť vhodné a potrebné sušiarne a sklady. Ba môžu odoberať zeliny od malých dorábateľov (sberateľov, alebo pestiteľov), ktorých ináč priekupník vykorisťuje. Človek — jednotlivec sa o veľa ťažšie uplatní, ako doveďna spojených, rozumných niekoľko ľudí a to najmä dnes, pri týchto kruté ťažkých pomeroch. Malý sberateľ nemá si ani kde svoje zeliny vhodne usušiť, i balenie mu zaviňuje ťažkosti. Je teda rozumnou vecou, keď sa viac

*) Adresy podnikov a veľkoobchodníkov, keď zašlete známku na odpoveď, udá Vám Spolok Sv. Votcha v Trnave.

sberateľov, alebo pestiteľov spojí, sdruží a tak si spojnými silami pomáhajú. Ak by to ale nebolo možným, je múdrejšie, keď malý sberateľ nesúši zelín, lež ich predá také čerstvé, ako ich nasbieral. Tým vyhne sa tomu, že sa mu tovar |Sri sušení zkaží. Je pravda, že vydaný je tým na milosť a nemilosť priekupníka, alebo lekárnik a že veľa takto nezarobí, ale nemá ani nijakého rizika. Preto, keď je len možné, sberatelia, alebo pestitelia jednej obce nech sa sdružia a spoločne pokračujú. Azda príde čas, že aj naše ministerstvo zdravotníctva a poľnohospodárstva spomne si i na nás a dopraje nám podpory i tu na Slovensku a umožní tým zhodnotenie nesmiernych pokladov našej bohatej kvetné. Dobré by bolo, keby sa v našich okresných mestechkách pozakladaly družstvá, zapodievajúce sa sbieraním a pestovaním liečivých zelín. Keď by naše ministerstvo zdravotníctva nebolo zrušilo ešte roku 1920 ustanovenú komisiu pre sbieranie a pestovanie liečivých rastlín, nebolo by dnes tak zvanaj „Slovenskej Medicy“, veľkodrogerie, a isto by sme boli mali už niekoľko družstiev, zapodievajúcich sa sbieraním a pestovaním liečivých zelín. Bolo by to zabránilo, že ročite milióny platíme cudzine za drogy, z ktorých na vagóny zhnije u nás v našich horách a lesoch, na našich poliach a lúkách. Musíme sa chopiť svojpomocnej roboty a sám ľud slovenský musí sa začať starať o zhodnotenie jedného z bohatstiev jiašej prírody. Všade, kde máte možnosť sbierať, spojte sa niekoľkí za vedenia schopnejšieho, čítať-písať vedačeho spoločníka a dajte sa do sbierania. Kapitálu, peňazí veľa k tejto veci, k tomuto podniku netreba. Duchovný otec, alebo učiteľ isto každý rád pomôže svojou radou,

V zimných mesiacoch, keď mnohí neviete, čo s dlhou chvíľou, požiadajte alebo učiteľa, alebo duchovného otca, aby vám usporiadal niekoľko prednášok, aby

vám pomáhal naučiť sa poznať liečivé zeliny; oni isto ochotne vyhôvia vášmu želaniu. A i tak je málo ľudí na dedine, ktorí niektoré z liečivých rastlín nepoznajú. Teda rozšírenie tejto znalosti nebude mať veľa prekážok. Potom sa sduzte. Napíšte si dohodu medzi sebou a poverte, hoc i pána učiteľa, aby sa tento vyzvedel, kto, aká firma, kde a aké zeliny hľadá? Čo za ne platí? *JLde* ich odoberá? Keď toto viete, poznajúc svoj kraj, určite si, ktoré zeliny sa oplatí zbierať. Môžete si to i rozdeliť. Jedni nech zbierajú tú, iní zasa druhú zelinu. Keď toto máte a uzavreli ste už smluvu s odberateľom, postarajte sa o súde budovy, kde budete tovar sušiť, baliť a kde ho složíte. Napokon, keď príde jar, dajte sa do zbierania a uvidíte, že za rok-dva máte živobytie, ktoré je pekným a výnosným. Veď to môže byť u každého chalupníka, sedliaka-roľníka a baču, alebo horára aj vedľajším, pekne výnosným zamestnaním. Pozrite sa na ženičky, ktoré si z jahôd, z malín a húb postavily chalúčky, domčeky, kúpily kúsok polička. Rukolapný dôkaz, že i zbieranie divorastúcich plodov prírody môže byť výnosným. Keď je odpredaj, teda vo všeobecnosti zhodnotenie liečivých zelín dobre zorganizované, isto sa stane veľmi výnosným zamestnaním. A toho zamestnania my, Slováci potrebujeme, aby sme nemuseli stálym vysťahovalectvom krvácať. Náš národ by mohol takto veľa svojich synov doma udržať a expanziou také kraje svojou krvou-zafudnatiť, zkadiaľ bol v minulosti vytlačený.

Život sám by potom ukázal cesty, ktoré by väčšie úspechy priniesly. Chceme spomenúť len mnohé pusté stráne, rúbaniská atď., kde dnes ani paše pre stáda, ani lesov niet a kde nemožno ani očakávať, že tieto plochy donesú nejakého úžitku. Tu by sa potom mohli uplatniť sduženia sberateľov liečivých zelín a na takýchto plochách mohli by pestovať také liečivé

zeliny, ktorých sbieranie sa nevypláca, lebo rastú len pozriedku.¹ Takto pestované by boly liečivé zeliny na ich pôvodných plodiskách a nebolo by obavy, že pôsobením pôdy a podnebia zmenia, alebo úplne ztratia ich prírodnú a prirodzenú liečivú silu. Vysievaním semien liečivých zelín do rúbanísk po spálení raždia, dosiahlo by sa hojnej úrody. A podobne i bariny, močariny, a močiristé plochy mohli by byť v prospech národa využitkované. Pobrežie riek, násypy železníc atď. možno veľmi dobre na pestovanie liečivých zelín využiť. Len sa chopiť roboty a vec donesie svoje ovocie, čoskoro sa ukážu blahodarné účinky tohoto pôsobenia. Mnohý nezamestnaný dostane sa takto k zamestnaniu. Mnohí prestanú hladovať, alebo z hladu a biedy zločiny páchať. — Smelé môžeme tvrdiť, že toto zamestnanie vyživilo by na Slovensku 5—6.000 rodín. — Azda táto knižočka prispeje k životaschopnému zakotveniu myšlienky a tak Spolok Sv. Vojtecha prispeje k ďalšiemu ozdraveniu pomerov.

A teraz, keď sme posvietili na praktický význam sbierania a pestovania liečivých zelín, naučme sa tieto i poznať. Preberieme na krátko niekoľko základných a prepotrebných vedomostí o ústrojoch, údoch rastlín, aby sme potom prišli k podrobnejšiemu popisu liečivých zelín v sústavnom poradí.

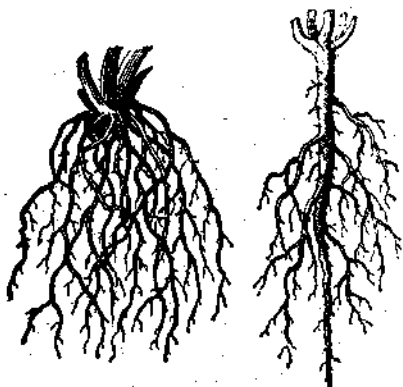
V. Ústroje rastlín.

V predošlých riadkoch uviedli sme už niekoľko takých slov — pojmov, ktoré znamenajú ústroje rastlín, a v popise rastlín, jednotlivých liečivých zelín stále budeme spomínať vecí, uvádzať pojmy, ktorých znalosť je predpokladom, aby sme rozumeli vývodom; preto musíme aspoň tie najbežnejšie pojmy stručne vysvetliť. Znalosť týchto výrazov je základom znalosti rastlín, je to abeceda rastlinopisu, čiže botaniky.

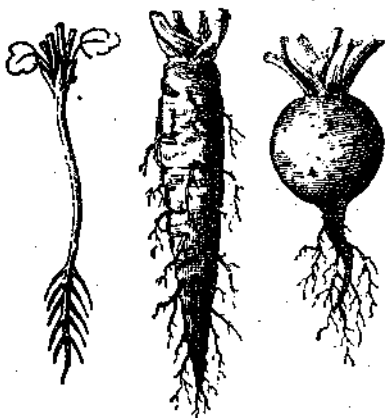
V prírode vyskytujúce sa telesá delíme na tri hlavné ríše. Do prvej ríše patria nerasty, alebo minerále, do druhej ríše sú zaradené rastliny a do tretej ríše patria živočíchovia. Rastliny, do druhej ríše prírodnej patriace telesá, sú živými bytnosťami, ktoré sa živia pokrmom, čiastočne zo zeme a čiastočne z povetria vzatým, množia sa na to zvlášť určenými ústrojmi, cítia, rastú, starnú a odumierajú. Sú teda skutočne živými a žijúcimi bytnosťami. Sú medzi nimi, — práve tak, ako i medzi živočíchmi, — vyvinuté a menej vyvinuté bytnosti. Vyvinutú rastlinu delíme na tri hlavné častky, ku ktorým sa pridružujú ústroje rozmnožovacie a zárodky budúcich potomkov, plody. Hlavné ústroje sú: *Koreň, kmeň a list*, ku ktorým sa pridružuje *kvet a plod*.

1. KOREŇ je tá časťka rastliny, ktorá rastie nadol clo zeme. Na túto časťku rastliny pôsobí papršlek slnka odpudzujúcim, odstrkujúcim účinkom. Koreň je tá časťka rastliny, ktorou táto zo zeme ssaje svoj pokrm. Pokrmom rastliny sú také zemné častky, ktoré sa vo vode roztopia-rozpustia. Túto vlahu zeme, pôdy

ssajú korene rastlín, aby ju potom viedli do vnútra rastliny, až hore po korunu do lístia. Preto každá rastlina potrebuje isté množstvo vlhky, vody a podľa toho, aké množstvo vlhky potrebuje, rozoznávame rastliny na suchej zemi žijúce a rastliny vodné. Korene sú rozličnej podoby (Obr. 1a a 1b). Sú korene, ktoré majú hlavný, ústredný konár, akoby pokračovanie kmeňu. *Toto je hlavný koreň.* Hlavný koreň z ústredného konára vyháňa väčšie-menšie bočné konáriky, ktoré sa rozvetvia až na tenké vlásočky. Podľa toho, akú má koreň formu, rozoznávame hlavný koreň rozvetvený, repovitý, vretenovitý, hľuzovitý atď. Trávnaté rastliny, ako obilie, zväčša ztratia ich hlavný koreň a vytvárajú celý sväzok rovnakých korienkov. *Toto je koreň s väzčtý.* Ukrem toho poznáme

i. a) obr. *Rozmanité formy koreňov.*

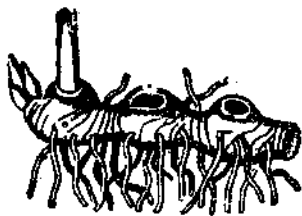
1. b) obr. *Rozmanité formy koreňov.* *Toto je koreň s väzčtý.* Ukrem toho poznáme

koreň *prídavný*, to jest taký, ktorý z dolnej čiastky kmeňa dodatočne vyháňa, ako je to na príklad u kukurice.

Povrch každého koreňa pokrytý je tenuikými vlásočkami, ktorými prijíma, čiže cícia do seba každá rastlina potrebnú potravu. Bez týchto koreňovláskov ne-niôže nijaká vyspelejšia rastlina, vyjmúc príživných, jestvovať.

2. KMEŇ. Všetky rastliny, čo majú listy, majú kmeň, ktorý je niekedy veľmi krátky. *Kmeň* pri stromoch a krocch je drevnatý a volá sa *peň*. Zeliny a byliny majú kmeň mäkký a volá sa *stonok*, alebo *lodyhu*. Keď je stonok vodnatý, šťavnatý, menujeme ho *vňaf*. Trávy majú kmeň cievnatý, dutý a kolienkatý a volá sa *steblo*, alebo *slama*. Kmeň húb volá sa *hľiúb*. Na kmeň dvojročných, hlávkovitých rastlín, ako je kapusta, vravíme i hľúb. — Lodyha, stonok, na ktorom niet listov a ktorý je zakončený kvetom, menuje sa *sivol*. Stvol má na príklad púpava. — Peň pozostáva z kôry, lyka, dreva a stržňa. Telo pňa sa tak zväčšuje, čiže rastie, že mokva, či miadzga, čo je medzi lykom a drevom, zdrevenie. Tieto čiastky kmeňa sú *nadzemný*, *nezmenený kmeň*. Nadzemný kmeň môže byť v prierezu okrúhly, stlačený, ploský, trojhranný, štvorhranný, atď. Rozvetvenie kmeňa môže byť veľmi rozličné. Spôsob rozvetvenia udáva vzhľad celej rastline. —: *Nadzemný kmeň* ukazuje rozličné zmeny, medzi ktoré patria, ako hlavné formy, zmeny: *poplaz*, *úponka*, *trň* a *vetDolist*, čiže pavetev. *Poplaz* je kmeň na zemi sa plaziaci, kdetu korene púšťajúci, ako u fialky. Poplazmi množia sa mnohé rastliny. *Úponka* je zmenená vetev, haluz niektorých rastlín, ako u hrozna, alebo tekvice, pomocou ktorej sa rastlina zachytáva na stromoch, alebo iných telesách a tak sa udrží nad zemou. *Trň* je zmenená vetev, halúzka, ktorá je povolaná chrániť rastlinu pred záškodníkmi, ako je väčšia zver, ktorá by rastlinu

ináč zožrala. Sú rastliny, ktoré nevyvinúju pravidelných listov, ale miesto týchto naplnia sa zeleňou niektoré vetvičky, ktoré sa podobajú listín. Sú to však vetvičky, teda zmenený kmeň, tak zvaný *vetvolist*. Často sa stáva, že má rastlina i pod zemou čiastku kmeňu, tak zvaný *kmeň podzemný*, ktorý sa podľa jeho rozličných zmien volá: *podzemok*, *hlúzu*, *cibuľa*, *cibuľohlúza* a *podzemný poplaz*, alebo *sl'aliúň*. — *Podzemok* (obr. 2.)

2. obr. *Koreňokmeň, čiže podzemok.*

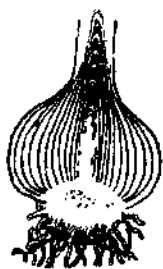
je takým podzemným kmeňom, ktorý obyčajne vodorovne rastie, vyhánajúc na spodnej čiastke koreňky a na vrchnej, k povrchu zeme obrátenej nadzemné stonky, alebo lodyhy. Na jednom konci má pupeň, z ktorého každoročne vyhádza stonka. Na tomto konci stále rastie, na opačnom konci stále odumiera. Tým stáva sa, že rastlina s podzemkom (český oddenek, latinský rhizoma), stále vandruje vo smere vzrastu podzemku. Takýto podzemok má puškvorec, kokorik a iné rastliny. — *Hlúza* je iahrublá čiastka podzemného kmeňu, obsahuje (obr. 5.)

3. obr. *Hlúza.*

záživné látky, nashromaždené pre nové, mladé rastliny na budúci rok. Je to rastlinou — rodičoiri nashromaždený majetok potravín pre mladých potomkov — rastliny, ktoré na rok z hlúzy vyženú.

Niektorá hlúza má aj pupene, tak zvané očka, ako ich na zemiaku vidíme. Hlúza netvorí sa teda z koreňa, ale z podzemného kmeňu. — *Cibuľa* je (obr. 4.) podzemným kmeňom, a pozostáva zo stržňovitě-

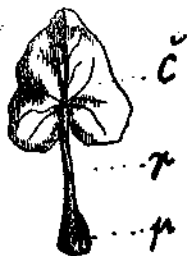

ho *podcibulia*, z ktorého vyháňajú drobné korigenky dole do zeme a hore tlsté, mäsité listene, tak zvané *suknice*. Uprostred cibule je pupeň, z ktorého vyháňa nadzemný stonok. Medzi suknicami vytvárajú sa malé cibulky a týmito sa rastlina množí. Niektoré cibule sú siožité, z viac cibúľ, tak zvaných „strúčkov“ pozostávajúce, ako u cesnaku. „Strúčky“ tieto spojené sú v jednu stožitú ci-

4. obr. *Cibuľa* buľa, tak zvanú „hlávkú“. — *Cibuľo-*(*prierez*). *hľuza* podobá sa cibuli, iba že miesto *podcibulia* má hľuzu. Takúto *cibuľohľuzu* má šafran. — *Podzemný popjaž*, čiže *šľahúň* podobný je *podzemku*, lenže je *drevnatejší* a *nerastie* len *jedným smerom*, lež sa často *rozkonáruje*, a čo je *hlavným rozdielom*: *neraší* len na *jednom mieste*, lež na *viac miestach* a *neodumiera*, tak že *rastlina zachová* si stále *svoje pôvodné miesto*, *pritom ale rozšíri* sa na *okolí*, *rozpeleší* sa na *široké plochy*. Niečo *takého vidíme* u *pýru*, ktorý za *krátky čas zapeleší* celé *záhony*.

(Pozri si obraz u *pýru*!) — Medzi *koreňom* a *kmeňom*, keď je *kmeň* aj *podzemným*, alebo keď je *koreň* aj *nadzemným*, je ten *podstatný rozdiel*, že *koreň nikdy nevyháňa listov*, hoc aj *lupinatých*, *zmenených*, alebo *zakrne-lych*, kdežto *kmeň áno*; *koreň nikdy nerastie smerom ku slnku*, lež *opačne* a to *vždy smerom do zeme*, kdežto *kmeň rastie vždy smerom nad zem*, teda *smerom ku svetlu*, ku *slnku*.

3. LIST je *kmeňom vytvorený zvláštny ústroj*, ktorý máva *rozličné podoby* (obr. 5.). Často sa *zjavuje vo forme zmenenej*. — *List lupeňový* je skoro

5. obr. *List*
č—čepel', r=ra-
pík, p — pošoa.

vždy zelený a pozostáva zpravidla z troch častok. Tieto častky sú: *pošva*, spodná, trocha rozšírená čiastka, ktorou list k lodyhe, alebo vetvi prirastá; *rapík*, stopkovite zúžená čiastka listu a *čepeľ*, rozšírená, žilkami prerástla čiastka listu, na ktorej je veľa drobulinkých otvorov, ktorými vniká vzduch do listu, alebo vystupuje vytvorený plyn z listu. List lupňovitý je asi takým dýchacím ústrojom, ale zároveň i žalúdkom, kde sa pokrm rastliny pozmeňuje v látky, z ktorých sa rastlina buduje, rastie. U mnohých listov jediia, alebo dve častky z uvedených chýbajú. Najčastejšie chýba pošva a rapík, alebo obe tieto častky. Niekedy zasa chýba len čepeľ, alebo čepeľ a pošva tak, že z listu ostane len stopkovitý rapík. Podľa toho, ako sú listy k lodyhe, alebo k vetvi prirastlé, rozoznávame listy: rapíkaté, štítovite prisedlé, s_j*viavé, objíniavé, prerastie a srastlé. — Podľa toho ako sú listy na lodyhe, stonku rozostavené, rozoznávame listy striedavé, priečne, alebo vôkol stojace. — Podľa členitosti rozoznávame jednoduché a složené listy. Jednoduché môžu zasa byť celé, čiže nedelené a delené a to alebo spereno delené, alebo dlanite delené. Listy složené sú alebo dlanite složené, alebo spereno složené. Závisí tak forma delenosti, ako i složitosti od toho, ako vychádzajú žilky listu z kostrnky, čiže v hlavnú žilu predĺženého rapíku. Keď tieto vybiehajú dlanito, ako prsty z dlane, tak je list dlanito delený a tiež aj dlanito složený; keď ale vybiehajú, ako z kostrnky súčastky pera, tak je aj list spereno delený, alebo spereno složený. — Obrys, tvar čepeľa listu je veľmi rozmanitý a len spomenutie rozličných foriem a tvarov vyžadovalo by dosť hodne miesta; práve tak okraj, hrana listu môže byť veľmi rozmanitá, ako celokrajná, zúbkovitá atď., a preto sa tým ani nezaobráame, hoci to má aj pri určovaní rastlín svoj význam. — Podľa listov môžeme všetky

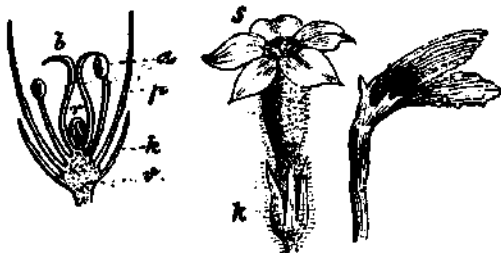
rastliny na dvoje rozdeliť: a to na rastliny také, ktorých žilky listov tvoria istú sieť, sieťovitosť, či už v dlanitej, alebo sperenej forme a na rastliny také, ktorých žilky listov vôbec nijakej siete netvoria. Predošlé sú rastliny *sieťožilné* a tieto druhé sú rastliny *prstožilné*. — Niektoré listy tráv majú nad pošvou, tam kde pošva prechádza do čepeľu, teda tam, kde sa list od stebľa odkloňuje, malú blanatú čiastku, tak zvaný *jazyček*. Tento je veľmi významným pri určovaní tráv. — Na spodku rapíku zjavujú sa často malé, listovité útvary, tak zvaný *palist*. Toto sú formy pravého listu. Medzi ďalšie formy listu patrí *listeň*, *podlist* a *list kelnicový*.

Formy listeňu sú: *mrvolisi*, ako na príklad mrvolist na plodu lípy; *liemec*, ako na príklad lístočky, stojace na lodyhe rastlín okolíkatých pod kvetenstvom; teda u petržlenu, bolehlavu, rozpuku atď. Na sneženke, alebo bleduli vidíme hneď za kvetom blanatý lístok, ktorý chráni púpä pred zimou. Takýto listeň volá sa *predlist*, alebo *tulec*. U složnokvetých pod košatníkom a na košatníku je celý rad listeňov. Listeň tento volá sa *zákrovný listeň*. Okrem týchto foriem listeň ukazuje mnohé zmeny, ktoré sa každá iným menom volajú. (Patričné obrázky pozri si u rastlín spomenutých a za príklad uvedených.) — Keď vezmeme fazuľu, alebo iné semeno a dáme ho do zeme, alebo medzi vlhké papiere, toto začne klíčiť a to tak, že kožtička na semene, zrne, jadre praskne, z nej vytláči sa tlstý lístok, (kde dva, kde jeden, u fazuli dva), ktorý tvorí najväčšiu čiastku semena. Tento list tlstý, pred klíčením skoro nikdy nie je zelený, je prvým listom rastliny, z ktorého táto svoje prvé potraviny berie, Takýto list volá sa *kelnica*, alebo deloha. Sú rastliny, ktoré majú veľa, najmenej ale tri kelnice, sú, ktoré majú dve kelnice, a sú ktoré majú iba jednu kelnicu. Rastliny viac kel-

ničné majú listy siefožilné a rastliny jednokelničné majú listy prostožilné. Niektoré kelnice vychádzajú pri klíčení nad zem, to sú nadzemné kelnice, iné zas ostávajú pod zemou, to sú podzemné kelnice. Také nachádzame hlavne u tráv. — Toto sú najhlavnejšie formy listu, listeňu a kelničných listov.

4. KVET. Ústroj rastliny, ktorým sa vytvára semeno, teda ktorým sa množí, je v pohlavný ústroj zmenený pupeň (obr. 6.), menujúci sa púpä a pozostáva z celého radu zmenených listov. Kvet je teda v samostatný ústroj zmenený súhrn listov a rozoznávame na ňom hlavne *obal* a *pohlavné častky*. Obal zasa pozostáva z *kalicha* a *koruny*, pohlavné častky zas z *prášnikoo* — mužských pohlavných ústrojov a *piestika* — ženských pohlavných ústrojov. Dokonalý kvet teda delíme na: kalich, korunu, prášniky a piestiky. Často

jedna, alebo druhá zo súčastok kvetu chýba. — Kalich a koruna sú čiastočne ochraňujúce, čiastočne ale oplodnenie napomáhajúce súčastky kvetu. Jedna, alebo druhá čiastka

6. obr. Kvet. Názorný prierez, v) koniec stopky, kde umiestnené sú častky kvetu, k) kalich, p) koruna, a) prášnik, b) blážna, s) čnelka, r) zárodok. — Na pravej strane

IQtsUDprtrode

/ obalu u mnohých kvetov chýba, ba sú kvety, čo ani jednej čiastky z obalu nemajú. Prášniky a piestik, keďže len tieto zaisťujú plod, potomkov rastliny, tvoria podstatnú čiastku kvetu; kalich a koruna sú čiastkami nepodstatnými.

Lístočky kalicha voláme *kalkom*. Tieto sú alebo celým krajom srastené, potom je kalich *celokalkatý*, alebo stoja osobitne a vtedy je kalich zásečným. Stáva sa, že je kalich s ostatnými čiasťkami kvetu srastený, na príklad s korunou a prášnikmi, alebo sú všetky čiasťky kvetu na spodku srastené. Kalich je obyčajne zelený, kalky sú len v málo prípadoch farbistými. Kalich je najzovňajším obalom kvetu. — Ďalším obalom, za kalichom nasledujúcim je *koruna*, tiež z viac lístkov pozostávajúca. Lístky koruny menujú sa *lupene*. Lupene koruny sú tiež alebo srastené a vtedy sa volá koruna *celolupenná*, alebo sú oddelené a vtedy je koruna *viacilupenná*. Keď sú Jupeie koruny rovnako vyvinuté, volá sa koruna *pravidelnou*, v opačnom prípade *nepravidelnou*. — Prášniky (obr. 7.) sú hneď za korunou. Spodná čiasťka prášnikov menuje sa *nitka* a vrchná, mechúriku podobná, volá sa *pel-*

7. obr. Rozličné formy prášnikov. A) *Pa-Ha*, B) *lipa*, C) *šalvia*.

nica — ,^v Pelnici sú drobné, slabým okom skoro neviditeľné Čiasťky v podobe suchého prášku, zavše ale v podobe lepkavej

hmoty. Tieto čiasťky, výplod mužských pohlavných ústrojov, volajú sa *pel* a slúžia na zúrodnenie v spodnej Čiasťke piestika, v tak zvanom vaječníku sa nachádzajúcich zárodokov. Prášniky môžu byť srastené, alebo slobodné. V niektorých kvetoch sú všetky prášniky jednaké, v iných sú niektoré dlhšie, iné zas kratšie. Prvé rozdelenie, čiže správne rečeno, prvé zadelenie rastlín do istej sústavy vedeckej, prevedené bolo švédskym botanikom Linnéom, práve na základe počtu, formy a vyvinutosti prášnikov. — Piestik, druhá podstatná čiasťka kvetu, rozmnožovací ústroj ženského pohlavia,

stojí vprostred kvetu. Spodná čiastka piestiku menuje sa *semenečník*, alebo *vaječník* a najvrchnejšia čiastka *blížna*. Tieto dve významné a podstatné čiastky piestika spojuje tenké hrdielko, nitkovitá čiastka, tak zvaná *čnelka*, ktorá niekedy aj chýba. V základnej jeho forme podobá sa piestik buclatej nádobe, ktorej rozšíreným, niekedy až okrýdleným otvorom je blížna, krkom, hrdlom čnelka a hlavnou, buclatou čiastkou nádoby semenečník, na ktorom sedí zárodok semena. — Zúrodnenie deje sa tak, že zrelý pel alebo pomocou hmyzu, alebo pomocou vetru, dostane sa na lepkavú šľavu vypúšťajúcu bliznu, kde, práve pod účinkom tejto lepkavej šľavy začne pučiť a vyženie kliku sa podobajúci výhonok až k zárodku semena, na dne vaječníka sediaceho vajíčka, s ktorým srastie v jedno. Tým je zúrodnenie prevedené. Kvet začne vädnúť, lebo po zúrodnení všetky šľavy rastliny začnú prúdiť k semenečníku, kde sa začne vyvíňať zrno z oplodneného vajíčka a zo semenečníka obal semena. Semä a jeho obal tvoria plod, ovocie rastliny.

Kvet môže stáť na stonke samotne, alebo na jednej stopke môže byť aj viac kvetov. Keď je na jednej spoločnej stopke, menovanej v tomto prípade *vretenom*, čiže *osou*, viac kvetov, tieto tvoria *kvetenstvo*. Kvetenstvo môže byť *jednoduchým* a *složeným*. Jednoduché kvetenstvá sú: klas, bahna, čiže rias, hrozeň, chocholík, atď.; složené sú: klas složený, hrozeň složený, okolík složený, atď. — U klasovitých rastlín, teda hlavne u tráv, nepodstatné čiastky kvetu, ako kalich a koruna, i niektoré listene neopadávajú, ale zmenené v tvrdé, suché šupy, pichľavé osti, tvoria tak zvané *plevy*, známe nám pri mlátení obilia.

5. PLOD. Oplodnené vajíčko v semenečníku zavíní, že prúdenie moky, živnej šľavy rastliny sústredí sa na zúrodnený piestik, z ktorého vyvinie sa plod rásli-

ny. Plod delíme na podstatnú a nepodstatnú čiastku. Podstatnou čiastkou plodu je semä, vyvinuvšie sa z oplodneného vajíčka, a nepodstatnou čiastkou je obálka, pozostávajúca často z viac čiastok, vrstiev. Obálkou semena je často nielen zmienený semenečník, lež aj iné čiastky kvetu, najmä súčiastky kvetu nesúce čiastky stopky, alebo oáý, kvetonosnej vetvičky, čiže stvolu. — Obal plodu je veľmi rozmanitý. V prvom rade môže byť suchým, alebo mäsitým, šťavnatým. Ale niektoré mäsité obaly môžu byť i tak složené, že sú na povrchu mäsité a vnútri suché, ako orech, slivka, jablko, atď., a môžu byť i opačne složenými: na povrchu suché, vnútri mäsité. Vo všeobecnosti mäsitými plodmi, čiže ovocím sú: jahoda, bobuľa, hruška, atď., suchými sú: struk, tobolka, šesľuľa, atď. — Obal je, hoc aj nepodstatnou, jednako vážnou čiastkou plodu, lebo umožňuje rozširovanie semena a tým roznesenie a rozšírenie rodu tej, alebo onej rastliny. Podstatnou čiastkou plodu je semä, ktoré slúži na bezprostredné rozmnoženie rastliny. Pozostáva z obálky (kožtičky) a jadra. V jadre ukrytý je klík, pozostávajúci z pupienočka a korieňočka a klík pripevnený je na zvláštne teleso, naplnené živými látkami. Toto tlsté teleso je kelnica, čiže deloha. U fazole sú to tie dve polovičky, ktoré sa nám ukážu, keď fazoľové zrno z kože vylúpime. Klík je podstatnou čiastkou jadra, lebo z neho vyvinie sa nová rastlina. Kelnice sú len prvými zásobami potravín pre mladú rastlinu. A práve k vôli kelniciam pestujeme mnohé rastliny, lebo v nich ináč pre mladú rastlinku nahromadené potraviny pre seba zúžitkujeme. Vplyvom vody, povetria a hlavne tepla začne semeno klíčiť, to jest napučnie, napuchne a rozširiac sa, praskne na ňom kožtička, jadro vyhodí napučnené kelnice, korieňček začne sa vzťahovať, rastie, vypúšťa svoje vlásočky. Konečne tá čiastočka kliku, ktorá sa má stať kmeňom,

sa vzpruží a vytlačí pupienček — niekedy spoločne s kelnicami, inokedy bez nich — na povrch zeme, kde sa hneď začínajú vyvínať prvé lístočky, ktoré už spracujú mladým koreňom zo zeme nassané surové potraviny. Najrýchlejšie klíčia jednoročné rastliny. Semä stromov a krov leží niekedy aj dva, alebo viac rokov v zemi. — To, čo má byť koreňom, pučí do zeme, čo má byť pňom, stonkom, klíči von zo zeme. A nikdy sa nestal ešte opak toho! Kto naučil koreňček, že má ísť do zeme a kto pupienček, budúcu stonku so všetkým jej príslušenstvom, že má ísť von zo zeme, na povrch tejto, ta, kde je svetlo a papršlek slnka?!

6. SRSTĚ. Na stonke, listu a kvete práve tak, ako aj na plodoch, vidíme často srstky, kde dlhšie, kde zas kratšie, niekedy husto, až chlpato porastlé, inokedy zasa jednu-dve srsti kde-tu. Srst' na listoch, kvetoch a stonke, ako aj na plodoch môže byť *jednoduchá*, obyčajne taká malá, že ju voľným okom ledva uzrieme. Takéto jednoduché srsti vidíme na listoch zajačej paprčky, volového chvosta, atď. Tieto srsti sú obyčajne mäkké, plstnaté. Na listoch šalvie nájdeme zas srsti tvrdé, strmé, pichľavé, ale i to sú jednoduché srsti. Už na žihľave nachádzame srsti väčšie a tvrdé. Tieto srsti podobajú sa malej ihle, ktorá má miesto ucha malé vrecúško, naplnené kyslavou tekutinou, ktorá sa vleje do rany, zavinenej pichnutím srsti. Takéto srsti sú srstami *žláznatými*. — Na semienku vŕby, topoľa a mnohých iných kvetov, hlavne u tak zvaných složno-kvetých rastlín, ako sú púpava, šalát, kozia brada, nachádzame už veľké, slobodným okom pohodlné zbadateľné srsti, ktorých úlohou je pomocou vetru zrno ďaleko od plodiska zaniest'. Takéto srsti voláme *pápolie*. Na mnohých rastlinách na listoch vidíme malé lupinky, to sú tiež srstkami, ale bez stopky. To je srst' *lupinoDítá*. U mnohých kapradín vidíme srstky pľaskaté,

pleve sa podobajúce. Takáto srst' je *osí*. — Na stonke šípu, ostružiny a iných rastlín vidíme ostré vypukliny, ktoré sú pichľavé ostré. To je tiež srst', už složitejšia a menuje sa *pichľáč*. — Tak srst', ako aj iné poťahy na listoch, ako múčkovitý poťah na listí lobody, alebo lep-kavý poťah na lístkoch olše, to všetko sú ochranné za-riadenia, zavše proti ostrým papršlekom slnka, alebo proti nepríjemným hmyzom a niekedy zasa proti pa-žravosti veľkej zvere, alebo proti plazivému hmyzu, slymákom, atď.

Všetko to sú ústroje, údy rastliny, ktoré majú určený syoj úkon pri udržiavaní a zachovaní celej rastliny. Úkony koreňa, pňa a listov slúžia na výživu rastliny a preto sa volajú: *ústroje výživy*; úkony kvetu a plodu slúžia na rozmnoženie rastliny a preto sa menujú *ústro-je rozmnožovania*; srst', pichľáč, trň, atď. slúžia na ochranu rastliny a preto sú to *ústroje ochrany*. Roz-ličnosť ústrojov odôvodnená je rozličnosťou rastlín a preto na základe rozličnosti, alebo podobnosti rastlín, zaraďujeme tieto do tried, rodov, atď. Rastliny, kto-rých ústroje sú jednaké, patria dovedna, patria spolu a tvoria jednotku. Na základe rozličnosti, alebo prí-buznosti ústrojov rastlín, môžeme ríšu rastlín do istej sústavy zariadiť a tak sa medzi státisícami rastlín vyznať.

7. RÍŠA RASTLÍN na základe rozličnosti, alebo prí-buznosti ústrojov je dnes na štyri veľké skupiny roz-delená. Do prvej patria všetky také rastliny, ktoré nemajú ani listu, ani kmeňa, ani koreňa, iba jedno-tvárne telo, tak zvané *stielko*, a množia sa malými, práškovitými čiastkami ich tela, tak zvanými *výtrusmi*. Do druhej skupiny patria rastliny, ktoré majú kmeň a list, ale nemajú ani koreňa, ani kvetov a preto množia sa *výtrusmi*, z ktorých vyvinie sa stielko a z toho po-tom rastlina. Tretia skupina má už koreň, kmeň a list,

ba kmeň obsahuje aj riadne cievy, ale ani táto skupina nemá ešte kvetu a množí sa výtrusmi. Konečne štvrtá skupina má koreň, kmeň, list a aj kvet a množí sa oplodneným semenom, ktoré je už jaderkom, malú zárodkovú, korienček, kmeňček a pupenček majúcou rastlinkou. Na základe tom ríša rastlín delí sa iia:

A) STIELKATÉ — (Thallophyta) — rastliny, kde patria 1. *huby*, 2. *riasy* a 3. *lišajníky*.

B) MACHÍ — (Bryophyta), kde patria rozličné druhy machov.

C) CIEVNATO-BEZKVVETNÉ RASTLINY (Pteridophyta). Menujeme ich krytosnubnými cievnatými rastlinami, lebo keď sú aj cievnatými, ich rozmnožovacie ústroje nie sú dostatočne zjavnými. Sem patria:

1. *Kaprad'otoamé* (Filicales) rastliny s mnohými rodinami,

2. *Prasličkolvarné* (Equisetales) rastliny s málo rodinami a

3. *Netatotvarné* (Lycopodiales) rastliny s jednou-dvoma rodinami.

D) KVETONOSNÉ RASTLINY (Anthophyta), i zjavnosnubiié rastliny, lebo ich rozmnožovacie ústroje sú až príliš zjavnými a nápadnými., najmä u farbisté kvety vyvíňajúćich rastlín.

Táto skupina delí sa potom na dve hlavné podskupiny a to: I. *Nahosemenné* (Gymnospermae) rastliny, to jest na také, kde niet ešte semenečníka a zárodkové vajíćko práve tak, ako i z neho vyvinuvšie sa zrno je nahé, nezakryté, do obalov plodu neschované; II. *Krytosemenné* (Angiospermae) rastliny, kde je semenečník a v ňom skryté, uschované vajíćko-zárodok. Do skupiny *nahosemenných* patria:

1. *Ihličnaté* rastliny (Coniferrae), ktorých plodom je šiška, lístie je úzko-ihličnaté. Obyčajne sú to vždy zelené rastliny.

2. *Gnetovité* (Gnetales) rastliny, z ktorých u nás len jeden jediný rod, i to len zriedkavé rastie.

Do skupiny *krytosemenných* patria dve triedy a to:

1. *Jednokelnicné* (Monocotyledones) rastliny — u nás asi s osemnástimi rodinami. List týchto rastlín je prostožilnatý.

2. *Dookelnicné* (Dicotyledones) rastliny — u nás asi so sto rodinami. List týchto je siefožilnatý. — Kvetnú našich krajov tvoria hlavne kvetonosné rastliny. Tieto ukazujú u nás najväčšiu rozmanitosť druhov a sú aj najdokonalejšie preskúmanými rastlinami. Z radov kvetonosných rastlín regrutujú sa všetky tie rastliny, ktoré nám dávajú najväčšiu čiastku pokrmu. Sem patria všetky naše poľnohospodárske rastliny práve tak, ako aj lesotvorné a ovocné stromy. Výjmcu len niekoľkých, k vôli okrase pestovaných rastlín, aj v záhradníctve máme len kvetonosné rastliny. Okrem húb, ktoré sú u nás dosť rozmnožené, druhá a tretia skupina rastlín je u nás dosť slabo zastúpená. Tieto skupiny žily v starších dobách jestvovania našej zemegule a viac druhov poznáme z nich z našich uhoľných baní, (ktorých uhlie je skamenelým telom prastarých kapraďovtvarných rastlín) ako ich poznáme zo živej prírody.

VI. Popis liečivých zelín.

V predošlých častiach tejto knižočky oboznámili sme sa sbieraním, pestovaním, sušením, balením a zhodnotením liečivých zelín, ako aj s ich významnejšími ústrojami. Objasnili sme si i niektoré výrazy, ktorých budeme často pri popise zelín užívať. Uviedli sme si na krátko, stručne rysovaný obraz ríše rastlinstva. Môžeme teda prikročiť k podrobnejšiemu prejednaniu liečivých rastlín v tom poradí, do akého ich veda na stupne vývojové zaradila. Tak, ako sme to na konci predošlého záhlavia uviedli, prejednanie najprv huby, lišajníky, kapraďotvarné, prasličkovité, netátovité, jedno- a dvojkelníčné rastliny, vynechajúc riasy a machy, medzi ktorými nieta liečivých rastlín. Vždy uvádzame aj obrázok rastliny, keď aj nie u všetkých, ale rozhodne u tých, ktoré nesú všetky známky a príznaky príbuznej, iba spomenutej rastliny. Uvedieme okrem bežného, v knihách užívaného mena aj všetky tie ľudové mená, ktoré sa nám podarilo zistiť a to hlavne preto, aby sme uľahčili poznanie rastliny aj tým, ktorí ju už dávno poznajú, ale pod iným menom. Preto si všimnite aj ľudových mien. Podobne uvedieme aj latinské meno, aby sa aj ten, kto iba latinské mená zná, na túto knižočku tiež spoľahnúť mohol.

A) Huby.

Huby, ako sme už na krátko spomnuli, sú rastlinami bez koreňa, kmeňa a lístia. Množia sa výtrusmi, drobnými, práškovitými čiastkami ich tela. Telo ich je sko-

ro jednotvárne pletivo, bez každého delenia sa na kôru, lyko, a stržeň. Takéto rastlinné telo volá sa stielkom. Čiastka tohoto stielka, akoby pavučina, alebo pieseň, rozlieza sa v zemi, pod starú kôru stromov, alebo v práchnivejúcom dreve. Táto podzemná, podkôrová, alebo v hnilom dreve sa objavujúca čiastka stielka, tela huby, volá sa *podhubie*. Keď zem, kôru atď. s podhubím smiešanú dáme do pareniská, na hnoj, alebo na iné také miesto, kde jesto dosť potravín pre hubu, tak nám z nej vyrastú nadzemné čiastky huby. Huba množí sa teda aj podhubím, nielen výtrusmi.

Medzi liečivé huby patria: Opilka, trúd a prášnica.

1. Opilka ružová. (*Claviceps purpurea*, Tulasn.)

8. obr. *Opilka*,
alebo *námel*.

Ludové mená: Námel, námelié, žitnica, matkina raz, Svätojánsky chlieb, snet žitný, manna. — Česky: Paličkovice nachová. — Nemecky: Mutterkorn. Maďarsky: anyarozs. (Obr. 8.)

Opis: Na trávach, najmä ale na žite (raži) a krivici, predtým, než je klas zrelý, vidíme často miesto zrna 1—2 centimetre veľké, zriedka aj väčšie, rožkom sa podobajúce tmavofialové telesá, ktoré sú prezimujúcou formou huby, svojím podhubím v klasoch tráv žijúcej. Takéto telesá, ktorými huby prezimujú, sú tvrdé, vytrvalé a volajú sa *sklerocium*. Toto sklerocium pri žatve, alebo následkom iného otrasu, nárazu na steblo trávy, vypadne na zem, kde do jari odpočíva. Na jar, hoci je aj dosť hlboko zaorané, vypučí, vyženú z neho na tenkých paličkách sediace hlavičky, v ktorých sa vyvinuju malé, práškovité čiastočky, výtrusy. Keď hlavičky dozrejú, prasknú a

vytrúsia zo seba tento prášok, ktorý vietor schytí a na vyvíňajúci sa klas trávy zanesie. Tu, na účinkovanie šťavy, piestikovou čiastkou klásku vytvorenej, začnú klíčiť, vyženu malé knôtky a vniknú týmito do semenčníka. Tu osvoja si všetok pokrm pre vyvíňaf sa majúce zrnko určený a ústrojmi rastliny do semenečníka dopravený a z tohoto pokrmu vyvinujú miesto zrna ich prezimujúce teleso, známu nám už opilku. Dedinské deti veľmi rady jedia túto hubu, lebo pred úplným jej vyvinutím sa zapríčiňuje medenie, medové slzenie klasu, čo deti vábi na sbieranie takýchto chorých klasov, ktoré potom oblizujú a v nich nachodiacu sa opilku, ako našský Svätójánsky chlieb jedia. Rodičia a neskoršie, keď je hlavybolenie príliš trvalé, ani lekár nevie ustáľiť príčiny, prečo sa decko na bolenie hlavy žaluje.

Náleziste: Opilka rastie všade, kde rastie tráva, najmä ale kde sa pestuje žito (raz), alebo jačmeň dvojradý. Teda na území celého Slovenska. V niektorých rokoch je opilky veľa, v iných zasa málo. V rokoch vlhkých a teplých je z nej viac, ako v rokoch suchých, alebo v rokoch chladných.

Sbieranie a pestovanie: Opilku sbieranie úzko pred žatvou žita, alebo jačmeňa. Tam, kde je žatva v júni, sbierajme v poslednom týždni pred žatvou, tam ale, kde je žatva v júli, alebo v auguste, musíme podľa toho sbierať. Môžeme sbierať i po žatve a to pri rajtarovaní žita. Nasbieranú opilku na povale, alebo petrove na papieroch, alebo prestretých plachtách usušíme a vo vrecách na miesto určenia dopravíme. — Pestovanie opilky sa ešte podnes nepodarilo a keď aj, vynálezcovia spôsobu pestovania si ich výnosnú tajnosť dobre opatrujú, lebo opilka je cenným obchodným článkom a platí sa za ňu 15 až 30 násobná cena pšenice.

Vlastnosti a upotrebenie: Opilka je veľmi jedová-

tou hubou, obsahuje veľa jedovatých látok, z ktorých hlavným jedom je *ergotin*. Väčšie množstvo tohoto jedu účinkuje otravne a často i usmrcujúce. — V obchode liečivými zelinami je opilka pod menom *secale cornutum* známym obchodným článkom. Nesmie byť od dvoch rokov staršou, lebo potom stráti svoj účinok. Zhotovujú sa z nej veľmi vzácne a prepotrebné lieky. Sberať môže opilku každý, lebo nie je takou jedovatou, žeby aj pri sbieraní uškodiť mohla; iba na deti nesmieme sveriť jej sbieranie, lebo dieťa, k vôli jej sladkému povrchu, rado okúsi, ochutná a zjje túto, ináč silne jedovatú hubu a tým si zdraviu uškodí. Preto aj chlieb, alebo cesto z takej žitnej múky, ktorá bola z nečistého, opilkou znečisteného zrna namieta, pôsobí otravne a zaviňuje závrat, kŕče, mrazenie v bruchu, vracanie, tlak u srdca, obťažuje močnenia, studený pot a podobné. — Užíva sa na zastavenie chrenia krvi, krvácania z čriev, rodidiel, hlavne matky a podobných ústrojov tak človeka, ako aj zvere. Nesvedomité, tehotné matky užívajú odvaru opilky (preto matkina raz), aby potratily. Prirodzene, nevediac koľko, užijú jej často také množstvo, že sťahujúci účinok opilky prechádza až do kŕčov, ktoré zaviňujú veľké krvácanie a veľmi často i smrť.

2. Trúd práclinový. (*Poliporus foementarius*, L.)

Ludové mená: Práchnová huba, práchno, hubáň, buková huba. Česky: Chloroš troudový. (Obr. 9.)

Opis: Trúd práchnový žije na stromoch. Jeho vláknité podhubie umiestňuje sa na lyku kmeňov a starších haluzí listnatých stromov. Z tohoto podhubia kde-tu prerazí kôru stromu plodnica huby. Plodnice trúdu práchnového podobajú sa pľaskému kopytu koňskému. Na spodku, k zemi obrátená vrstva je dierkovitá, rúr-

kovitá. Tieto rúrky obsahujú výtrusy. Aby sme prirovnali plodnicu trúdovu k plodniciam iných húb, musíme do pamäti si uviesť na príklad hríb. Klobúk hríbu má na spodnej častke špinavo žltozelenkavé mäso. Táto vrstva obsahuje tiež rúrky, kde sa tvoria výtrusy. Kým však u hríbu môžeme túto vrstvu od vrchnej, husto mäsovitej bielej vrstvy oddeliť, zatiaľ u trúdov je toto nemožné, alebo sa dá ťažko previesť. — Príbuznou hubou je *trúd lekársky* (Poliporus officinalis, Fries).

Polokruhovitý klobúk, plodnica jeho je na vrchnej strane hrbolatá, skutočne koňskému kopytu sa podobajúca. Spodná časť plodnice pozostáva tiež z trúbkovitej častky, z pletiva, výtrusy plodiaceho. Ináč je trúdu práchnovému vo všetkom podobný.

Nálezište: Trúd práchnový rastie na kmeňoch listnatých stromov, hlavne na bukoch, na duboch. Naproti tomu *trúd lekársky* rastie na červených smrekoch, najmä na starých pňoch týchto. Kým je trúd práchnový u nás častou, skoro všednou hubou, zatiaľ trúd lekársky je zriedkavý, vo väčšom množstve hlavne v rúbanských trenčianskych (Hava, Pov. Podhradie, Mariková, Rajec), liptovských a gemerských krajov. Ináč rozšírená stromová huba v Alpách, v Sedmohradsku, v Rusku a Francúzsku. Tam nachádzajú sberatelia i také kusy, ktoré až viac kilogramov vážia.

Sbieranie a pestovanie: Obe huby sbierajú sa u nás v auguste a septembri. Sbierame celé huby. Potom oddelíme vrchnú, tvrdú časť, kôru, ako aj spodnú, trúbkovitú časť, nakoľko je to možné, a domov donesieme iba strednú vrstvu. Z tejto strednej vrstvy do-

9. obr. **Trúd práchnový.**

ma zhotovíme z trúdu práchnového hubku, práchno, že ju namočíme do lúhu, z dreveného popola zhotoveného. Keď ležala v tomto lúhu deň-dva, vyberieme, na čisto v riečnej, potočnej vode vyplácame a necháme uschnúť. Keď uschla, s piestom, s akým sa šaty perú, alebo s palicou na mätko vymlátíme a hotová je hubka, upotrebená ako ranyhojič, známa v obchode pod menom *Agaricus chirurgorum*. — Podobne narábame aj so strednou vrstvou trúdu liečivého a dostaneme tak žltobiele kusy hubky lekárskej, v obchode pod menom *Agaricus albus* známej. Rozdiel je len ten, že hubku lekársku nemočíme v lúhu, iba že ju vyperieme vo vode, ak by bola primieskami znečistená. — Pestovať sa ani jedna, ani druhá z týchto húb nedá a jej pestovanie by sa ani nevyplácalo.

Vlastnosti a upotrebenie: Hubku práchnovú upotrebuje sa na utíšenie a zastavenie krvácania menších rán. — Hubka lekárska sa dokonale usuší, spráškuje a tento prášek užíva sa ako liek. Prášek z trúdu lekárskeho zhotovený chutná najprv, ako čerstvá múka, potom sa chuť zmení na mdlesladkavú, aby napokon prešla do chuti trvalé horkej, odporne nepríjemnej. Má v sebe smolnatú látku liečivú. — Užíva sa ho vnútorne, ako klystiru, čistí žalúdok a pľúca od hľenu, pôsobí i na mesačnú očistu žien. Osožný je i proti nepríjemnému poteniu sa suchotinárov, pri vodnatieľke (vodnačke), žltacke a na vyhánanie hlíst. Pre tieto jeho účinky tvorí čiastku tak zvaných „životných eliksírov“, to jest takých liekov, ktoré sú nie dosť svedomitými obchodníkmi Hekami a liečivami vychvaľované a odporúčané, ako všeobecný liek proti všetkým chorobám, neduhom ako i istý prostriedok na predĺženie života. Prirodzene, z týchto chválospevov je len tá čiastka pravdivou, ktorá nie je vypovedaná a vzťahuje sa na obchodný zisk chytráka, ktorý chce na hlúposti ľudskej zbohatnúť.

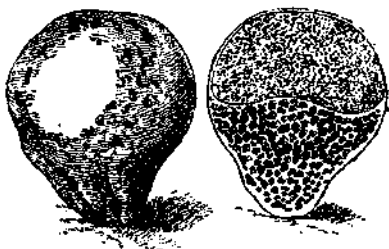
— Prášku hubky lekárskej upotrebuje sa aj na zasypanie rán a vredov.

3. Prášnivá huba. (*Lycoperdon bovista*, L.)

Ludové mená: Prášnica, volová huba, prachovka, koňský syr. *Česky:* Pýchavka obečná. (Obr. 10.)

Opis: Ako u ostatných húb, tak i u prášnice z podzemného, vlákniovitého podhubia po teplom daždi skoro očividome vyrastá svetlobieľa plodnica prášnice. Najväčšia, napuchla čiastka tejto huby, naplnená je mokrou, tvarohovitou hmotou, ktorá sa na druhý deň, po vynorení sa plodnice zpod ženie, zmení na špinavo zelenkavú hmotu, prechádzajúcu a pretvárajúcu sa na podobne špinavý prach, na výtrusy prášnice. Spodná čiastka huby je mäkké, vyrobenej hubke sa podobajúce pletivo. Svetlo-biele, veľkosť holubieho, alebo až husieho vajca dosahujúce telo plodnice čoskoro (za deň-dva) zbledne, ztemnie, potom sa jej vrch rozpuke, aby z rozpuknutého tela vieter milióny výtrusov do všetkých dielov sveta rozniesol.

Núležište: Rastie, keď je teplejšie počasie, obyčajne od mája až do neskorej jesene na pasienkoch, lúkách, medziach, poliankach a okrajoch lesov hojne na území celého Slovenska. Vo veľkom množstve hlavne na síhoťiach a pasienkoch pri riekach. Niektoré kraje sú touto hubou* úplne zamorené a to najmä stredný tok Váhu aj s jeho bočnými potokmi, ďalej horný Hron a okolie Jelšavy. Tu by sa sbieranie tejto huby rozhodne vyplatilo..

10. obr. Prášnivá huba.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa dnes len spodná, práchnovitá čiastka huby, ktorá sa z vrchnej kôry olúpi, usuší, podľa možnosti v tieni, ako aj trúd lekársky. Niektorí obchodníci kupujú aj výtrusy, prášok tejto huby, ktorý bol kedysi hľadaným prostriedkom na zasypanie rán krvácajúcich. Dnes sbierajme len spodnú, práchnovitou čiastku huby a výtrusy iba vtedy, keď máme na ne objednávku. — Hubu túto by sme mohli aj pohodlne pestovať, treba len výtrusy vysiať a pôdu potom dobre poliať a máme bohatú úrodu. Toho však nie je zapotreby, lebo sama príroda ponúka nám veľmi bohatú úrodu.

Vlastnosti a upotrebenie: Má tie vlastnosti, ako aj trúd lekársky a je aj na tie isté ciele upotrebená. Melie sa teda na múčku. — Miešanina 1 dielu prášku a 4 dielov cukru odporúča sa pri záduchu, klaní a pichaní v boku.

B) Lišajníky.

Lišajníky (Lichenes) nie sú samostatnými rastlinami. Je to akési zvláštne združenie dvoch, i samostatného života schopných rastlín, húb a rias, cieľom lepšieho, istejšieho spolužitia aj tam, kde by ani huba, ani riasa vyžiť nemohla. — Riasy sú druhou veľkou skupinou rastlínstva, keďže prvou sú huby. Ä tieto dve skupiny, niektoré druhy týchto dvoch skupín sa na život a smrť sosobášily a vytvorily takto tretiu, pevne ohraničenú skupinu rastlínstva — lišajníky. Ani jedna z rastlín nie je taká skromná, taká nenáročná, ako sú lišajníky. Tieto sa vyživlia aj na holej, surovej skale a tvoria všade tam, kde skalnatá pôda nie je ničím a nikým obývaná, prvých kolonistov rastlínstva. Ony pomáhajú zmeniť surovú skalú na úrodnú

pôdu a ich telá tvoria prvé stopy mrvy, ktorá umožní život machov, nasledujúcej to skupiny rastlinstva. Skupina húb ponúka nám 4 jej členov ako liek, skupina rias, ako aj skupina machov ani jedného. Lišajníky dávajú nám dnes už len jedného jej člena ako liek. Tento jej člen je:

4. Zemský pľúcnik. (*Cetraria islandica*, Achar.)

Ludové mená: Lišajník izlandský, pľúcnik, moch liečivý, lišajník pľúcny. Česky: Pľícnik islandský. Nemecky: Islandische Flechte. Maďarsky: Izlan'di zuzmó. (Obr. 11.)

Opis: Zemský pľúcnik je asi 10 centimetrov vysoký, mnohonásobne, ale vždy vidlicovite rozkonárený lišajník. Vetvičky tvoria široké, kudrnaté laloky, ktoré sú na líci šedozelené, na opaku šedé. Okraj laločných vetvičiek je ohrnutý, za väčšieho sucha až v trúbočky sošúľaný. Keď

11. obr. Zemský pľúcnik.

je suchý, melí, drúzga sa na prach, keď je vlhký, mokrý, je kožkovite ohebný. Územok zemského pľúcnika je rudo-hrdzavý, až krvavo-červený. U nás nevytvára okruhlo-miskovitých *plodočiašok*, ale v severných krajoch, najmä na izlandských a severoruských studených a močaristých krajoch, tak zvaných *tundrách*, vytvára aj tieto plodočiašočky, v ktorých vyvinujú sa výtrusy, ktorými sa množí.

Nálezište: Rastie na suchých, horských miestach, najmä na pustých temenách vysokých vrchov. Teda

hlavne v Tatrách. V menšom množstve na vrchoch v Kysuckej doline. Tiež v okolí Rajca, na vápenitých holiach južne od Ružomberku a Mikuláša, v doliiie Stracenej, na Volovci, na Kriváni v okolí Jakubian. Na nivách zriedkavý a na rovinách južných vôbec nikde. Ináč na území celého Slovenska medzi machom a trávou.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa vždy, po celý rok a celá rastlina. Sbierajme čisto, bez machu a trávy. Nasbieraný tovar doma preberieme, od všetkých primieskov očistíme na vzdušnej povale, alebo petrove v tieni usušíme. Staré, hnedé rastlinky, lišajníky sú bezcenné. Pri sušení môžeme smelé obracať. Usušený tovar balíme do vriec. — Pestoval sa nemôže.

Vlastnosti a upotrebenie. Pekne usušený zemský pľúcnik je pod menom *lichen islandicus* hľadaným obchodným článkom. Má vždy cenu aspoň takú, ako prvotriedna pšenica, keď nie vyššiu. Obsahuje veľa tak zvaného lišajníkového škrobu (lichenin), prečo ho možno vo vode na huspeninu uvariť. Okrem toho obsahuje istú horkú látku, tak zvaný cetrarin, ktorý môžeme vápennou vodou vylúhovať. — Odvar zemského pľúcnika povzbudzuje prácu slizníc, pôsobí uspokojujúce a, keďže je živným *rôsolom*, aj posilňuje. Užíva sa ho pri zachrípnutí, proti kašľu a veľkému kataru pľs. Na odvar berieme 1 deka zemského pľúcnika, zaparíme ho v 1 litre vody, ktorú slejeme, potom lišajník v čistej vode opláchneme a v nádobe, asi pol litry vody obsahujúcej na rôsol uvaríme. Tento rôsol osladíme kandisovým cukrom a po lyžke denne 3—5 razy užívanie.

*Ä**

C) Kapradiny.

Kapradiny, správne kapradotvarné rastliny (*Filicales*) sú v ríši rastlín treťou, veľavýznamnou skupinou. Tieto rastliny majú už koreň, kmeň a list; ich vnútro

obsahuje už cievy, keď aj ešte nie v sústavné sväzky spojené, ale už cievy. Chýba im len kvet a množia sa výtrusmi, ktoré obyčajne na opaku listu v malých štítovitých, nahrdzavele-farebných ústrojoch vytvárajú. — Predošlá skupina, machy, nedáva nám ani jednej liečivej zeliny, tak že prvé opravdivé zeliny (zelené rastliny) liečivé patria do skupiny kaprad'otvarných rastlín. Z tejto skupiny pochádzajúce liečivé zeliny patria do rozličných rodín a sú to: Kaprad' samčia, Laňokaprad' obecná. Sladič obyčajný, Panenský vlas a Vratička liečivá, celkom teda päť druhov.

5.-Kaprad' samčia. (*Nephrodium filix más*, Rich.)

Ludové mená: Paprad', papruť veľká, hadie rebro, sutško-vičník, čertovo rebro, cicvar. Česky: Kaprad' samčí. Nemecky: Wurmfarn. Maďarsky: Erdei pajzsika. (Obr. 12.)

Opis: Ako všetky, u nás žijúce kapradiny, tak i kaprad' samčia vyháňa nad zem iba listie. Je rastlinou vytrvalou, lebo z podzemného jej kmeňu, podzemku, každoročne vyháňa nové listy. Listy tieto tvoria trsy, sú až 1 m vysoké, dva razy spretené. Podzemok je v pôde šikmo položený, 20—30 cm dlhý a až 5 cm silný, pozostatkami starých listov pokrytý. Keď tieto ošupíme, dostaneme až 2 om silný podzemok. Podzemok pokrytý je okrem pozostatkov starých listov aj šupinami a na dolnej strane hustými korenkami. Na opaku úplne vyvinutého listu

12. obr.—Kaprad' samčia.

sedia štítky výtrusové, ktoré sa nám ako hrdzavé škvrny zjavujú.

Nálezisko: Kapraď samčia rastie v hĺbinách lesov, pri lesných potokoch, na skalách, medzi kamením, v starých rúbaniskách, vždy len v hornatějších polohách Slovenska. Vyjmúc slovenskej roviny polnatej, môžeme ju zbierať na území celého Slovenska.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame z kaprade samčej v júni až v auguste výtrusy, ale vždy len vopred ujednané množstvo, lebo z výtrusov, nachodiacich sa pod hrdzavými škvrnami na opaku listu, kupujú obchodníci zelinami len málo. Podzemný jej kmeň, podzemok zbierame pomocou silnej motyky neskoro v jeseni, podľa možnosti v novembri. Podzemok ošupíme a v sušiarňi usušíme. Výtrusy balíme do fľaše, sklenice, alebo do dvojdnovej plechovej krabice. Suché podzemky do vriec. — Pestovať môžeme kapraď jednoduchým delením starších trsov. Darí sa dobre skoro v každej vlhkej pôde. V septembri, alebo v októbri podzemky vykopeme a očistiac ich, usušíme.

Vlastnosti a upotrebenie: Kapraď samčia obsahuje mnohé kapradinové kyseliny, smolnatú látku, istú horčinu a olej. Tieto látky pôsobia na svalstvo žalúdka a čriev a v tom je ich liečivé pôsobenie, využitie proti pásomnici a hlístam. Upotrebuje sa výtrusy, ako cicvorové semeno, a aj podzemok, ktorý je v obchode pod menom *rhizoma filicis* známy. Užíva sa ako prášok, alebo ako odvar. — Močí sa i v liehu a prihoťovuje sa tak extrakt. — Kupujú ho matky, často pod menom „cicvorové semeno“, hoci by si ho každá mohla sama nasbierať a prichystať. — Proti pásomnici smie byť len na predpis lekára užívaným liekom.

6. Laňokaprad' obecná. (*Phyllitis scolopendrium*, Newm.)

Ludové mená: Jelení jazyk, lanin jazyk. Genovčina papruď. (Obr. 13.)

Opis; Laňokaprad' má podzemok, z ktorého každoročne vyháňajú nadzemné listy. Tieto v jeseni uschnú. Listy sú primerane úzke, dlhé, na dlhých stopkách, ktoré sú fúznatými lupinkami pokryté; čepeľ listu je nadelený, celokrajný, jazykatý, srdcovite vykrojený, na oboch stranách tmavozelený. Na opaku listu podľa oboch strán prostrednej žily sedia toboľky s výtrusmi. List je 10—50 cm dlhý a 3—5 cm široký. Výtrusy rozsievajú sa v júli, v auguste.

Nálezisko: Laňokaprad' rastie na tienných, skalnatých miestach, hlavne ale na pôde vápennitej. Vo veľkom množstve v okolí Súľova, v Liptove, v okolí Dobšiny a Spišskej Belej. Ináč na území celého Slovenska, výmuc juhozápadných krajov a slovenskej roviny.

Sbieranie a pestovanie: Z laňokapradae sbierame len list. Čas sbierania je september až november. Prv, ako by sme začali sbierať, musíme sa s odberateľom dohodnúť, aké množstvo potrebuje, lebo sa nemíňa neobmedzene, lež len v menšom množstve. V obchode potrebuje sa len list, bez stopky, kostrnky, ktorú musíme

13. obr. *Laňokaprad' obecná.*

odrezať, odstihnúť a list, čepeľ listu bez nej na vzdušnom, tiennom mieste sušiť. Suchý, pekne narovnaný materiál je dobre plateným a pod menom *herba scolopendrii* v obchode známym článkom. — Pestovanie jeho sa neodporúča.

Vlastnosti a upotrebenie: Ešte do nedávna bola pekne sušená laňokaprad' úradne uznaným a predpisovaným liekom, vytlačily ju však fabrické lieky. Jednako je v obchode zelinami hľadaným drogom a má veľký význam pri liečení slezinových chorôb. Keďže ale bez presného lekárskeho preskúmania chorobu sleziny nevieme ustáliť, užívajme v podobe odvaru tohoto lieku iba vtedy, keď lekár sám bezpečne ustálil chorobu sleziny.

7. Sladič obyčajný. (Polipodium vulgare, L.)

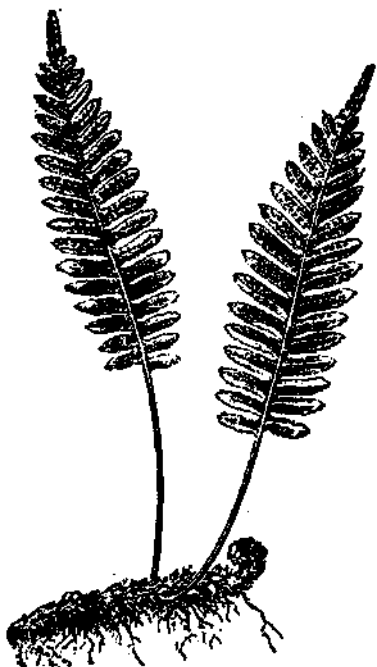
Ludové mená: Sladký koreň, sladká paprad', sladký kameň-koreň. Česky: Osladič obecný. Nemecký: Engelsiiss. Maďarsky: Édesgyökerű pafrany. (Obr. 14.)

Opis: Ako všetky, u nás žijúce kaprade, i sladič má podzemok vytrvalý, z ktorého každoročne nové listy vyháňa. List je aj v zime zelený, dlhostopkatý, kožnatý, jednoducho zperený, lenže záseky nesiahajú až po hlavnú žilu, rapík, ale nechávajú čiastku čepeľu neprerezane. Kraje sú celé, alebo len slabo pilovane. Na opaku listu sedia štítovité tobolky s výtrusmi.

Nálezisko: Sladič rastie u nás v horách, v lesoch na tienných, vlhkých miestach, miluje pôdu vápennitú, preto ho nájdeme vo väčšom množstve všade tam, kde skaly a vrchy tvorí vápenec, alebo v okolí srúcanín starých hradov a zámkov. Výjmcu slovenskej roviny, rastie na území celého Slovenska.

Sbieranie a pestovanie: Zo sladiča sbierame len podzemok a to na jar, najneskoršie do prvého týždňa má-

ja, alebo v jeseni, počnúc od septembra. Podzemok zo šupín, na ňom sa nachádzajúcich, očistíme a usušíme. Balíme do vriec a tak dopravujeme. Sušiť môžeme nasbieraný tovar aj na slnku. Je prípustné podzemok umyť. Cena tohoto drogu sa často mení. Môžeme ale aj vtedy sbierať, keď nemáme istého odberateľa, alebo sa nám cena nezalíča, lebo sladič vydrží skladištné uloženie aj viac rokov. — Ak je ale zle opatrený, alebo príliš dlho leží, nachádzajúci sa v ňom olej sa zkaží. — Pestovanie sladiča je možné delením a vysádzaním podzemku; keďže sa nevypláca, ani sa nepestu-je.

14. obr. *Sladič obyčajný.*

Vlastnosti a upotrebenie: Sladič obsahuje až 8 percentov cukru, až 10 percentov oleja, ďalej smolnaté, trieslovité látky, ako aj kyslinu jablčnatú a glycirrhizin. V lekárňach známy je pod menom *radix polipodii*, alebo *filicula dulcis*. Chutná nepríjemne sladkavo a má nepríjemnú vôňu. Odvar sladiča užíva sa proti pľúcnym chorobám, proti lámke, žltacke, zimnici a všeobecne proti chorobám pečene, ľadveníc a mechúru. Potrebuje sa aj proti hlístam. Často i ako náhrada za

sladké drevo. — Proti rozpukanej, popadanej koži na rukách, alebo nohách dáme obväzok s prachom koreňa, správne: podzemku sladiča.

Sem patrí ešte Panenský vlas (*Adiantum Capillum Veneris*, L.), alebo Venušín vlas, babí svítok. Malá rastlina, prezimujúca svojím podzemkom, z ktorého vyháňa 2 až 10 jednoducho zperených listkov. Miluje pôdu žltohlinitú, z pieskovca vytvorenú. Nachádzame ho na vrchoch, horách z pieskovca (pieskového kameňa) vytvorených. I v tieni, ako aj iné, sem patriace rastliny. V Tatrách ho niet. Bezkydy a slovenské podhorie dáva nám ho v hojnom množstve. Sbíerame z neho v júni a v júli list, vňať, ktorá má slabo-príjemnú vôňu a nasladlo-horkavú chuť. Obsahuje trieslovinu, cukor, horké látky a málo voňavého oleja. — Suší sa v tieni. Balí sa do košov, alebo bedien. — Uživa sa ako čaj, alebo sirup proti pľúcnym chorobám.

8. Vraticka liečivá.

(*Batrochium lunaria*, Sw. Obr. 15.)

Opis: Ľudových mien nepodarilo sa zistiť. Kde-tu ju volajú hadím jazykom. Hoci je aj účinným liekom proti kašľu, začína sa na ňu zabúdať a preto sú aj jej ľudové mená zriedkavými. Je to vytrvalá, kapradine príbuzná rastlina. Má vytrvalý podzemok, z ktorého každoročne 2—4 lístky vyháňa. Lístky sú raz, alebo dva razy zperené. List, správne vňať pozostáva z dvoch častí, z dolnej jalovej a z hornej plodnej, výtrusy skrývajúce štítky (v klas spojené) nesúcej

¹⁵
Vraticka,
liečivá,

čiasťky. Celá rastlinka je 8, najviac 20 centimetrov vysoká.

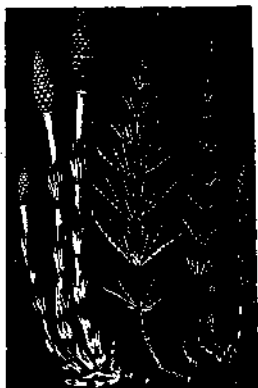
Nálezište: Rastie na lesných, horských lúkách a vlhkých pieskoch. *Holuby* ju udáva hojne na Javorine nad Lubinou; hojne i na všetkých krajoch a vrchoch Malých Karpátov, na celej oblasti slovenského podhoria, najmä v okolí Zlatých Moraviec, Lučenca a Rožňavy. Ináč v Karpatoch všade všeobecná.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa len list, vňať, a to v júli a, v auguste. Suší sa v tieni. Balíme ju do košov, alebo do bedien papierom vyložených.

Vlastnosti a upotrebenie: Sbierame len na objednávku, lebo je toto dnes dosť zanedbaná liečivá zelina, ktorú len niektorí obchodníci kupujú. — Je výborným liekom proti kašľu a pľúcnym chorobám.

D) Prasličky.

Prasličky, správne prasličkovité (Equisetales) sú druhou triedou skupiny kapraďotvarných. Rastliny s podzemkom vytrvalým a preto aj samé rastliny sú vytrvalými, každoročne nové nadzemné čiasťky vyhánajúcimi. Kmeň, a to tak nadzemná lodyha, ako i podzemok, je článkovaný. Tam, kde sa články stýkajú, nachádzame šupinatú pošvu, ktorá nie je ničím iným, ako zakrnelými, šupinovitými a v jednu pošvu srastenými lístkami. Rastliny tieto majú teda už riadne vyvinutú lodyhu a výtrusynosné štítiky nesedia na listoch, lež sú spojené v klas, na konci lodyhy sediaci. U nás žije z týchto rastlín len jedna rodina s jedným rodom a asi s deviatimi druhmi. Za liečivý je uznávaný iba jeden druh.

9. Praslička poľná. (*Equisetum arvense*, L.)

16. obr. Praslička poľná.

Ludové mená: Praslica dobrá, vechťová tráva, šmirglová tráva. Česky: Praslička poľní. Nemec-ky: Ackerschaftheu. Maďarsky: Mezei súrló. (Obr. 16.)

Opis: Praslička poľná má článkovitú lodyhu. Na článkoch šupinatú pošvu, vytvorenú zo šupinatých lístkov dovedna sra- stlých. Je viacročnou vytrvalou zelinou, lebo má článkovaný pod- zemok, z ktorého každoročne ra- šia jednoleté lodyhy. Tieto sú na jar skoro všetky nahé, stvolu sa podobajúce, na konci výtrusy plo- diaci klások nesúce. Sú teda lo- dyhami plodnými. Neskoršie, keď plodné, valcovité klas nesúce lodyhy asi po troch týždňoch ich jestvo- vania odumrely, vyrašia, vyženu zelené, rozkonárené stonky jalové. Celá jalová zelina je 30 až 60 cm vysoká. Na každom článku má 10—12 článkovaných konárikov.

Nálezište: Praslička poľná je veľmi obyčajnou rast- linou, burinou, ktorú aj rožný statok, dobytok veľmi rád žerie a preto ženy, ktoré chodia „na trávu“, keď- že je veľmi včasnou rastlinou, majú z nej radosť. — Kravy dávajú po nej dobré mlieko. Na všetkých pie- sočnatých a hlinitých pôdach a všade, na celom území Slovenska je veľmi všednou, obyčajnou zelinou.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame vňať, i podze- mok. Vňať sbierame v lete, podzemok v jeseni. — Pe- stovanie sa nevyplatí, keďže i tak, ako burina všade a vždy omfza každého roľníka. — Suší sa v tieni. Balí sa do vriec.

Vlastností a upotrebenie: Praslička poFná v každej jej čiastke veľa kremenitej látky obsahuje a preto upotrebuje sa v priemyslu na čistenie cínových nádob a na leštenie dreva. V lekárňach je pod menom *herba equiseti* známa. Odvar prasličky užíva sa vnútorne a zovňajšie. Vnútorne lieči choroby ľadvenicové (obličkové) a mechúrové, piesok a kamienky močové, dávenie krvi, krvitok, prílišný tok mesačný, zlatú žilu a krvavý rezák. Odporúča sa i parenie prasličkou. Obklady zo sparenej prasličky kladú sa na staré rany, rakové vredy a vyrážky, ktoré sa odvarom vymývajú.

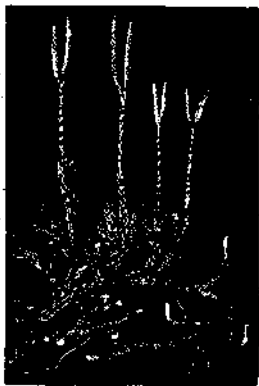
E) Netátovité.

Netátovité (Lycopodiales) rastliny sú treťou triedou kapraďotvarných. Majú koreň, kmeň a list. Plodonosné ústroje spojené sú na konci lodyhy vo valcovité šištičky, ktoré obsahujú výtrusy. Podzemku nemajú. Plazivá, vidličnate sa rozvetvujúca lodyha posiata je drobnými, celokrajnými lístkami. U nás žijú z netátovitých tri rodiny s niekoľkými rodmi a druhmi. Liečivú zelinu dáva nám len rodina Plavúňov.

10. Plavún obecný. (*Lycopodium clavatum*, L.)

Ludové mená: Holuby menuje túto rastlinu Netata hlávkovitá. Medvedia tlapa, morčia noha, vlačuha. Svätójánsky pás, machovina, jelení rožok, vlčia noha, spavec. Česky: Plavuň obecná. Nemecky: Bärlapp. (Obr. 17.)

Opis: Plavuň obecný má plazivú, nečlánkovanú lodyhu, ktorá sa vidličnate rozvetvuje a kde-tu vypúšťa do zeme drobné korienky. Celá lodyha posiata je svetlými, žlto-zelenými, drobnými lístkami. Na koncoch niektorých vetvičiek sedia malé šištičky, vytvorené

II. obr. *Plavúň obecný.*

Tatrách. Ináč na území celého Slovenska, vyjmúc nivy a roviny.

Sbieranie a pestovanie: Podnes nebol ešte nikým a nikde pestovaný, ale pestovanie by sa darilo, lebo veď lodyha sa ľahko rozkorení. — Sbierajú sa z neho šištičky v júli a v auguste. Šišťičky poodstrihujeme, do otiepky sviažeme, na slnku povešáme a usušíme. Keď sú suché, vyklepeme z nich výtrusy, ktoré na jemnom site preše jeme a do skleníc balíme. V lekárňach známy je tento žltý prášek, ako *semen lycopodii*. Cena jedného kilogramu takzvaného plavúňového prášku rovná sa cene metra dobrej pšenice. — Tento drog obsahuje bielkoviny, cukor, asi 50% kyslé pôsobiaceho oleja a zvláštny jed, takzvaný *lycopodin*. Užíva sa vnútorne proti zapáleninám močových „ústrojov“. Zovňajšie na zasypanie rán, najmä pri deťoch. Užíva sa ho i proti úreku. Prášek tento upotrebený je v priemyslu ohňostrojom. — Účinok jeho je upokojujúci a napomáhajúci.

z drobných, šupinatých lístkov, za ktorými sú drobné, prášek — výtrusy — vyvíjajúce vrecúška. Vrecúška podobajú sa drobným ľadvienkam. Keď dozrejú, sa rozpliasknu a vytrúsia zo seba žltý prášek, výtrusy. Je vytrvalou rastlinou. Lodyha je niekedy až meter dlhá.

Nálezisko: V lesoch ihličnatých, najmä na vlhkej pôde a na vyschýnajúcich močarínach nachádzame plavúň často vo veľkom množstve. Hlavne v oblasti Malých a Stredných Karpátov, i v oravských a liptovských

F) Ihličnaté.

Ihličnaté rastliny (Coniferae) patria do štvrtej skupiny rastlín, teda už do skupiny kvetonosných, čiže zjavnosnubných, ktorých podskupinou sú nahosemenné rastliny s jednou jedinou triedou — ihličnatých rastlín. Tieto rastliny lišia sa od predošlých v tom, že majú už i kvet, teda pohlavný, rozmnožovací ústroj, ktorý vyvíja pel a v semenečníku vajíčko, ktoré sa oplodňuje pelom a z ktorého sa vyvíja zárodková rastlinka (embryo), zaopatrená istými väčšími-menšími zásobami pokrmu pre prvé obdobie svojho života. Zárodková rastlinka aj so zásobou potravín uzavretá je do — *plodu*, ktorý je alebo mnohokelničný, alebo dvojkelničný, alebo jednokelničný. U ihličnatých rastlín je semeno nahé, do obalov neuzavreté. List je ihlica, kvetenstvo obyčajne šiška. Kmeň je drevnatý, skoro vždy obsahuje veľa smolnatých látok. Niektoré rastliny z nich sú dvojdomé, to jest, že prášnikové kvety sú na jednom a piestikové kvety zasa na inom strome, čiže rastline, ktorá je len v málo prípadoch krovitá.

11. Tis tmavolistý. (*Taxus Baccata*, L.)

Ludové mená: Ludových mien niet, iste sa nezachovali, keďže strom tento na Slovensku už vymiera. Pravdepodobne aj ľudové mená boli podobné, lebo sa zachovali aj v niektorých menách osád a obcí na Slovensku. — Volajú ho i tis jedlovitý. (Obr. 18.)

Opis: Tis je husto rozvetvený strom, alebo ker, 6—9 metrov vysoký. Za dávnych časov, keď ešte tvoril lesy, musel dosiahnuť ohromnej výšky, čo dokazujú plnohrnaté, 40 X 40 cm tesané, 12 metrov dlhé hrady zasedacej siene levočskej radnice. Dnes dosť zriedkavá rastlina. Ihličie podobá sa ihličiu jedle, lenže

18. obr *Tis tmvolistý*.

je o veľa tmavšie. Tis je rastlinou dvojdomou. Kvitne až v druhom roku, od marca do mája. Plod je červená bobuľa, podobajúca sa borovičke.

Nálezište: Veľmi zriedkavá rastlina, pestuje sa v sadoch, parkoch a záhradách. V krajoch gemerských a novohradských kde-tu, ale len v málo exemplároch. Veľmi pomaly rastie a žije i 2000 rokov.

Sbieranie a pestovanie: Sbiere sa ihličia malé vetvičky pred kvitnutím, bobule, keď sú pekne červené, zrelé, asi v auguste, v septembri. — Pestuje sa v parkoch a záhradách alebo zo semena, ktoré musí celý rok ležať v zemi, kým začne klíčiť, alebo z uriezkov, ktoré sa v apríli, alebo koncom augusta vysádzajú. — Sbierajme len na objednávku.

Vlastnosť a upotrebenie: Drevo tisu je husté, jemne žilkované a preto tak pre rezbárov, ako i pre tokárov veľmi súci a vhodný materiál, surovina. Lístie a vetvy obsahujú neznámy jed, ktorý škodí nielen koňom, rôznemu dobytku a kozám, lež aj človekovi. Bobule sú neškodné, nejedovaté. Odvar ihličia a bobuľ užíva sa proti hlístam. Keďže je lístie silne otravné, užívať ho radno len na predpis lekára.

12. Bor lesný. (*Pinus silvestris*, L.)

Ludové mená: Borovica, sosna, búr, bor, jalovec, chvoj, čierny smrek. Česky: Borovice lesní. Nemecky: Kiefei. Maďarsky: Erdei fenyő. (Obr. 19.)

Opis: Bor je strom 20—45 metrov vysoký, keď voľne (ako pasienčar) rastie; je kostrbatý, so silnými haluzami, keď tvorí les, najmä pestovaný; spodné haluze sa nemôžu vyvinúť a má len malú, kuľatú korunu. Kôra je červeno-žltá a na mladších stromoch, ako aj na mladších haluziach slupuje sa škrupinate. Staré kmeny majú tmavú, hlboko popraskanú kôru, ktorá je vnútri za čerstvým rezom červená. Strom je zimozelený. Lístie volá sa ihličie a dve ihlice sú kožnatou pošvičkou asi do $\frac{1}{2}$, alebo menej, dovedna spojené. Ihličie je 4—6 cm dlhé, žliabkovité. Kvety sú dvojaké. Prášnikovité, v bahniatka spojené, a piestikové, v šišku spojené. Kvitne v apríli a máji.

19. obr. *Bor lesný.*

u

*

19. obr. *Bor lesný.* — **P**estu**J**e ga lesníckym spôsobom, to jest semeno vyseje sa do škôlky a dvojročné, alebo staršie, najviac ale päťročné planty, sádzanice, vysadla sa v riadkoch podľa šnôry v diaľkach dvoch kro-

Nálezisko: Rastie na území celého Slovenska. Tvorí rozsiahle lesy.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame vždy len na objednávku, nech je to hociktorá čiastka bôru. Mlade výhonky sbierajú sa v máji a sušia sa v tieni. Suchý tovar balíme do vriec. — Pel, prášok sbierame v apríli, začiatkom mája. Balíme do skleníc, alebo silných papierových vrecák. Smolu sbierame vždy.

* Šišky podľa možnosti v júni a v júli,

kov. Po kultúre, alebo „semene“ nesmie sa pásť dobytok. Zakázané je i vykosenie trávy.

Vlastnosti a upotrebenie: O užitočných vlastnostiach bôru dala by sa napísať samostatná kniha. Drevo je dobrým stavbovým materiálom, najmä na stĺpy elektrických sietí, dáva dobrý stavbo-stolársky materiál, prvotriedne banské drevo (dolovinu), atď. Kôra je dobrým trieslom. Smola dáva burgundskú smolu, terpentín a kolofoniú atď., atď. Mladé výhonky, čiže omlady upotrebujeme na posilňujúce kúpele, najmä proti reumatizmu, lámke, kŕčom, krtičnatosti a iným oslabujúcim chorobám, 1—2 kilá omladov uvaríme (aspoň 2 hodiny variť a dobre, tesne prikryť) v 2—3 litroch vody. Odvar vylejeme do kúpeľa a chorý sa v ňom okúpe. Kúpeľ trvá najviac pol hodiny. Pri každom ďalšom kúpeli môže byť odvar silnejším. — Z omladov pripravuje sa aj tinktúra, proti reumatizmu a lámke veľmi účinná. Tejto tinktúry možno s úspechom použiť i proti suchotinám. — Ekstrakt z ihličia je neoceniteľné vzácnym prostriedkom na očistenie vzduchu v izbách, najmä v izbách, kde ležia chorí. — Pel kvetu užíva sa, ako výtrusy plavúňa. Smoly, čiže živice a terpentínu užívame na rany, ktoré chceme prímať na hnisanie, na spáleniny, omrzliny a zastaralé reumatické bolesti. Z kolofonie zhotoveným a liehom pokropeným práškom posypame krvácajúce rany; lesnou vlnou, zhotovenou z ihličia, obkladáme reumatický boľavé miesta. I hostec liečime lesnou vlnou. A ešte vo veľa iných prípadoch, o ktorých sa zmienime vo druhom sväzku.

Sem patrí i bor krpatý (*Pinus montana* var. *pumilio*, Wilk). Rastlina táto je nízky, plazivý ker, žijúci len na holiach Vysokých Tatier. Kvitne koncom mája, začiatkom júna. Sbera sa ihličie, z ktorého sa pripravuje plej, známy v apatičkách pod menom *Olei Pini Pumil-*

honis. Užíva sa ho 10—15 kvapôk denne viac rás vnútorne, alebo na inhalácie pri suchotinách, katare priedušníc. Zovňajšie na kúpele a na prečistenie povetria izieb. I proti reumatizmu.

13. Smrek červený. (*Larix decidua*, Milf.)

Ludové mená: Smrek, modrín, svetlý smrek. Česky: Modřin. Nemecky: Lerche. Maďarsky. Vorosfenyő. (Obr. 20.)

Opis: Rozozná sa od všetkých ostatných ihličnatých rastlín, že má mäkké, v hustých štetochkách (15—40 lístkov) stojace ihličnaté lístky, ktoré na jeseň opadávajú. Kvety sú jednodomé, šišky malé, vajíčkovitého tvaru. Sadí sa na rozhraní lesných pozemkov. Zriedka tvorí lesy.

Náleziste: Rastie rád na sypkej, hlbokoj pôde. Mokro nemiluje. Veľmi cenné drevo dáva tak zvaný kamenný smrek, to jest taký, ktorý rástol na biednej, skalnatej pôde; u takých je červené jadro kmeňa veľmi silným a biely tvorí len niekoľko centimetrovú vrstvu. — Rastie na území celého Slovenska. Príliš vysoké vrchy a hory nemiluje, ostrá zima a tuhé mrazy mu škodia. Pekný je na Pavaží, na Kriváni, v okolí Košických Hámrov a Tisovca.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame mladé výhonky, lístie v júni a v júli. Pel v máji a v júni. Živicu v máji a v júni tak, že navrtáme kmene a do dier nasadíme cievky, ktorými vyteká živica a terpentín do podložných nádob. — Sbieraf môžeme každé množstvo, lebo

20. obr. "Smrek" červený.

sa všetkých častok veľa potrebuje. — Pestuje sa zo semena tak, že semeno sejeme medzi 3—4 ročné stromčeky svrčinové, jedlové, alebo borové, aby mladé rastlinky malý dostatočného tieňa. Vysádzame do jamôk v 3.—5. roku. Ináč opatruje sa lesníckym spôsobom.

Vlastnosti a upotrebenie. Cenné jeho drevo, vzdorujúce črvotoku a hnilobe, dáva vzácny stavbový materiál, najmä pri vodných stavbách. Z navŕtaných kmeňov vytečená živica dáva najjemnejší terpentín, takzvaný benátsky terpentín. Ináč upotrebuje sa ho, ako bôru, jedle a svrčiny.

14. Smrek biely. (*Picea excelsia*, Lk.)

Ludové mená: Svrčina, švrčina, smrčina, smrek. Česky: Smrk. Nemecky: Fichte. Maďarsky: Jegenyefenyő. (Obr. 21.)

Opis: Štíhlý, až 50 m vysoký strom. Listie ihličnaté, pichľavé, živozelené, do okola na vetvičkách stojacie. Vždy zelený, teda zimozelený strom. Korunu má úzko pyramidovitú, kôru červenohnedú. Kvitne koncom mája a v júni. Šišky vysia, dozrievajú až v októbri.

21. h ~ <? i- h- i

Nálezište: Lúbi chladnejšiu polohu. Tvorí krásne lesy, miluje severnú stranu vrchov. Mokrú pôdu mu škodí. Najkrajšie lesy tvorí v hornotrenčianskych, oravských, lip-tovských, zvolenských, spišských a hornošarišských kra-joch. Na rovine slovenskej sa mu nedarí.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame tie isté častky a

práve tak, ako u bôru. Pestuje sa lesníckym spôsobom, ako i bor. Kôra jeho je hľadaným trieslom (dubom).

Vlastnosti a upotrebenie: Drevo je jemným stolárskym a stavbovým materiálom. Drevo jeho je surovinou na výrobu papieru. Čo sa týka liečivých účinkov, je to isté, ako u bôru.

15. Jedľa biela. (*Abies alba*, Milí.)

Ludové mená: Jedla. Česky: Jedle obecná. Nemecky: Tanne. Maďarsky: Lucfenyó.

Opis: Jedla je krásnym, až 40 m vysokým stromom. Koruna jedle je viac kostrbatá, širšia, ako koruna svrčiny. Ihličnaté lístky sú širšie, až 3 milimetre široké, menej pichľavé, na líci tma-

vozelená, na opaku s dvoma belasými brázdami, na vetvičkách stoja v dvoch protistojacich radoch. Keď uschnú, neopadávajú, kdežto so svrčiny opadávajú. Šiška je kratšia, ale zasa tlstšia, ako u svrčiny. Nevisí, lež na vetvičke stojí. Strom je zimozelený. Kôra kmeňu belasošedá. Kvitne, ako svrčina.

Nálezisko: Skoro spoločne so svrčinou, iba že sa púšfa nižšie a lepšie znesie teplejšie podnebie. Ináč všade tam, kde svrčina. Tvorí mnohé, krásne lesy, najkrajšie na Pohroní a to najmä na Horehroní.

Sbieranie a pestovanie: Pestuje sa, ako smrek biely, alebo bor. Sbiera sa z neho to a vtedy, ako aj u smreku bieleho.

Vlastnosti a upotrebenie: Liečivé vlastnosti, ako i liečivé upotrebenie je to isté, ako u bôru a svrčiny. Poznamenať musíme, že jedľa je najmenej smolnatou rásli-

22. obr. Jedľa biela.

ňou zpomedzi všetkých ihličnatých rastlín. — Šišky jedle nakladajú sa do liehu a takto získaný extrakt je dobrým liekom, ako natieradlo proti lámke a kĺbovému reumatizmu.

16. Tuja západná. (*Thuja occidentalis*, L.)

23. obr. Tuja západná.

Ludových mien nemá, kde-tu ju menujú žeravom, smrtočným stromom a nesa-ba. Česky, ako aj v iných re-čiach thuja. (Obr. 23.)

Opis: Ker, alebo strom až 10 m vysoký. Vetvy vodorov-ne rozložené. Vetvičky sú plaskaté, ako ometielka. Lí-stky nepichľavé, skoro šu-pinovité, šindelovite v šty-roch radoch jeden na druhý priliehavé, na chrbte so žlá-znatou vypuklinkou. — Po-dobá sa mu aj v účinkoch: *Tuja východná* (*Thuja orien-talis*, čiže *Biota orientalis*, Endl.) — Šištičky sú malé, 6 až 8 hranné, hrbaté. Kvitne v júni. Dozrieva v septem-bri, októbri.

Náležište: Pestuje sa všade na celom Slovensku, hlavne v parkoch a na cintorínoch, ako náhradný strom za cypriš.

Sbieranie a pestovanie: Pestuje sa po záhradnícky. Semeno vysieva sa do bedničiek ešte vo februári a plan-ty presádzajú sa do záhonkov v júni, alebo sa množí z riezkov, vysadených do kvetináčov a presadených do

záhonkov. Líbi tieň. Pôdu má najradšie piesčito-hlinitú. — Sbírame lístie a mladé výhonky, omlady na jar a v lete.

Vlastnosti a upotrebenie: Odvar listia ženie k močeniu a k poteniu. Silica z mladých výhonkov vyrobená užíva sa proti hlístam. Liehový extrakt zaháňa bradavice. Silnejší odvar je jedovatý, preto smie byť použitý iba na predpis lekára. Rozotreté mladé lístky so sadlom, majú byť dobrou masťou proti reumatizmu.

17. Borovica obecná. (*Juniperus communis*, L.)

Ludové mená: Jalovec, borievka, smrť inovatá. Česky: Jalovec obecný. Nemecky: Wachholder. Maďarsky: Gyalogfenyő-boróka. (Obr. 24.)

Opis: Borovica je ker, obyčajne nízkého vzrastu, kde-tu dosiahne 5 — 6 metrov výšky. Niekdy má krásnu pyramídálnu, inokedy zas smlátenú, otrhanú korunu. Je krom vždy zeleným. Lístky sú ostré a pichľavé ihlice, ktoré na konárkoch v trojici stoja. Odpadávajú iba s lupinami kôry, obyčajne po 4 — 5 rokoch. V podpazuší lístkov sediace kvety sú dvojdomé, to jest jeden ker má len prášnikové, iný zasa len piestikové kvety. Prášnikové kvety tvoria drobné bahnítkä; piestikové kvety tvoria malinké šištičky, ktoré keď dozrejú — vždy až na druhý rok — premenia sa na tmavomodré, až čierne bobuľky, tak zvané *borovičky*. Kvitne v máji a júni, na nižších polohách už aj v apríli.

24. ob-
vica *obecná*~

Nálezisko: Na území celého Slovenska, najmä na slnečných stranách, alebo na piesočnatých sihotiach.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame len borovičky a to tak, že podložíme pod ker kôš, alebo putňu a silným kyjakom otlčieme plody. Tlčenie borovičiek prevádza sa vždy v jeseni. — Pestuje sa zo semena. Mladé sádzaničky sa vysádzajú do riadkov na krok vzdialených. Drevo sbierame len na objednanie. Podobne i omlady.

Vlastnosti a upotrebenie: Borovička obsahuje až 2% prchavých olejov, čiže silice a až 40% cukru. Pôsobí silne na ľadvienky a ženie k močeniu. Upotrebuje sa ako lekvár, zaváranina, odvar a čaj. Borovičky upotrebujú sa i na varenie pálenky, pod menom „borovička“ známej. Tak z dreva, ako i z omladov dorába sa borovičkový olej. Drevo borovičkové a samé borovičky sú príjemným kadidlom do bytov. Borovičky tvoria podstatnú časť čaju na prečistenie krvi. Upotrebujú sa i v domácnosti, ako korenie do mnohých jedál. Prchavé látky v borovičkách sa nachádzajúce, účinkujú na črevá, sliznice a napomáhajú, pri väčšej dávke až príliš silne, prácu kože a ľadvieníc. Zrelé borovičky 6—7 kúskov pred obedom zjedené, posilia žalúdok. V čas chytľavých chorôb je dobré jesť borovičky (6—10 kúskov denne), lebo chránia pred chytľavou chorobou. Borovičky tvoria súčasť mnohých liekov proti vodnateľke, reumatizmu, pri mechúrových chorobách práve tak, ako aj pri ochorení žalúdka.

18. Chvojka. (*Juniperus sabina*, L.)

Ludové mená: Retata, rozmarinová borovica, chvojka kláštorská. Česky: Chvojka. (Obr. 25.)

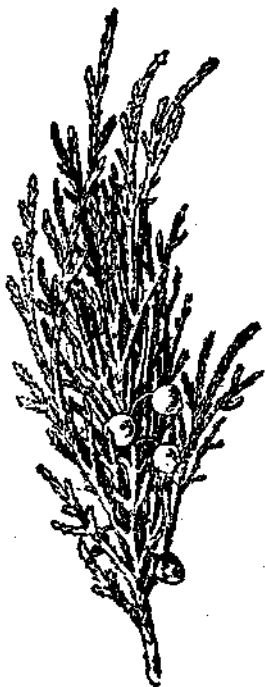
Opis: Malý, nízky stromček, alebo plazivý ker. Mladé vetvičky majú šindeľovite sa kryjúce, drobné lístky šupinovité. Staršie lístky sú kopijnaté ihlice,

silne pichľavé, v trojičných štetičkách soksúpené. Chvojka je dvojdovou rastlinou. Kvitne v apríli a v máji. Prášnikové kvietičky spojené sú v malé bahniatka, piestikové ale v 1—2 šupinovitú šištinky, ktoré keď dozrejú, zmenia sa v hrbolatu bobuľku. Celá rastlina odporne smrdí.

Nálezisko: Rastie na suchých, kamenitých stranách. I v Severných Karpatoch. Ináč zriedkavý ker. Pestuje sa často v záhradách.

Sbieranie a pestovanie: Mladé výhonky sbierajú sa v apríli a v máji. Sušia sa v tieni. Balenie je možné do vriec, alebo košov. — Pestuje sa riezkami, alebo vrúbeľom. Miluje slnné polohy.

Vlastnosti a upotrebenie: Celá rastlina je silne jedovatá. Upotrebuje sa pri niektorých, hlavne ženských chorobách. Keďže je ale prudko jedovatá, môže ju predpisovať iba lekár.

25. obr. Chvojka.

G) Jednokelničné.

Jednokelničné, alebo jednodeložné (Monocotyledones) rastliny patria, ako prvá trieda, do veľkej a bohatej skupiny kvetonosných rastlín a do podskupiny krytosemenných, lebo semä skryté je do obalov a uza-

vreté do semenečníka. Piestik je natolko vyvinutý, že blížna vždy jestvuje. — Samé jednokelničné rastliny nemajú hlavného koreňa. List je prostožilný. V jadre nachádzame vždy len jednu kelnicu. Do tejto triedy patrí u nás asi 23 rodín s mnohými rodmi a druhmi. Nás zaujímajú prirodzene len liečivé druhy. Tie sú:

19. Šáš širokolistý. (*Typha latifolia*, L.)

26. obr. šáš širokolistý.

Ludové mená sú nepresné, lebo šáchorím menuje náš ľud skoro každú šášovitú vodnú rastlinu, Kde-tu aj pod menom Orobinec márnivý. (Obr. 26.)

Opis: Vo vode, v močiaroch žijúca rastlina. Kvety spojené sú na konci stonky vo valcovitý, tmavohnedý klas. Horná čiastka tohoto klasu vytvorená je z prášnikových, dolná čiastka z piestikových kvetov. Celé kvetenstvo je vysoké, palicovité. Vytrvalá rastlina.

Nálezisko: Žije v stojacich vodách. Častý v starých, -opustených a vodou zaplavených tehelnách. Všedný na území celého Slovenska.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa koreň fele leto. Pel, prášek z kvetu v máji, v júni, keď kvitne a vlna s jpa-
 \ ^ c v J e t e a v jeseni. Koreň suší sa na slnku, alebo v sušiarňi. — Nepestuje sa. — Stierajme len na objednávku.

Vlastnosti a upotrebenie: Koreň (podzemok) je liečivý. Pelu užíva sa ako prášku na zasypanie.

20. Rdest splývavý. (*Potamogeton natans*, L.)

Z *Ludových mien* málo je známych; jedine brčal a žabia kapusta kde-tu užívané. (Obr. 27.)

Opis: Vytrvalá, vodná rastlina. Koreň svoj má na dne, niekedy až pod 2 metre hlbokou vodou. Článkovitú, malými lístkami obklopenú lodyhu vyháňa až nad vodu, kde na hladine vody rozprestiera ružicu plávajúcich lístkov. Listy sú kožovité, zelené, lesklé. Kvety sú spojené v drobné klásočky, ktoré sú naružovelé a vyčnievajú nad vodu. Kvitne v júli a v auguste. — Podzemok je hľuzovitý.

27. obr. *Rdest splyvavý.*

Náleziste: V stojatých vodách na území celého Slovenska všedná rastlina.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa vňať v júni, v júli a v auguste. Suší sa v tieni. — Pestuje sa často v umelých rybníkoch sádov a záhrad.

Liečivá je vňať. — Stierajme len na objednávku.

28. obr. *Ťrojzubec bahenný,*

- 21. Trojzubec bahenný.
(*Triglochin palustre*, L.)

Opis: Vytrvalá rastlina, žijúca na močaristej, vlhkej pôde, pri prameňoch a potôčkoch. (Obr. 28.)

Náleziste: Má pýrovitý podzemok. Zelenavé kvietky spojené sú v malý klások. Celá lodyha je asi 30 cm vysoká. Žije dosť hojne na uvedených miestach na území celého Slovenska. Sbiera sa vňať celé leto.

Vlastnosti a upotrebenie: Zelina táto obsahuje veľa sódy a v tej je práve jej liečivá sila.

22. Žabník kolocierovitý. (*Alisma plantago*, L.)

29. obr. Žabník kolocierovitý.

Ludové mena: Kolocier vodný, psí jazyk, žabí jazyk, kačenec, poriečnica, skorocel. (Obr. 29.)

Opis: Je rastlinou vytrvalou. Má podzemok, ktorý je krátky. Územné listy sú vajíc-naté s dlhým rapíkom. Lodyha je jednoduchá, len na vrchu latovite rozvetvená. Je to teda stvol s latovitým kvetenstvom. Kvietičky majú trojčlenný obal, ktorý ľahko opadáva.

Nálezisko: Nachádzanie ho všade, kde sú stojaté, bahnisté, nehlboké vody a kaluže, alebo aspoň na miestach, ktoré sú

s času na čas zaplavené. Kvitne v júli a v auguste.

Sbieranie, vlastnosti a upotrebenie: Podzemok (koreň) sbierame v auguste, dobre umyjeme a usušíme. — Záhradníci ho pestujú k okrasu pobrežia umelých rybníkov. — Liečivý je podzemok a vňať. — Sbierame len na objednávku.

23. Šípenka vodná.

(*Sagittaria sagittaeifolia*, L.)

Ludové mená: Často i hadí jazyk zvaná. (Obr. 30.)

Opis: Vytrvalá rastlina so silným podzemkom. Listy sú strelovité, dlho rapíkaté, často stužkovite dlhé, na vode splývajúce.

30. obr. Šípenka vodná.

Stvol nesie klások kvetov. Kvet je obal, ktorého lístky sú až 1 cm dlhé, belasé, u spodu naružovelé. Kvitne v júni a v júli. Žije v bahnistých, dosť hlbokých stojatých vodách.

Sbieranie, vlastnosti a upotrebenie: Sbiera sa z neho podzemok. Pestuje sa v umelých rybníkoch. — Podzemok obsahuje veľa škrobu, najmä puky podzemku. — Sbierame len na objednávku.

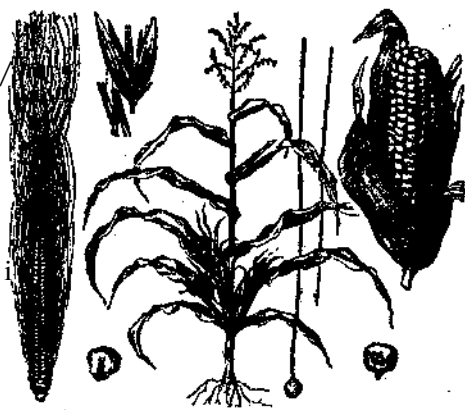
24. Kukurica. (*Zea mays*, L.)

Ludové mená: Často ju menujú i turecká pšenica. (Obr. 31.)

Vlastnosti a upotrebenie: Je všeobecne známou poľnohospodárskou rastlinou. Všeobecne sa pestuje. Neuzreje v severných častiach Slovenska.

— Mnohí obchodníci liečivými

zeleninami kupujú väčšie množstvo kvetov, najmä, na vrcholu stbla sediaci klas (lata, alebo metlica) prášnikových kvetov, ale aj klasy piestikové, teda tie, ktoré dávajú zrno. Sbierame len na objednávku.

31. obr. Kukurica.

25. Chrastica pšenitá. (*Phalaris canariensis*, L.)

Ludové mená: Často pod menom kanárie proso známa, u nás zdivočela tráva. (Obr. 32.)

32. obr. *Chrostica pšenitá*.

Opis: Podobá sa prosu a niekde sa seje, ako proso. Semeno je biele, lesklé, ináč oblúbenou potravou spevavých vtákov.

Vlastnosti a upotrebenie: Sbera sa len semeno, z ktorého sa vyrába liečivý olej. — Sberame len na objednávkú, lebo, keď je aj významným liečivom, každý obchodník ho nekupuje. Jeho potreba s časom sa mení.

26. Ovos krmny. (*Avena sativa*, L.)

Opis: I ovos obyčajný; je známa obilnina so stebлом až poldruha metra vysokým, s čiarkovitými, pošvovitými listy. Kvet je klások, spojený v kvetenstvo, tak zvaný ovosný klas, správne v latu, čiže metlicu. Pochádza z krajín ruských, z okolia Kaspického mora. Pestuje sa na území celého Slovenska, miluje však severné kraje slovenské. Seje sa na jar. — Nesbera sa, lebo je slama, i zrno a plevy poľnohospodárskym produktom, ktorý môžeme za bežnú cenu kúpiť.

Vlastnosti a upotrebenie: Ovosná, krupičná kaša stáva sa so dňom na deň stále vážnejším a významnejším liekom. Obsahuje veľa zvláštnych bielkovín, tak zvaných vitamínov, ktorým venuje dnes celý vedecký svet ohromnú pozornosť. Zaznávajú potraviny, ako ovosná múka, ovosné kru-

33. obr. *Ovos krmny*.

py, stávajú sa hľadaným liekom celého sveta, najmä veľkomestským ovzduším zmrzačených obyvateľov miest a priemyslových stredísk. Veda sama nútená bola uznať správnosť ľudového tvrdenia, že z ovosnej kaše — „rastú dobrí chlapi“. — Odvar ovosných krúпов je dobrým prostriedkom na vyplachovanie pri ústnych a krčných chorobách. — V Rusku robia z ovsu obľúbený nápoj, tak zvaný „kvas“, ktorého zhotovenie i naši starí otcovia dobre poznali. Ale pálenka a pivo, zdraviu také škodlivé nápoje, vytlačili náš pravý slaviansky, zdraviu osožný nápoj práve tak, ako ho začína vytláčať v Rusku nešťastná „vodka“. — Parený ovos je dobrým obkladom na vtedy. Suchý, rozohriaty ovos dáva neoceniteľný obklad na lámkovité, reumatický rozbole né čiastky tela. Odvar z ovosnej slamy je dobrým liekom proti močovým kamienkom; dobre účinkuje i ako kúpeľ pre škrofulotické deti. — Podrobnejšie upotrebenie v druhom sväzku.

27. Rákoš obecný.

(*Phragmites vulgaris*, Crop.)

Eudové mená: Často pod menom trst', trstina známy. (Obr. 34.)

Opis: Je všednou, všeobecne známou vodnou trávou. Lístie je ostré a pri sbieraní musíme si dať pozor, lebo sa ľahko porežeme. — Na konci stebľa stojí latové kvetenstvo, podobajúce sa kvetenstvu kukurice. Každoročne znova raší z vytrvalého podzemku.

Náleziste: Rastie v stojatých vodách najmä tam, kde sú vykopané ja-

34 obr. Rákoš obecný.

my, naplnené vodou, alebo kde žriedlo hojne zalieva hlinitú pôdu. Všade okolo železníc. Na území celého Slovenska hojne.

Vlastnosti a upotrebenie: Žne sa v zime, keď je na vode ľad, lebo tak sa k nemu najpohodlnejšie dostaneme. Korene, čiže podzemky zbierame v lete, ale len na objednávku. Liečivú silu má podzemok, ktorý pekne usušený, od šupín očistený, je dobre plateným obchodným článkom.

28. Opilec jedovatý. (*Lolium temulentum*, L.)

Ludové mená: Mátonoh, stoklasa, vlčia tma. Česky: Jílek márnivý. (Obr. 35.)

Opis: Je jednoročná tráva, vyhánajúca až meter vysoké steblo, zakončené kláskom. Ostnaté klásky podopreté sú dlhou plevou, ktorá prerastá. Semeno, čiže zrno je drobné, vajcovité, silno jedovaté.

Nálezište: Rastie medzi žitom (ražou) a ovsom ako neprijemná burina. Všade, na celom území Slovenska.

35. obr.
*Opilec
jedovatý.*

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa semeno a to tak, že klásky podstrihujeme, do otiepky zaviažeme a na slnku usušíme. Suché klásky vymlátime a zrno na hustej riečici očistíme. Balíme do vriec a tak dopravujeme. — Môžeme zbierať každé množstvo, lebo sa tovar, keď je v suchu držaný, nekazí. — Pestovanie sa nevypláca.

Vlastnosti a upotrebenie: Zrno je prudko jedovaté, obsahuje dva silné jedy, a to loliin a temulentin. Jed tento pôsobí na telo, hlavne, ale na oči a za vinu je tak zvanú *vlčiu tmu*, ba často aj úplné oslepnutie. — Múka zo zrna zhotovená s retkovkou, octom a soľou smiešaná užívaná je ako masť na vtedy.

29. Pýr plazivý. (*Agropyron repens*, L.)

Ludové mená: Pýrovka, pyrница, divé žito. Česky: Pýr plazivý. Nemecky: Quecke. Maďarsky: Tarack buza. (Obr. 36.)

Opis: Je travinou s vytrvalým, ďaleko v zemi rozliezavým podzemným poplazom, z ktorého každoročne vyháňajú zelené, kolienkaté stebľa, často až meter vysoké. Listy sú na líci drslavé, sivo-zelené. Klások je úzky, plochý, dvojradý. Kvitne v júni a v júli.

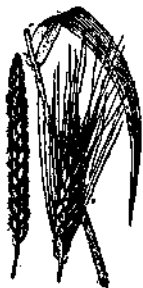
Nálezisko: Rastie na roliach, na úhoroch a prielohoch, a na každej piesočnatej pôde. Nepríjemná burina, lebo sa rýchlo rozlieza a za jedno leto zaplaví celý záhon.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa podzemok, roľníkmi nenávidený „pýr“, ktorý sa bránením na povrch zeme dostane, kde musí byť posbieraný a s role preč odnesený, lebo sa rýchlo ujme. Na jar, pri jarných poľných prácach a v jeseni vyoraný a vybránený pýr sa posbiera, načisto operie a zvoľna usuší. Prv ale, než by úplne uschnul, preberieme ho, očistíme z korieňkov a zo šupín a potom ho dosušíme. Farba pekne sušeného pýru je bieložltá. — Toto je tak zvaný biely pýr. Známý je aj červený pýr. — Sbierame len na objednávku. — Nepestuje sa.

Vlastnosti a upotrebenie: Pýr obsahuje veľa miadzgy, pozostávajúcej z cukru, škrobu, olejovitých látok a silíc. Pôsobí na žlazy a sliznice, preto sa užíva proti kašľu, proti tvrdej stolici, vodnatieľke, zimnici, atď. V lekárňach je pod menom *rhizoma graminis* známym a hľadaným obchodným článkom. — Svieži pýr sa so schne na polovicu tak, že zo 100 kilogramov sviežeho pýru dostaneme asi 50 kg suchého pýru, ktorého cena rovná sa cene prvotriednej pšenice.

36. obr.
Pýr
plazivý.

30. Pšenica obyčajná. (*Triticum vulgare*, L.)

37. obr.
Pšenica oby-
čajná.

Opis: Pšenica je známa obilnina, pestovaná v niekoľkých odrudách. Klas je štvorhranný, steblo asi meter vysoké, list dosť široký, často až tmavo-zelený. Pleva je tvrdá, široká. Seje sa ako jarina, dnes najväčšmi ako ozimina. Pochádza z Indie a je na celom svete pestovaná. Pestovanie pšenice je výnosným poľnohospodárskym zamestnaním. — Nesbiera sa, lebo je cenným poľnohospodárskym produktom. (Obr. 37.)

Vlastnosti a upotrebenie: Pšeničný, zvláštnym spôsobom vyrobený škrob, známy v lekárňach pod menom *amylum tritici pulverisatum*, upotrebuje sa proti starým lišajom, pri hnačke a červienke. — Otruby žitné, sparené vreľou vodou a do plátenného vrečka vložené, tísia bolesti v bruchu. Kvások zo pšeničného cesta zmäkčuje vredy a pomáha od bradavíc a kurích ok.

31. Jačmeň pospolitý. (*Hordeum vulgare*, L.)

Opis: Jačmeň, alebo niekde i jarec, je všeobecne známa jednoročná obilnina s dlhými ostnatými klasmi. Známy je dvojradý jačmeň, tak zvaný rybiak, štvorradý, tak zvaný štvorák a šesťradý jačmeň. Na území celého Slovenska všeobecne známa poľnohospodárska rastlina, ktorá sa s úspechom pestuje. — Nesbiera sa. — Pochádza z Ruska od Kaspického mora. (Obr. 38.)

Vlastnosti a upotrebenie: Škrob jačmeňa sa pri klíčení mení v cukor. Na tom za-

38. obr.
Jačmeň
pospolitý.

klada sa výroba sladu v pivovaroch, alebo v sladovniach. Pálené zrnó jačmenné dáva známú Kneippovú kávu. — V lekárstve upotrebuje sa hlavne odvaru zo zrna jačmenného, alebo sladu. Odvar z roztlčených jačmenných zrn dáva výborný nápoj pri horúčkovitých chorobách. I slad je výborným liekom proti kašľu a vôbec prsným chorobám. Podrobné predpisy v druhom sväzku • tejto knižky.

32. Škríp jazerný. (*Schoenoplectus lacustris*, Rchb.)

Opis: Škríp, škripina jazerná je trávnatou rastlinou s vytrvalým podzemkom, podzemným poplazom, ktorý sa pýru podobá. Steblo je valcovité, plné, len nad zemou má jedno kolienko. List je mečovitý, žľabkatý s pošvou bez rapíku. Kvet je bez obalu. Kvety sú na konci stebľa v latu spojené. Klaskovité kvety sú farby hnedej. Rastie u nás v melkých vodách, vyženie až na 3 m výšky. Na území celého Slovenska tvorí široko rozsiahle porasty. (Obr. 39.)

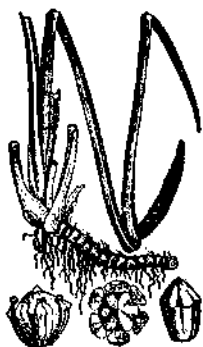
Vlastnosti a upotrebenie: Liečivý je podzemný poplaz, ktorý sbierame alebo na jar, pred rašením, alebo v jeseni, keď je už po žatvách, teda v septembri, októbri. Sbíerame len na objednávku.

39 obr. škríp jazerný

33. Puškvorec obecný. (*Acorus calamus*, L.)

Ludové mená: Šišvorec, prsokoreň, koreň prsný, pľúcny koreň. Česky: Puškvorec obecný. Nemecky: Kalmus. Maďarsky: Kálmos. (Obr. 40.)

40. obr. *Puškvorec obecný.*

Opis: Vytrvalá rastlina s mohutným, často aj 2 kilá vážiacim podzemkom, z ktorého každoročne vyháňajú široké, šachorovité listy. Podzemok je článkovaný, na článkoch s pošvami listov, ktoré sú nahnedlé. Farba podzemku je žlto-zelenkavá. Bezlistý stvol je trojhranate plochatý s ostrými hranami a značne hlbokými žliabkami. Listy až 2 cm široké a meter dlhé sú pri zemi načervenalé. Kvety sú husto stlčené, v hlúbovitú hlávku spojené. U nás je plodným. Množí sa len podzemkami.

Nálezišie: Rastie na okrajoch jazier, v močaristohlentých stojatých a ticho tečúcich vodách.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa len príjemne voňajúci podzemok, skoro na jar, pred vyhnaním listov, alebo neskoro v jeseni. — Pestuje sa tak, že sa podzemok pokrája na 5—10 cm dlhé kúsky a na lúkách, za vše vodou zaplavených, vysadí. — Nasbieraný a oškrábaný, nie ale olúpený podzemok sa na štvoro po dĺžke prekrojí a usuší, podľa možnosti v tieni. Usušený uschováme do plechových krabíc a tak dopravujeme. — Vrchná, oškrábaná kôra puškvorca sa tiež kupuje, preto ju schovajme do sklenice. Sbierame každé množstvo, lebo dobre uschovaný tovar sa neskaží. Cena pekného tovaru, rovná sa dvojnásobnej cene prvotriednej pšenice.

Vlastnosti a upotrebenie: Puškvorec obsahuje voňavý olej a horčinu, tak zvaný *acorín*, okrem toho veľa škrobu a iných živných látok. Účinok jeho pripisuje sa hlavne jeho voňavému oleju (*Oleum calami*). Užíva sa ho vnútorne ako tinktúry, alebo zaváraniny.

Robia z neho olej (oleum calami) výťažok (extractum calami) a roztok (tinctura calami). Užíva sa ho aj v cukrárstve, i ako prísady do detských kúpeľov. — Podzemok puškvorca je veľmi hľadaným obchodným článkom a jeho pestovanie sa vždy dobre vypláca.

34. Áron škvrnitý. (*Arum maculatum*, L.)

Ludové mená: Židova brada, dedušek, nadragule, zmized, nemecký zázvor. Česky: Áron blatý. Nemecky: Aronstab. Maďarsky: Kontyvirág. (Obr. 41.)

Opis: Áron škvrnitý je vytrvalá rastlina. Má hľuznatý podzemok, z ktorého každý rok vyháňa kopijnaté, dlho rapikaté listy. List je masťno lesklý, často s tmavými škvrnami. Stvol zakončený je hnedofialovým kyjom, obvinutým žltozeleným listeňom. Na kyjovite vyvinutej ose kvetnej sedia nahé kvety, spojené v hlávkovité kvetenstvo. Horná čiastka kvetenstva utvorená je z prášnikových, spodná čiastka z piestikových kvetov. Plod je červená bobuľa.

Nálezisko: Áron rastie v lesoch listnatých, hlavne v lesoch bukových na nižších kopcoch. Miluje vlhkú pôdu. V Severných Karpatoch zriedkavý. Rastie hlavne v pásme slovenského podhoria, teda všade tam, kde sú bukové a dubové lesy.

Sbieranie a pestovanie: Sbiera sa hľuzovitý podzemok, ktorý je 15 až 25 cm silný. Hľuzu sbierame v čase odpočinku rastliny, teda v marci, alebo v októbri. Nasbierané hľuzy, ktoré vykopávame silnou motykou,

41. obr. Áron škvrnitý.

očistíme od hlíny a to tak, že ich dobre operieme vo vode a potom pozvoľna usušíme. Na objednávku sbierajú sa aj bobule, ktoré sa v sudoch dopravujú. — Pestovať ho možno tak, podzemok rozkrájame a na polotiennom mieste, do kyprej, vlhkej pôdy na vzdialenosť asi jednej nohy, šľapaje vysadíme. Na jednom mieste môžeme ho nechať aj viac rokov. I zo zrna sa dá množiť, lenže keď ho množíme zo zrna, v prvom roku nezískame úrody. — Pestovanie sa dobre vypláca.

Vlastnosti a upotrebenie: Celá rastlina, hľuzy, vňať a plody, červené bobule sú prudko jedovatými. Táto jedovatá látka sa však sušením a varením ľahko odstráni. Hľuzy sušené, keďže obsahujú veľa škrobu a iných živných látok a sušením ztratili ich otravný účinok, užívané boli od dávna, ako pokrm. Aj dnes tvorí potravný obchodný článok pod menom *Portlandské sago*. — Čerstvá hľuza, vyvoláva na koži páľčivý pocit a puchiere. Keď jej niekto užije, zaviní žalúdočné kŕče, vracanie krvi a veľmi často i smrť. — Šťavy z hľuzy užíva sa ako vizi-kátoru. Vinný odvar sušenej hľuzy je dobrým prostriedkom proti zahľenenému žalúdku. I pri zanedbanom kašli a ťažkom dychu. Užíva sa ho aj ako prášku pri žalúdokových chorobách.

42. obr. *DiabUk vodný*, háňajú každý rok nové, srdčito-

33. Diablik vodný.

(*Calla palustris*, L.)

Opis: Diablik vodný je Áronu príbuzná rastlina, ktorá má prízemný, často do bahna pohrúžený poplaz, z ktorého vy-

vajcovité, lesklé listy a kvetný stvol s malým, kyjakovým kvetenstvom, zavinutým do listeňu, ktorý je zvonku zeleným, vnútri bielym. Plodom je červená, až rudá bobuľa. Kvitne v júni a v júli. (Obr. 43.)

Nálezisko: Rastie v barinách a melkých, zabahnených priekopách vodných, hlavne v krajoch močaristých. Všade v Karpatoch všedná rastlina. Na slovenskej rovine nežije, alebo len zriedkavo.

Vlastnosti a upotrebenie: Sbírame plazivý stvol a bobuľky. Stvol sušíme. Čerstvé bobuľky balíme do sudov. Vždy len na objednávku sbierať. — Ak máme zaistenú objednávku na dlhší čas, vyplatí sa rastlinu túto i pestovať. Množí sa z rozkrájaného podzemku, vysadeného do bariny.

36. Sitina rozvalená. (*Juncus effusa*, L.)

Opis: Sitina rozvalená, často močiarom, koňským močiarom zvaná, je všade po močiaroch, vlhkých lúkách, v priekopách, pri potokoch a jazerách rastúca, stále zelená rastlina. Má vytrvalý podzemok, z ktorého vyháňajú prútoité stvolý, ktoré sa končia malým, ovislým kvetenstvom. Kvetenstvo visí na strane stvolu a stvol zakončený je prútkom. Tento prútok ale nie je pokračujúca čiastka stvolu, lež je to prerastajúci listeň. Listy sú prútkovite kulaté, hladké, alebo len neznametne prúžkované; odhliadnuc od kvetenstva, na strane stvolového prútu visiaceho, podobajú sa úplne stvolom. Dedinské deti pletú si rady z prútkovitých stvolov a listov košíčky a iné

43. obr. *Sitina rozvalená.*

hračky. Je všednou rastlinou na celom území Slovensku.

Vlastnosti a upotrebenie: Sbera sa podzemok a územné čiastky stvolov, ktoré sú hrdzavo hnedé. — Sbírajme len na objednávku.

37. Kýchavica biela. (*Veratrum Album*, L.)

Ludové mená: Zaspá, biela zaspá, čertov kolovrat, biely koreň, pehyšoň, čemerica biela. Česky: Kýchavice bíla. Nemecky: Weisser Niesswurz. Maďarsky: Fehér zásza. (Obr. 44.)

Opis: Kýchavica je vytrvalou rastlinou, má až 8 cm dlhý a až 4 cm silný, tmavohnedý podzemok, ktorým prezimuje a z ktorého každoročne nová nadzemná čiastka, dutá, až meter vysoká lodyha vyháňa. Na lodyhe sedia, sbiehavý list je eliptický, až kopijnatý, zahrotený. Opak listu, rub je chlpatý. Na konci lodyhy sedia kvety do laty sosené. Plod je čiernohnedá tobolka.

Náleziste: Kýchavica je rastlina hornatých krajov. Miluje vlhkú pôdu, častá na okrajoch a v blízkosti košarísk-bačovísk a vôbec

nejakého stavania, ako sú jágerne, horárne, atď. Rastie hlavne v severných častiach Slovenska. Častejšou je tak zvaná kýchavica zelená (*V. Lobelianum* Bernh.), ktorá sa môže smelé miesto bielej sbierať.

44. obr. *Kýchavica* poliankach lesov, najmä v blízkosti košarísk-bačovísk a vôbec

16 a 1

Sbieranie a pestovanie: Sbierame podzemok, úzko pred kvitnutím (kvitne v júli a v auguste), alebo až v jeseni. Sbierame pomocou dobrého, silného a ostrého ryľa, lebo podzemok je hlboko v zemi. Vykopaný podzemok očistíme z hlíny, ako i z iných cudzích čia-
stok. Lodyhu u samého podzemku odrežeme, ale ko-
rienky ponecháme. Umytie jej neškodí. Očistené pod-
zemky na slnku na plachtách, košinách, alebo doskách
usušíme. Keď je tovar natoľko suchý, že sa ľahko lo-
mí, naplníme ním vrecia a tak dopravujeme. — Pesto-
vanie sa vypláca. Množí sa z kúskov pokrýjaného pod-
zemku, ktorý za dva roky natoľko narastie, že ho mô-
žeme vykopať a zhodnotiť. Vyžaduje hlbokú, vlhkú
pôdu a tiennu polohu. Cena je niečo väčšia, ako cena
prvotriednej pšenice.

Vlastnosti a upotrebenie: Podzemok kýchavice, v le-
kární pod menom *rhizoma veratri* známy, obsahuje
mnohé otravné látky (jervin, pseudojervin, veratralbin),
horčinovú látku, škrob, smolnaté látky a cukor. Užitie
väčšieho množstva z p odzemku za vinu je závrat, bolenie
v bruchu, a vracanie žlče. Prášek vyvoláva prudké ký-
chanie, keď sa dostane do nosa. Zhotovuje sa z nej tink-
túra, dáva sa i do mazadiel, masti proti svrabu, tvo-
rí súčiastku kýchavých práškov. Užíva sa ho vo zver-
olekárstve, ako prostriedku na vracanie. Upotrebenie
uvedieme podrobnejšie v druhom sväzku.

38. Jasienka lúčna. (*Colchicum autumnale*, L.)

Ludové mená: Naháč, zimozvest, bujačina, mateč-
ník lúčny, šafranica, ocún, Česky: Ocún. Nemecky:
Herbstzeitlose. Maďarsky: Ószi kikerics. (Obr. 45.)

Opis: Jasienka je vytrvalá, viacročná rastlina. Má
na veľmi krátkej lodyhe cibulovitú hľuzu; na jar vy-
háňa podlhovasté, kopijnaté, šťavnaté listy. V jeseni

45. obr. *Jasienka lúčna*

vyháňa Hevkovitý, bledo-červený, až ružový, ružove-fialový kvet s lievkovitou korunou. Kvet obsahuje 6 prášnikov a trojblízny piestik. Plod je veľká, trojpriehradná, mnohosemenná tobolka, ktorá dozrieva až na budúce leto. Semä je bezmála okrúhle, málo plaskaté, tmavohnedé. — Výnimočne kvitne aj na jar a to v tých prípadoch, keď sa v jeseni dostane pod vodu.

Máleziste: Kaštie všade, kde je vlhký pasienok, alebo lúka, stráň, alebo medza. Miluje vápennitú pôdu. Na území celého Slovenska všedná burina.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame cibuľovité hľuzy pomocou rýľu. Cibuľohľuzy známe sú v lekárňach pod menom *bulbus colchici*. Sbierať sa má v júli a v auguste. Nakopané cibule umyjeme a usušíme. Podľa žiadosti obchodníka sušíme alebo celé cibule, alebo ich pokrájame a tak sušíme. Semeno sbierame pred dozretím, v júni a to tak, že nožnicami nastriháme zelených plodov, ktoré sbierame do koša, alebo putne. Doma poviažeme ich do otiepky a na vzdušnom, hoci aj slnečnom mieste повеšíame a usušiť necháme. Usušené tobolky omlátíme a semeno na jemnejšej riečici očistíme. — Sbierať môžeme každé množstvo, lebo je i semeno (semen *colchici*), i cibuľa hľadaným obchodným článkom. Cena pekne sušenej cibule je obyčajne väčšia, ako cena pšenice. A cena semena je 6 až 10 násobnou ceny pšenice. — Nepestuje sa. Ináč ale pestovanie je možné i cibuľohľuzou, i semenom. Nevyžaduje veľkej opatery.

Vlastnosti a upotrebenie: Celá rastlina je náramne jedovatá. Otrava s jasienkovým jedom je skoro vždy smrteľná. Cibuľa obsahuje prudký jed práve tak, ako i semeno. Jed tento je *colchicin*. Okrem toho je v semene cukor, olej, trieslovinová látka a škrob. V cibuli je okrem jedu, cukru a škrobu ešte tuk a smolnatá látka. — Účinkuje popudzujúce na pečeň, upotrebuje sa do veľa prípravkov; najznámejším je jasienkové víno, mazadlo proti lámke, reumatizmu, atď.

39. Cibuľa Červená. (*Allium cepa*, L.)

Opis: Cibuľa červená, i pod menom cibuľa kuchynská, kde-tu i pod menom židovská slanina známa. Je všeobecne známa, v poľnohospodárstve a v záhradníctve úspešne pestovaná rastlina. V kuchyni nepostrádateľná prísada do mnohých jedál, preto podrobný jej opis je zbytočným. (Obr. 46.)

46—49. b. S ľavá na pramnohých jedál, preto podrobný jej opis je zbytočným. (Obr. 46.) DO: cibuľa kuchynská, pór, cibuľa zimná, cesnak, pá- mka

Vlastnosti a upotrebenie: Celá rastlina, najmä cibuľa obsahuje vzácne liečivý olej prchavý, ktorý jej dáva zvláštnu vôňu a núti k slzeniu. Šťava z cibule vytlačená a cukrom pomiešaná uľahčuje vykašľávanie pľúcneho hľenu. Cibuľové listy v popole pečené, alebo roztlčené a vrelou vodou na kašu roztrené sú vzácnym obväzkom na opuchliny a vrede, ktorých dozretie a čistenie urýchli. — Slabí a nervózni ľudia nesmia jej hojne užívať, preto je pre deti nie vždy osožným korením.

40. Cesnak strúčkový. (*Allium sativum*, L.)

48. obr. b)
Cesnak kuchynský, alebo
strúčkový.

Opis: Cesnak je tiež dobre známym kuchynským korením. V každej kuchynskej záhrade pestovaná užitočná rastlina. Množí sa zo strúčkov, ktoré za jedno leto vyrastú na hlávku cesnakovú. Najlepšie je cesnak vysádzať na jeseň, asi do piadňovej hĺbky. (Obr. 48.)

Vlastnosti a upotrebenie: Odporúča sa ako prostonárodný liek proti kašľu, zápalu priedušnice, atď. Za veľmi dobrý a istý prostriedok proti zastaralému kataru odporúča sa: 6—7 dní večer, namiesto večere jedna hlávka cesnaku so soľou a chlebom a nato dva deci čistého, pravého vína. Za ten čas, kým kúra trvá, nesmie chorý jesť mäsa a rozhodne sa musí zdržať fajčenia. Ak by nastalo "pálenie záhy", treba užiť stolovej sódy (sóda bicarb).

41. Pažitka dobrá. (*Allium schoenoprasum*, L.)

Opis: I šnitlink, z nemeckého Schnittling, niekde luk, alebo lúčok. Je všeobecne známe kuchynské korenie. Z drobných cibuliek vyháňajúce, dlhé trúbkovité listy a podobné, fialkovo-ružové kvety nesúce stvoly sa srezávajú a v kuchyni upotrebujú. (Obr. 49, na str. 102.)

Vlastnosti a upotrebenie: Rastie aj divo medzi kamením na pobreží väčších riek. Miluje pôdu sypkú a vlhkú. Ako lieku užíva sa čerstvých lístkov.

42. Pór širokolisý. (*Allium pornim*, L.)

Opis: Známy i pod menom orechovec. Je všeobecne známou kuchynskou zeleninou. Vňať užíva sa ako liek so všetkými účinkami iných cibuľovitých rastlín. (Obr. 47, str. 102.) — Sem patrí ešte hadia, alebo horská cibuľa (*Allium Victorialis*, L.) rastúca na skalnatých, trávnatých svahoch vysokých vrchov Karpatov. Rozdiel je medzi horskou cibuľou a ostatnými, tu už opísanými cibuľovitými rastlinami len ten, že list nie je trúbkovitý, lež, ako u póru, čepeľovitý, široký, zahrotený. Sbera sa cibuľa na jar, alebo v jeseni.

Vlastnosti a upotrebenie: Účinky, ako u ostatných cibuľovitých, to jest: napomáha trávenie, potenie, močenie a odháňa hlísty. Obsahuje prchavý, sirnatý olej. — Sbera sa práve tak, ako i ostatné cibuľovité zeliny: iba na objednávku. Narába sa s ňou, ako i s kuchynskou cibuľou, to jest, suší sa na vrkočoch, upletených zo zvädlej vňate.

43. Ľalia červená.

(*Hemerocallis fulva*, L.)

Opis: Často denivka plavá nazývaná. Príbuzná je ľalia žltá (*Hemerocallis fláva*, L.). Obe rastliny pochádzajú z Ázie. U nás pestujú sa v záhradách, ako kvetiny. Podzemok je prezimujúci. Každoročne vyháňa z neho niekoľko územných, dlhých,

50. obr. Ľalia červená.

páskovitých, ku spodu žliabkovitých listov. Stvol je meter, až poldruha vysoký a nesie na konci niekoľko,

najmenej 5 cm veľkých kvetov. Prvá kvitne v júli a v auguste, druhá v júni. (Obr. 50.)

Sbieranie a upotrebenie: Sbiera sa koreňokmeň a semeno. Koreňokmeň zavčasu na jar, alebo v jeseni, semeno pred dozretím, kedy ustrihneme celý stvol a nastrihané stvoly, v otiepyky poviazané, na slnku, chránené pred dažďom, usušíme, vymlátíme a očistíme. I podzemok, i semeno sú liečivé. Sbierame, alebo pestujeme len na objednávku.

44. Ľalia biela. (*Lilium candidum*, L.)

Opis: Ľalia biela je všeobecne známa, všade v záhradách pestovaná okrasná, voňavá rastlina. Cibuľa podzemne prezimuje a na jar vyháňa z nej nová, až 1 meter vysoká lodyha, sediacyimi listmi husté posiatá a hroznom zvoncovitých, bielych, voňavých kvetov zakončená. Územné listy tvoria ružicu. Sú veľké, 5—10 cm široké a asi dva razy také dlhé. (Obr. 51.)

Sbieranie a upotrebenie: Ako lieku užíva sa cibule, semena a kvetných plátkov. Z plátkov kvetných vyrába sa ľaliový olej. Do kvitu namočené plátky kvetové sú výborným obväzom proti odrazom, podbehlinám krvi, zavinených úrazom, alebo úderom. Cibuľu sbierame na jar, pred rašením, alebo neskoro v jeseni. Sušíme, ako cibuľu kuchynskú. Semeno sbierame pred dozretím, do otiepok poviazané sušíme a vymlátené očistíme.

51. obr.
Ľalia biela.

45. Ľalia zlatohlavá. (*Lilium martagon*, L.)

Opis: Ľalia žltá, alebo zlatohlavá je vytrvalá, cibulovitá rastlina s vysokou, až na meter vyháňajúcou

lodyhou. Listy na lodyhe stoja, aspoň nad zemou, v okruhu. Kvety sú v riedky strapec spojené, ovislé, ružové, plátky zpät ohnuté, alebo ovinuté. Kvitne v júni a v júli. Divo rastie vo svetlých, listnatých lesoch a hájoch, teda na Slovensku všade tam, kde sú bukové, dubové, javorové, hrabové, alebo agátové lesy a háje. Pestuje sa v záhradách. Množí sa cibuľkami. Presádza sa po odkvete. Ako liek užívaná je cibuľa, ktorú skoro na jar, alebo neskoro v jeseni sbierame a ako cibuľe vôbec, sušíme a balíme. — Sbíerame len na objednávku.

52. obr. *Lalia zlatohlavá*.

53. obr. *Cibul'a morská nepravá*.

46. Cibul'a morská nepravá.
(*Ornithogallum scilloides*, Jacq.) Obr. 53.

Vlastnosti a upotrebenie: Cibul'a morská nepravá, alebo divá cibuľa pestuje sa u nás v záhradách miesto pravej morskej cibule (*Urginea [Scilla] maritima*, (L.) Bacher), ktorú pestujú často v kvetináčoch pre jej liečivé účinky. Ináč obe cibule jednako liečivé. Je dobrým liekom pri vodnatieľke, pri zahleuení priedušnic a pľúc. Šťava tak z pravej, ako i z nepravaj morskej cibule vytlačí

na, vyvoláva puchiere na koži. — Sbírame len cibuľu. Pestuje sa v záhradách. Opravdivá cibuľa morská len v kvetináčoch. Množí sa ako cibuľa kuchynská. Vyžaduje viac opatery a pravá morská cibuľa potrebuje skleníkovú opateru. Pestujme väčšie množstvo len na objednávku.

47. Aloe sokotorinská. (Aloé socotorina, L.) Obr. 54.

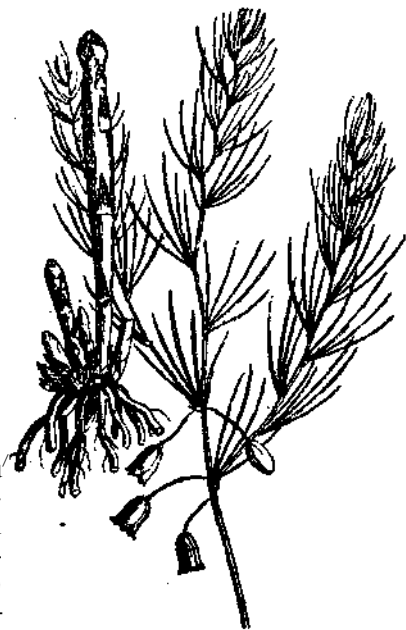
54. obr. Aloé sokotorinská.

Vlastnosti a upotrebenie: Musíme aspoň spomenúť túto rastlinu cudzozemskú, len v horúcich krajoch žijúcu, lebo v druhom sväzku budeme sa často na túto rastlinu odvolávať, keďže mnohé lieky a najmä *Žídotné*

zhotovené sú práve z aloe. Hoci je to cudzozemská, africká rastlina, pestuje sa často i u nás v kvetináčoch; prirodzene, nedonáša kvetu a nevyháňa kmeňu asi 2 metre vysokého. To, čo u nás v kvetináčoch vidíme, je len územná ružica listov, tlstých, až mäsovitéh, dužnatých a na okraji husté trnistých. Liečivé účinky má horká šťava, ktorou je celá rastlina presiakla. Šťava z listov alebo vytlačená, alebo z narezaných listov vytečená a vyparená, usušená dáva gumu aloeovú, z ktorej sa zhotovuje tlčením a mletím prášek. Tento prášek je od pradávnych časov za liek uznávaný a nazýva sa krátko podľa rastliny — aloe. Má zvláštnu odpornú, temianovitú (myrhovitú) vôňu, neobyčajne horkú príchuť a náleží ku prudko účinkujúcim prostriedkom pri hnačke. Pôsobí vôbec na ústroje zažívacie. Známe sú vína aloeové, eliksíry životné, augustinské pilulky a prášek aloeový. Aloe býva upotrebená i proti hmyzu.

48. Špargľa liečivá. (*Asparagus officinalis*, L.)

Opis: Známa kuchynská zelenina, i pod menom chrest, hromové korenie. Špargľa je vytrvalou rastlinou. Má krátky podzemok, z ktorého vyháňajú mäsovité, šupinatými listeňmi pokryté puky, ktoré čoskoro ozelenia, mnohonásobne sa rozvetvia a dávajú vzpriamenú, alebo ležiacu lodyhu. Keď sú podzemky hlboko do zeme zasadené a zemou tlsto zasypané, vyháňajúce puky vyvinú sa do silné, tlsté valcovité telesá. (Obr. 55.)

l Ímstnosti a upotrební<>: Tieto silné, tlsté, záhradnícky vy-

pestované puky podzemné tvoria obľúbenú zeleninu, špargľu, ináč špargľa rýchlo rastie. Na lodyhe sediace lístky sa nevyvinú, lež niektoré vetvičky zmenia svoju podobu, zmenia sa na vetvolist a zastávajú úplne prácu listu. Kvet je drobný zvonček. Plod je pekne červená bobuľa. — Zriedka sa vyskytuje aj divo. Pestuje sa v ľahkej pôde, v suchej, slunnej polohe. Často ju upotrebená, ako zimozelená ozdoba izby a pestuje sa v kvetináčoch. — Zvláštna látka — *asparagin* — ktorú obsahuje, má liečivé účinky, pôsobí najmä na ľadvenice

55. obr. Špařľa liečivá.

a na srdce. Užíva sa chrestového syropu, i liehovej smiešaniny so šťavou, vytlačenou zo špargle.

49. Kokorík lekársky. (*Polygonatum officinale*, L.)

Opis: Kokorík lekársky, niekedy aj liečidlom menovaný, práve tak, ako i príbuzný kokorík mnohokvetý (*Polygonatum multiflorum*, L. (Obr. 56.) sú vytrvalé rastliny s dlhým, kolienkovitým podzemkom. Z tohoto podzemku, ktorý na jednom konci stále rastie a na druhom stále odumiera, vyháňa každoročne 30 až 60 cm vysoká lodyha s vajcovitými listmi prisedlými, len krátko rapíkatými, do dvoch radov proti sebe postavenými. Kvety sú drobné zvončeky, nazelenalé, z úžľabia listov vyrastajúce.

56. *mnohokvetý* *liank* *veľli* *Ináč na území celého Slovenska. Plod je malá bobuľka. Sbera sa podzemok, list a bobuľovitý plod. Sberajme len na objednávku.*

50. Gombália májová. (*Convallaria majalis*, L.)

Ludové mená: Konvalinka, kukučka voňavá, perlička. Česky: Konvalinka vonná. Nemecky: Maiglöckchen. Maďarsky: Májusi gyongyvirág. (Obr. 57.)

Opis: Vytrvalá rastlina s malým, niekoľko centimetrov dlhým podzemkom, z ktorého na jar vyženú dva-tri územné listy. Stvol vyháňa až v máji a zdvihne so sebou aj územné listy. Zakončený je drobné

zvončekovými, perlovitými kvietočkami, do jednostranného strapca spojenými. Plod je červená bobuľa. — Kvitne v máji, v júni.

Nálezište: Všade, na celom území Slovenska, hlavne ale na okrajoch a poliankach listnatých lesov a hájov.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame kvet v máji a v júni. Sušíme ho v tieni na teplom a vzdušnom mieste, alebo nad ohňom, lebo ľahko očernie, kedy tratí na cene. Kvet je v obchode pod menom *flores convallariae* známy. V máji sbierame i list. Najpohodlnejšie je mať nožnice so sebou a vňať i so stvolom strihať a do koša sbierať. — Kvet balíme do silných papierových káps, alebo do fliaš, list do vriec. — Pestovať možno na kyprej, vlhkej pôde v tiennej polohe. Množí sa delením podzemku.

Vlastnosti a upotrebenie: Celá rastlinka obsahuje dosť ostrý jed: tak zvaný *convallarin* a *convallamarin*, ďalej voňavý olej a farbivo žlté. Účinkuje na srdce, ktoré donúti k úplnému stiahnutiu sa a preto býva užívaná tinktúra z konvalinky, ako náhrážka za náprstníkovú tinktúru.

51. Vranie oko. (*Paris quadrifolia*, L.)

Ludové mená: Vranie oko štvorlisté, vranovec, vlčia jahoda, Petrov kríž. Česky: Vranovec čtyřlístý; Nemecky: Einbeere. Maďarsky: Var ju szem. (Obr. 58.)

Opis: Vytrvalá rastlina. Z vodorovného podzemku každoročne vyháňa jednoduchá, asi 30 cm. vysoká

57. obr. *Gombália májová.*

58. obr. Vranie oko.

lodyha, na ktorej sedia štyri listy do kríža. Listy sú opačne vajcovité, zahrotené, s troma žilkami. Kvet má jednoduchý obal, tak zvaný plášť. Nad listmi stojí dlhostopkatý kvet, ktorý sa mení v čiernu, lesklú bobuľu.

Nálezište: Rastie v lesoch, najmä v listnatých, kde-tu v hojnom množstve, najčastejšie ale len niekoľko zelínok pospolu. Ináč na celom území Slovenska všedná zelina.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame podzemok na jar pred kvitnutím, alebo v jeseni. Bobule a vňať len zriedka niektorý obchodník kupuje. — Nepestuje sa.

Vlastnosti a upotrebenie: Celá rastlina je silne jedovatá. Jed ten je prudká otrava a preto musí byť s celou zelinou opatrne narábané. Užíva sa odvaru, z podzemku zhotoveného, a to proti žalúdočným kŕčom a silnému kašľu. Keďže odvar je silným jedom, užívajme prípadne len na predpis lekára.

52. Sneženka lepá.

(*Galanthus nivalis*, L.)

Opis: Sneženka a jej veľmi príbuzná zelina *bleduľka skorá* (*Leucojum vernum*, L.) sú vytrvalé, cibuľovité rastliny, ktoré skoro na jar, najmä sneženka,

59. obr. Sneženka lepá.

ešte pod snehom začnú rásť a keď sa im zpočiatku hlavy ztratí sneh, ihneď vyženú ich stvoji. Na koncoch stvolov, chránené zvláštnym listeňom, tulcom, sedia biele, zelenopruhované, zvonkovité kvietky, ktoré sa rýchlo vyvinujú. Listy sú len územné, stužkovité a celokrajné. (Obr. 59. a 60.)

Vlastnosti a upotrebenie: Rastú na území celého Slovenska v chraștiach, na okrajoch a poliankach lesov a hájov. — Sbírame cibulky malým rýľom. Cibulky sušíme tak, ako každú cibuľu. Cibule sbírame v júli, v auguste, až do neskorej jesene. — Sbírame len na objednávku. — Cibulky majú liečivý účinok, ako sme u cibuľovitých uviedli.

„duľka'skorá“

53. Narcis biely. (*Narcissus poeticus*, L.) Obr. 61.

61. obr.
Narcis
biely.

Opis: Tak narcis biely, ako i jeho blízka rodina, *narcis žltý*, alebo kuderavý (*Narcissus pseudonarcissus*, L.) sú sneženke príbuzné, cibuľovité, vytrvalé rastliny. Každoročne vyháňajú chomáč územných, stužkovitých, dlhých listov a stvol, na konci ktorého, chránený tulcom, visí kvet, u prvého plochý, biely a vonný, u druhého kvet žltý, trúbkovitý. Narcis biely kvitne v apríli a v máji, narcis žltý v máji a v júni. Sú rastlinami len v záhrade pestovanými, len zriedka zdivočejú. Pochádzajú obe rastliny z Juhozápadnej Európy. Množia sa delením cibule, milujú kyprú, piesočnatú pôdu v polohe tiennej.

Vlastnosti a upotrebenie: Sbírame kvet i cibuľu. Kvet sbírame pred úplným rozkvetom, teda predtým,

než by prásniky vypúšťaly pel. Sušíme na slnku a balíme do fliaš, alebo do plechových krabíc. Cibufu sbierame v septembri, októbri a sušíme, ako cibule vôbec. Balíme do vriec a tak dopravujeme. — Pestujeme a sbierame vždy len na objednávku, lebo dnes sa už ako liek nepredpisuje a lekárne ho ani nedržia.

54 **Agáve americká.** (*Agáve americana*, L.) Obr. 62.

62. obr. *Agáve americká.*

Vlastnosti a upotrebenie: Agáve je rastlinou cudzou, u nás kde-tu pestovanou, práve tak, ako i aloe. Pochádza z Južnej Ameriky. Tvorí u nás len územnú ružicu silných, tlstých a pichľavých listov. Zo stredu tejto ružice listov vyháňa až 10 metrov vysoký stvol, ktorý sa vidličnate rozvetvuje a nesie lievikovité, nažlklé kvety. Je rastlinou vytrvalou. K úplnému vývinu potrebuje v Amerike 40 až 60 rokov. Po odkvitnutí celá rastlina odumrie, len podzemok ostane živým a z tohoto vyženu nové listy a stvol zasa po niekoľkých rokoch. Preto sa menuje aj „storočná aloe“. U nás pestuje sa ako ozdobná rastlina; preto

sa nesbiera, lebo by sa to nevyplatilo. Spomenuli sme i túto rastlinu, len preto, lebo v druhom sväzku tohoto diela predpisuje sa pri mnohých chorobách a k vôli úplnosti sme sa aj o agáve americkej zmienili.

55. Šafran dobrý. (*Crocus sativus*, L.)

Opis: Šafran dobrý, alebo šafran pravý, i liečivý, je u nás kde-tu pestovaná rastlina, z Ázie pochádza-

júca. Je to nášmu domácemu a divorastúcemu šafranu (*C. bannaticus* Gay, v jeseni kvitne a *C. vernus* Wulf na jar kvitne) príbuzná rastlina. Má cibuľohľuzu, to jest, že cibuľa má miesto podcibulia hľuzu, na ktorej sedí cibuľka. Z cibuľky vyháňa niekoľko čiarkovitých, blanatými posvami obalených listov a uprostred týchto malý stvol s jedným fialovým kvetom, prostred ktorého sú prášniky a dlhé, fúzaté piestiky. Plodom je mnoho-semenná tobolka. (Obr. 63.)

63. obr. Šafran dobrý.

Pestovanie: Pestuje a zbiera sa k vôli *blížnam* piestikov. Blížny tieto sú dlhé, vláknovité. Na jedno kilo suchého „šafrau“ treba asi stodvadsaťtisíc kvetov. V obchode a v lekárňach držaný a predávaný „Šafran“ nie je teda ničím iným, ako blížnami šafrau. U nás sa môže všade s úspechom pestovať, lebo podnebie znesie celkom dobre. Vyžaduje dobre zkyprenú, pohnojenú piesočnatú pôdu. Dá všade dobrú úrodu. Množí sa rozdelenými cibuľohľuzami, ktoré vysádzame do jamočiek asi na 10–15 cm jedna od druhej vzdialených.

Vlastnosti a upotrebenie: Blížna, ktorá sa zbiera, obsahuje jemný, voňavý olej a žltú farbu, ktorá sa vo vode i v liehu a v olejoch ľahko a dokonale rozpúšťa. — Šafran užívaný je od pradávna ako liek, farbivo a kuchynské korenie. Užíva sa ho v mnohých prípadoch: pri špatnom trávení, nespavosti, hysterických kŕčoch, ako súčiastky k mnohým žalúdočným kvapkám, proti kašľu a kataru priedušnice a v mnohých iných prípadoch.

56. Kosatec kvetnatý. (*Iris florentina*, L.)64. obr. *Kosatec puškvor-*
CODÍŤ.

Opis: Kosatec, alebo talianska ľalia práve tak, ako i *kosatec žltý* (*Iris pseudoacorus*, L.) (Obr. 64.), alebo žltá ľalia, vodná ľalia sú rastliny vytrvalé. Majú silný podzemok, z ktorého každoročne vyháňa niekoľko širokých, mečovitých listov, zpomedi ktorých vyháňa dlhý, až meter vysoký stvol, nesúci niekoľko pekných voňavých kvetov. Kvety sú veľké, nápadné. Vonkajšie tri lupene kvetu sú väčšie, ovislé a majú na prostriedku štetinatú kefočku. Vnútorne tri lupene sú bledšie, k sebe pritúlené a napriamené. Plodom je tobolka.

Vlastnosti a upotrebenie: Kosatec kvetnatý, alebo florentínsky

je obľúbenou záhradnou kvetinou, pestovanou na celom území Slovenska. V hornotrenčianskych a oravských krajoch je pod menom *tulipán* známy. Je však tulipánu dosť vzdialeným príbuzným. Na mnohých miestach pestujú ho vo veľkom množstve a koreňokmeň dáva známy violový, alebo fialový koreň. — Kosatec žltý je u nás domácou rastlinou. Rastie v stojatých vodách, priekopách, jarkoch mlynských a všade tam, kde je tichotečúca, alebo stojacia voda so žabahným dnom koryta. Častý je i na mokrých lúkách. V lekárstve užíva sa tlstého koreňokmeňu. — Sbíranie u oboch koreňokmeň, čiže podzemok. Odvar podzemku zaviňuje hnačku a vracanie. Podzemok kosatca floren-

tínskeho upotrebuje sa ako cumľu pre malé deti, keď im zuby idú. Podzemok tento sa vyvarí v sladkom mlieku, nechá sa vychladnúť a je pre deti prvotriednou žvykačkou, cumľom.

57. Kosatec nemecký. (*Iris germanica*, L.)

Opis: Kosatec nemecký, i svetlá ľa[^] Ha, je predošlým dvom rastlinám príbuznou záhradnou kvetinou. Je vytrvalá a zo silného, skoro hľuzovitého podzemku každoročne vyháňa mečovité listy a stvol, nesúci predošlým podobné kvety, lenže farby fialkove-modrej. Vonkajšie lupene (3) sú na vonok ovinuté, s malou kefočkou na prostriedku, farby tmavej, kdežto vnútorné tri listy sú svetlejšie, niekedy až belasé, sklonené, k sebe pritúlené. — U nás sa pestuje, niekedy, vyhodený zo záhrady, zdivočie. Naše podnebie celkom dobre znesie. Skoro nijakej opatery nevyžaduje, len tiennú polohu. Množí sa z rozdeleného podzemku. (Obr. 65.)

Vlastnosti a upotrebenie: Užíva sa odvaru podzemku. — Tak u predošlých dvoch zelín, teda u kosatca florentínskeho a žltého, ako i u kosatca nemeckého sbierajme len na objednávku, lebo sa z nich v obchode len malé množstvo míňa. — Sbíerame podzemok zavčasu na jar, alebo neskoro (v novembri) v jeseni. — Nasbíeraný koreňokmeň očistíme, umyjeme, olúpime a usušíme. Môžeme sušiť na slnku, Suchý tovar do vriec balíme a tak dopravujeme. Užíva sa ho mnoho Y kozmetike a voňavkárstve.

65. obr. Kosatec nemecký.

58. Vstavač udatný. (*Orchis militaris*, L.)66. obr. Vstavač
hnedohlávk.

Ludové mená: Stavač, zemské vajčka, kukučky. *Česky:* Vstávač pri-
Ibonosný. *Nemecky:* Knabenkraut. *Ma-
ďarsky:* Vitéz kosbor.

Opis: Vstávač udatný, i prilbonosný
ako i ostatné druhy vstavača, sú vytr-
valou, viacročnou rastlinou. Sem patrí a
sa zbiera vstavač hnedohlávk (*O. mo-
rio*, L.) (Obr. 66.), a vstavač ušatý (*O.
signifer*, Vest.). Nesbiera sa, ale sem pa-
tri i vstavač škvrnitý (*O. maculata*, L.).

- ^{trv} ^{všetk} y f rastliny majú párne
vajcovité podzemne hľuzy, z ktorých

každoročne vyháňajú lodyhu a listy. Hľuzy sú dve.
Z jednej, väčšej a vráskovanej vyháňa tohoročná lo-
dyha, vňať, z druhej, menšej, hladkej nevyháňa, iba
niekoľko korienkov. Z tejto vyženie až na rok vňať.
Stará hľúza odumiera a miesto tejto tvorí sa nová,
mladá hľúza, preto sú hľuzy vždy párne. List pod-
bá sa listu konvalinky, alebo tulipánu, je tlstejší,
"mastne lesklý. Na lodyhe sedí niekoľko podlhovastých,
célookrajových listov, ktorých pošva je objímavou. Na
konci lodyhy sedia ružové, nažltlé, len zriedka biele
kvety. Spojené sú v kytku. Kvet má na spodku seme-
nečník, skrútenej stopke podobný. Na tomto semeječ-
níku sedí 6 kvetných lístkov. Päť je z nich v klenbu
(prilbici podobnú) spojených a šiesty, tak zvaný *pysk*,
je ovislý, nadol ovinutý. Tento lupeň je vpredu tfoj-
laločný a prechádza ďalej do kvetu v dutú ostrôžku.
Prášnik je len jedon. Pel sa z pelnice nepráši, lež je
lepkavý, v malú hromádku guľičiek slepený. Prenáša
ho hmyz s kvetu na kvet. Po zapelení vyvinie sa zo
semenečníka šesfpuzdrová, podlhovastá tobolka. Seme-
no je drobné, práškovité.

Nálezišie: Rastie na vlhkých lúkách a pasienkoch, na okrajoch a poliankach lesov a hájov. Niektoré druhy milujú suchú vápennitú pôdu. Nikdy nezjavuje sa v súvislých porastoch, lež len ojedinelé kde-tu. Ináč na celom území Slovenska, ale častejšie a hojnejšie na južných, ako na severných krajoch. — Kvitne v máji a v júni.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame len podzemné hľuzy. Môžeme smelé sbierať hľuzy všetkých druhov vstavača, keď majú okrúhle a nie dlanito delené hľuzy. Práve preto môžeme sbierať aj hľuzy *Vemenníka dvojlistého* (*Platanthera Bifolia*, Richb.), *Vstanača čadihlávka* (*Orchis ustulatus*, L.) a *Vlenca pyramidálneho* (*Anacamptis pyramidalis*, Richb.). Slovom: sbierajme okrúhle hľuzy všetkých vstavačovitých rastlín. Hlavnou vecou je, aby bola hľúza vajcovité guľatá a nie dlanito delená. Nasbierané hľuzy, ktoré sbierame do vreca a kopeme alebo silným rýľom, alebo silnou motykou, doma umyjeme. Potom dáme na riečicu, alebo ose vak takto očistené hľuzy a v ose vaku položíme ich do čbera, alebo do inej, väčšej nádoby a oparíme ich vreľou vodou. Nato prikryjeme čber a hľuzy necháme v pare dotiaľ, kým vychladnú. Oparené a vychladlé hľuzy ponadiujeme na silnejšiu nifku a pri krbu, šporáku usušíme. Na slnku sušiť nesmieme. — Ak máme sušiareň, nemusíme hľuzy opariť, lebo i tak pekne uschnú. — Sbierame v júli a v auguste. — Pestovanie sa vypláca, ale jednako sa podnes nepestuje. — Množí sa z hľuzy, zo semena, ktoré dá hľuzy až v druhom, treťom roku.

Vlastností a upotrebenie: Hľuzy vstavačovitých rastlín obsahujú hlavne sliznaté látky, škrob, bielkoviny a cukor. Sušené hľuzy sú aj úradne uznaným liekom a menujú sa *tubera salep*, alebo len *salep*. Salep je **vzácnym a hľadaným obchodným článkom, preto ša**

z neho každé množstvo predá. Zo salepu (sušených hľúz vstavačovitých rastlín) pripravujú sa sliznaté odvary, ktoré sú čiastočne liekom a čiastočne pokrmom pre chorých, najmä veľmi zoslablých a pre choré deti. Užíva sa ho i pri zachrípnutí a kašľu. — Mienka ľudová tvrdí, že užívanie salepu napomáha zmužilosť.

H) Dvojkelníčné rastliny.

Dvojkelníčné rastliny (Dicotyledones) sú druhou skupinkou veľkej skupiny kvetonosných a podskupinou, čiže druhou triedou krytosemenných rastlín. Všetky sem patriace rastliny majú koreň (keď aj niekedy zmenený), kmeň, list a dokonalý kvet, z ktorého sa vyvíja plod, obsahujúci malú rastlinku v zárodku a dve silne vyvinuté, často nápadne mnoho pokrmu v sebe nashromaždelé *kelnice*, alebo *delohij*. List týchto rastlín je *siefožilný*. Koreň je vždy natoľko vyvinutý, že rozoznáme hlavný koreň a jeho vetvy. Len v málo prípadoch, keď je rastlina príživnou, mení sa koreň vo zvláštny, ssací ústroj. Podskupina dvojkelníčných je na rody a rodiny veľmi bohatá a môžeme smelé tvrdiť, že dvojkelníčné rastliny sú našimi opravdivými domácimi rastlinami spoločne s nahosemennými, ktoré sú troj-, alebo mnohokelníčnými.

59. Topoľ Čierny. (*Populus nigra*, L.)

Ludové mená: Topoľ štíhly, hromosvod. Česky: Topol černý. Nemecky: Pappel. Maďarsky: Fekete nyárfa. (Obr. 67.)

Opis: Topoľ čierny je strom až 35 metrov vysoký, zavše s kostrbatou, zavše zas s pyramidálnou korunou. Kôru má bielošedú. List je šikmo štvorhranný (kosni-

kovitý), niekedy aj trojhranný, zaostrený. Okraj listu je pilkovaný. Listy sedia na dlhých, pľaskatých rapíkoch. Pupene sú veľké, od lepkej, mastnej hmoty lesklé. Z jedných pupenov vyvíňujú sa listy, z druhých, obyčajne hodne väčších, vyvíja sa kvet. Kvety spojené

6f. obr. *Topol čierny.*

sú v kvetenstvo, v riasovité bahniatko. Kvety prášnikové majú veľa, až 30 prášnikov, kvety piestikové jeden semenečník s dvoma žltými, ovislými blízňami. Plod je tobolka, v ktorej je niekoľko semienok, obkľúčených pápoľovitou srstou, pápoľím.

Príbuzný je *topoľ balzamistý* (*Populus balsamifera*, L.). Má o veľa kratší rapík, ako čepeľ listu; rapík je valcovitý, nepľaskatý, kôra na konároch hnedočervená. Pupene sú silne smolnaté, voňavé.

Nálezisko: Topoľ čierny žije pri riekach a potokoch, najmä na sihotiach. I v parkoch a pri cestách býva často sadený. Na území celého Slovenska. Topoľ balzamistý je pestovaný. Dosť zriedkavý.

Sbieranie a pestovanie: Sbierajú sa pupene v marci a apríli pred rozvinutím. Sbieraf môžeme pupene všetkých topoľov, najhľadanejšie sú však pupene spomenutých dvoch stromov. Pupene balíme do košov a tak dopravujeme. — Sušiť sa nesmia. — Topoľ sa množí zo semena a z vrúbľov, mladých, do zeme vstrčených konárov.

Vlastnosti a upotrebenie: Lahké, mäkké drevo potrebuje sa v sicolárstve i zhotovuje sa z nelio i kuchýň-

ský riad, najmä varechy, ďalej válovy, korytá a opálky. — V lekárstve upotrebuju sa smolnaté pupene, z ktorých sa zhotovujú rozličné masti a pomády, i ekstrakty pre vnútorné použitie. — Každé množstvo nasbieraných pupeňov sa dá dobre predať.

60. Vřba biela. (*Salix alba*, L.)

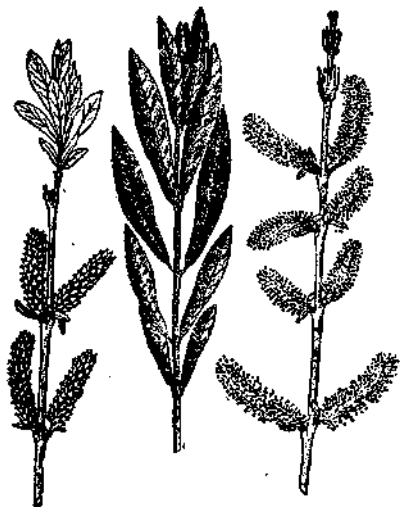
Opis: I vřba potočná, je nevysoký strom s tlstým kmeňom a tenkými haluzami. Listy sú podlhovasté, na líci mdlé zelené, na opaku sivé. Kvety sú nažklé, do mätko-vlnitého bahniatka, ako kvetenstva spojené. Rastie na brehoch vôd, na mokrých pasienkoch. Rastie na území celého Slovenska, tvorí Často lesíky. (Obr. 68.)

Vlastnosti a upotrebenie: Sbie-
ra sa z nej kôra z mladých ha-
lúzk pred prúdením miazdgy,
najneskoršie v apríli. Čas sbie-
rania závisí od toho, ako rýchle postupuje vývin
prírody. — Množí sa z vrúblov, alebo zo semena. —
Kôra obsahuje známu horčinu, *salicin*, ktorý má liečivé
účinky.

61. Vřba červená. (*Salix purpurea*, L.)

Opis: Vřba červená i zlatolyč, je nevysoký ker s na-
ružovelými, alebo žltými haluzami. List je lysý, opač-
ne kopijnatý, k rapíku sa úžiaci, nalesklý, namodrale
šedý, celookrajný. Bahniatko je malé, krátke. Vnutor-
ná strana kôry na haluziach je citrónové žltá. (Obr. 69.)

Náleziste: Rastie s inými druhmi vřby na brehoch po-

69. obr. ¹⁷⁷ Vrba červená, alebo žltotýlc.

v marci, alebo v apríli a suší sa na krytom, vzdušnom mieste. Slnko jej neškodí. Užíva sa jej pri žalúdokových chorobách a pri chrení krvi.

62. Orech vlašský. (*Juglans regia*, L.)

Opis: Orech, orešák vlašský je statný, aj 25 metrov vysoký strom s kostrbatou korunou. Mladšie halúzky a vetvičky majú priečnikovitú striedku, čiže dušu. Listy sú jednoducho a nepárne zperené, majú silnú vôňu. Kvety sú jednodomé. Prášnikové kvety spojené sú v húsenicevité bahniatko, rias. Piestikové kvety sú 2—3 spojené a sedia na krátkych vetvičkách. Plod je kôstkovica, ktorej zelená kôra nepravidelne puká a opadáva a ostáva samotná kôstka, — známa pod menom — orech, ktorý je dvojdielny a obsahuje silne olejnaté.

tokov a na mokrých pasienkoch. Na celom území Slovenska. Pestuje sa s výbou košíkárskou, lebo jej prúty sú dobrým košíkárskym materiálom. Ináč často tvorí „vrby“ na síhoniach riek. Množí sa vrúbkami.

Upotrebenie: Užíva sa kôry, ktorá obsahuje veľa triesloviny a horčiny, salicínu. Kôra zbiera sa, práve tak, ako i u vrby bielej,

štvorlaločné jadro. (Obr. 70.) — U nás sa len pestuje, ale na Balkáne a v Sedmohradsku rastie divo, a tvorí i lesy. Pestuje sa k vôli mnohonásobnému úžitku. Pochádza z Perzie.

Sbierame prirodzene okrem plodov, k vôli ktorým sa obyčajne pestuje, list, nezrelé plody a šupu so zrelého orecha. — List sbierame v júni, kým nie je úplne vyvinutý. Sušíme ho na slnku.

PO. *obŤTO*fech vlašský. Rozhodne musíme dbať toho, aby sa rýchle usušil, lebo ináč očernie a ztratí úplne cenu. Sušením ztratí list jeho balzamovitú, prenikavú vôňu a i trpkú chuť a dostane príjemnej, šŕavnatej vône a chuti. — Nezrelé orechy sbierame v júli, a len vtedy, keď dosiahneme za ne väčšej, aspoň o tretinu vyššej ceny, ako za zrelé orechy. Kostrnky sbierame v septembri a v októbri. Šupu netreba zahodiť so zrelého orecha, lebo tá sa dá zhodnotiť. Šupy s orechov rozprestrieme na povale a usušíme. Platí sa za suché orechové šupy najmenej toľko, čo za pšenicu, keď nie aspoň raz toľko.

Vlastnosti a upotrebenie: Z orecha je teda všetko cenné. Drevo je jedno z najcennejších, za suchý list platí sa dobre, za kostrnky tiež, zelené ovocie je hľadaným obchodným článkom, šupa so zrelého orecha je výborným liekom, jadro prvotriednym pokrmom, z jadra vyprešovaný olej je liekom a tukom, ba i škrupiny so zrelého orecha sú na čaj upotrebené. V lekárstve užíva sa hlavne odvaru zo suchého listu proti krticiam, vredom a otvoreným ranám. Podrobnejšie predpisy uvedieme v druhom sväzku.

63. Breza biela. (*Betula pubescens*, Ehrk.)

Opis: Breza je pekným stromom, má bielu kôru, na starých kmeňoch ropuchnate popraskanú, na mladých kmeňoch a halúzkach hodvábne hladkú. Vrchná, biela, papierovitá vrstva dá sa pekne lúpiť beztoho, žeby sme opravdivú kôru poškodili. Pastieri radi sa zabávajú lúpaním vrchnej, bielej vrstvy kôry, pod ktorou ostane tmavá, skutočná kôra. Nepravidelné olupovanie stromov zaviňuje ich strakatý vzhľad. Mladé halúzky sú tenké, ovislé. List je štvorhranatý, pilkovaný, na dlhom rapíku. Má zvláštne horkavú vôňu. Kvety sú jednodomé. Prášnikové tvoria húsenicovité bahniatko, piestikové sedia 2—3 pospolu. (Obr. 71.)

Nálezište: Miluje rašelinisté, vlhké pôdy. Tvorí často celé háje. Na území celého Slovenska všedný srtom.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame list, pupene a miazgu. Pupene v marci, najneskoršie v apríli. Balíme ich do plechových krabíc, alebo do bedien, papierom vyložených. Pupene dopravujú sa do obchodu čerstvé, teda sa nesušia. List sbierame v máji. Sušíme rýchle, preto na slnku. Hlavne musíme dbať toho, aby ostal zelený. Očervenený list nemá ceny. Šťavu sbierame v apríli, v máji, keď je prúdenie mokvy, miazgy najsilnejšie. Sbierame tak, že navrtáme strom a do navrtanej dierky vstrčíme cievku, obyčajne z brka zhotovenú. Pod cievku podstavíme, alebo zavesíme nádobu a do tej nám mokvy natečie. Keď prestaneme sbierať mokvu, otvory musíme alebo smolou zo smreka (svrčiny), alebo záhradníckym voskom zapchať, le-

obr. Breza biela.

bo ináč by strom úplne vykrvácal. Mokvu dopravujeme v skleniciach.

Vlastnosti a upotrebenie: Breza obsahuje mnohé, liečivé látky, najmä prchavé oleje, horčinu a cukor. Čerstvá brezová šťava užíva sa ako krv čistiaci prostriedok. Ďalej užíva sa proti lišaju a iným chronickým kožným vyrážkam. I proti brušným bolestiam, pri mechúrových a ľadvenicových chorobách. Chorý, ktorý sa lieči brezovou mokvou, musí sa hodne pohybovať, mierne žiť a hodne vody piť. Liehové nápoje za liečenia sú celkom zakázané. Keď chceme brezovú šťavu, mokvu, dlhšie udržať, musíme ju naliať do úzkohrdlovej fľaše a na vrch nalejeme na prst oleja. Zo šťavy zhotovuje sa dobré víno. — Odvar z listov je dobrým čajom pri lámkových a reumatických bolestiach. Kúpeľ z brezového lístia je prvotriednym liekom pri vodnatieľke, reumatizme, lámke. — Dnes je len prostonárodne užívaným liekom, preto čiastky brezy sbierajme len na objednávku.

64. Oľša mokvistá. (*Allnus glutinosa*, L.)

Ludové mená: Jelša, olcha, jelcha. Niekde nesprávne vřba i rokyta. Česky: Oľše lepká, oľše okruhlolistá. Nemecky: Erle. Maďarsky: Égerfa. (Obr. 72.)

Opis: Oľša je statným stromom s tmavohnedou popraskanou kôrou, s korunou pekne zaokrúhlenou. Okrúhle, opakovacovité listy sú v predu uťaté, niekedy aj vykrojené, za mladi harmonike vite sriasené a lep-

72. obr. Oľša mokoistá. káve, po kraji nejednako dva

razy pílkovité. Plodné bahniatka pučia až v jeseni. Plod je šištička na dlhej stopke.

Náležišie: Rastie hlavne pri riekach a potokoch, miluje vlhkú a nízku, rovinnú polohu. Často tvorí háje. Na Slovensku je veľa obcí podľa nej pomenovaných. Tvorila kedysi celé súvislé lesy.

Sbieranie a pestovanie: Sbierame lístie pred úplným vyvinutím, keď je ešte lepkavé, teda v máji. Nasbieraný list na slnku rýchle usušíme a do vriec balíme. Musíme dať pozor, aby list bol pekne zelený, lebo keď očernie, ztratí cenu. Sbiera sa aj kôra, ale len spodná, lykovitá čiastka tejto. Olúpenú kôru necháme trocha preschnúť a potom vylúpime z nej načervenalú vnútornú vrstvu, ktorú v tieni dosušíme. Balíme do vriec. — Množí sa semenom, ktoré sa vysieva a 3—6-ročné stromky sa presádzajú hlavne na ovrubenie brehov rybníkov a potokov, i na zalesnenie mokrých, často podliatych pozemkov. — Sbierame len na objednávku.

Vlastnosti a upotrebenie: List obsahuje smolnatú látku a horčinu, ktorá slúži za liek. Podobne i lykovitá kôra. Okrem toho obsahuje kôra mnoho farbiva, ktoré sa na Slovensku v syrárstve, hlavne pri výrobe oštiepok a pareníc užíva. Z olšového dreva zhotovujú sa i formy, do ktorých sa syr kladie pred zaparením. Drevo je obľúbeným stolárskym materiálom.

65. Buk lesotvorný. (*Fagus silvatica*, L.)

Opis: Buk je strom s bielošedou, hladkou kôrou s vajcovitými, nezreteľné melko vykrojenými, až skoro celokrajnými listy, ktoré sú živo-zelené a lesklé. Prášnikové kvety sú v hlávkovité bahniatko spojené a visia na dlhých stopkách, celý prášnikový kvet je načervenalý. Piestikové kvety sedia po dvoch na zvláštnych

73. obr. *Buk lešotoornu.*

stopkách. Plod je ostnatá čiaška, obsahujúca trojbelasé bukvice. (Obr. 73.) Na mnohých krajoch Slovenska tvorí rozsialile lesy. Miluje vlhkú a sliefovú pôdu.

Vlastnosti a upotrebenie: Drevo je dobrým stolárskym materiálom. Jedinú chybu má, že dlho schne, ako stolári hovoria, dlho „pracuje“. Preto ŠM parí a tým umŕtvuje. Dáva najlepšie palivové drevo. Bukvica sa zbiera v jeseň, bálí sa o vriec a

tak dopravuje. Z bukvice vyrába sa známy bukový olej, ktorý sa v lekárňach často upotrebuje.

66. Dub kremelák. (*Quercus robur*, L.)

Opis: Dub, len pod týmto menom známy, je zraieňaný často cerom. Ináč menujú ho aj dub letný, alebo dub stopkatý. Je mocný, silnokmeňový vzácny strom. Tvorí lesy a háje. Koruna dubu je nápadne kostrbatá. Kôra na mladších kmeňoch a konároch hladká, tmavošedá, až striebornošedá, na starých kmeňoch až čierošedá, hlboko popraskaná, chrastavá. List je vajcovito-podlhovastý, pereo-laločný, na spodu uťatý, alebo dvojušne vykrojený, krátkorapíkatý, bezmála sediaci. Prášnikovité kvety spojené sú v dlhé, pretrhané, húsenice vité bahniatko. Piestikové sedia po dvojepäto na krátkych, neskoršie sa pre-

kremelák.

dlhujúcich stopkách. Plodom je orech, známy pod menom *žalud'*. (Obr. 74.) — Okrem dubu letného, čiže kremeláka, rastie u nás i *dub zimný* (*Q. sessiliflora*, Salieb.). Kvitnú v apríli, v máji. Kvet vyvinuje sa súčasne s listom. Žalud' dozrieva v októbri, niekedy už koncom septembra. — Dub množí sa zo žalude, ktorú vysejeme a mladé 3—6-ročné stromky vysadíme.

Sbieranie: Sbiera sa mladá kôra a žalud'. Kôru sbierame v máji, najneskoršie v júni, kým miadzga nezaschne, lebo potom sa ťažko lúpi a tratí na cene. — Žalud' sbierame v októbri. Kôra pre liečivé ciele smie byť najviac pol centimetra hrubá, musí byť hladká, teda z mladých stromkov, alebo konárov pochádzajúca. Je vedľajším produktom lesníckym. — Suší sa tak, ako kôra smreková. — Cena dubovej kôry, ktorá je len pod menom „dub“ známa, je asi raz taká veľká, ako cena smrekového „dubu“. — Žalude predávame alebo surové, alebo suché. Sušíme ich v sušiarňi na ovocie. Tak kôra dubová, známa v lekárňach pod menom *cortex quercus*, ako i žalud', známa pod menom *glandes quercus*, sú hľadaným obchodným článkom. Kôra obsahuje až 10 percentov triesla, alebo ľudové: gerboviny, známeho garbiarskeho materiálu.

Upotrebenie: Odvar kôry slúži ako dobrý obklad na opuchlé žlazy, hojí omrzliny a je dobre účinkujúcou prísadou do sediacich kúpeľov. I vnútorne pôsobí dobre pri hnačke a krvácaní žalúdka.

Často sa sbierajú i listy. Ale čiňme tak len na objednávku. Rozmačkané listy, priložené na rany, urýchľujú hojenie týchto. Pivo, v ktorom sú vyvarené listy dubové, mierni koliku a žalúdočné kŕče. — Žalude sa pražia a melú. Pripravuje sa z nich žalud'ová káva pre krtičné deti a osoby slabých nervov.

67. Hrab *potný*. (*Ulmus glabra*, Mil.)15. obr. *Hrab*.

Ludové mená: Hrab, často i väz menovaný. Česky: Jilm. Nemecky: Ulme. Maďarsky: Szilfa. (Obr. 75.)

Opis: Hrab je strom, často chraští tvoriaci. List hrabú podobá sa vo forme listu bukovému, lenže nie je lesklým, ani mäkko-hladkým, ale drsno-drapľavým. Kvety sú na dlhých stopkách a objavujú sa prv, ako listy. Vysia vo sväzočkoch po stranách vetvičiek. Strom tento často vyháňa z koreňov omlady, čo zavinú je, že

tam, kde rastie hrab, vytvoria sa husté, nepreniknuteľné chraští, húšf.

Nálezi&ie: Rastie v bukových a dubových lesoch, miluje svahy. Často na kopaniciach, na hrobljach, medzi záhonmi, alebo v blízkosti ľudského obydľia. Všetný strom, alebo ker na celom území Slovenska.

Sbieranie a pestovanie: Hrab kvitne v marci, alebo v* apríli pred rašením listu. Sbiera sa kôra hneď, ako sa začnú rozvíjať listy, teda v apríli, najneskoršie začiatkom mája. Kôra sa olupuje s mladých konárkov. Stará, tlstá kôra nemá ceny. Hrab môžeme ž kôry smeľé olúpiť, lebo zavinená rana rýchle sa zacelí. Len na to musíme dať pozor, aby sme neolúpili celý peň, alebo konár do okola, ale len z polovice. Kôra hrabú sa i tak pohodlnejšie s'ahuje po dĺžke, ako dokola. — Nasbieranú kôru pekne usušíme, podľa možnosti v tieni, ale ani slnko jej neškodí. Hlavnou vecou je, aby nám kôra nezmokla. Balíme do vriec, alebo ak sme nasbierali väčšie množstvo, priamo do vagóna. — Pestuje sa zo zrna a viacročné (5—8) stromky sa vysádzajú. Často je pestovaný v'sadoch a lesíkoch.

Vlastností a upotrebenie: Kôra obsahuje často upotrebený liek a žlté farbivo. Dnes sa jej míňa málo a preto pred sbieraním musíme si zaistiť odberateľa a množstvo, ktoré od nás odoberie.

68. Moruša biela. (*Morus alba*, L.) (Obr. 76.)

Opis: I pod menom malina, alebo malinový strom známa. Česky: Moruša bila. Nemecky: Maulbeerbaum. Maďarsky: Eperfa. — Príbuzná je *mcfruiá čier-na*. Strom tento je všade dobre známy, kde pestujú hodvábnika. Sú to stromy s listami srdčite kopijnatými, často laločne vykrojenými. Kvety slúčené sú v Hlavičku. Osa kvetenstva stane sa mäsitou a vytvorí jahode, alebo maline podobný plod, ktorý je pri bielej moruši mdle-sladký, pri čiernej moruši kyslavý. — Kvitne v máji, v júni. Dozrieva v septembri, októbri.

76. obr. *Moruša biela.*

Sbieranie a upotrebenie: Sbiera sa kôra, nie stará, v apríli, v máji. Suší sa, ako obyčajne kôra. Kôru sbierajme len na objednávku. — Okrem toho sbierajú sa i plody, maliny, ktoré dávajú výborný sirup, v lekárnack upotrebený. Ovocie sbierame do putne, alebo inej nádoby a v sudoch dopravujeme. — Moruša je vzácnym stromom, kde sa ľud pestovaním hodvábnika zaoberá. U nás, na slovenskej nížine smelé by sa mohlo zaviesť pestovanie hodvábnika, lebo i podnebie, i pôda úplne vyhovuje potrebám moruše, ktorej list je jediným pokrmom hodvábnika. — Strom pochádza zo strednej a východ-p*i* Ázie.

69. Fígový strom. (*Ficus carica*, L.) (Obi. 77.)

Vlastnosti a upotrebenie: Fígový strom, alebo smokvoň je cudzou, u nás len v skleníkoch, alebo v izbách pestovanou rastlinou. Patrí do rodiny morušovitých. Kde-tu aj u nás ho nájdeme v záhradách, ale len ako zvláštnosť. — Strom tento pochádza z južnej Ázie a darí sa mu i v južnej Európe, najmä v Taliansku, v Dalmácii a na teplých krajoch Balkánu. Kvet je drobný, uzavretý do dutého, hruške podobného lôžka, ktoré zdužnatie a vytvorí sa z neho figa, ktorú my väčšmi len v sú-

77. obr. Fígový strom.

šenej a stlačenej, na prútok nadiatej. alebo do krabíc vtláčenej forme poznáme a ako príjemné južné ovocie od detinstva milujeme. Uvádza-me figu len k vôli tomu, lebo v druhom sväzku tohto diela často ju spomenieme. Figa tvorí vážnu súčiastku prsných čajov. I v mlieku varená dáva dobrý obklad na napuchlé, alebo nabraté d'asna, najmä na bo-favý zub, ktorý začne odbieraf.

70. Chmeľ pravý. (*Humulus lupulus*, L.)

Ludové mená: Všeobecne len pod menom chmeľ známy. Česky: Chmel obecný. Nemecky: Hopfen. Maďarsky: Komló. (Obr. 78.)

Opis: Chmeľ je vytrvalou rastlinou, patriacou do rodiny morušovitých. Je európskou rastlinou, prispôbenou nášmu podnebiu tým, že povahové na teplé kraje odkázaný, — vytvoril si podzemok, ktorý i u nás

prezimuje, aby na jar každoročne znova vyhnal svoju nadzemnú, až 6—7 m dlhú lodyhu, ktorá sa okolo stromov, stĺpov, tyčok a iných rovno stojacich predmetov na *pravo* otáča. Listy sú dlanito delené, 3—5 laločné, alebo aj nedelené, na spodu srdčité, po kraji pílovité. Celý list je drsne drapľavý. Rastlina je dvojdomá. V júli, alebo v auguste, keď kvitne, jemné lístky kvetov-šištičiek pokryté sú žltou múčkou, ktorá má príjemnú vôňu a horkú chuť. K vôli tejto múčke sa pestuje chmeľ od dávnych časov.

78. obr. Chmeľ dobrý.

Nálezište: Chmeľ pochádza z východo-južnej Európy a z Ázie, teda asi z krajov Kaspického mora, z Ruska. Pestuje sa v Európe už od dávna na všetkých krajoch a dnes je zdivočelou, skoro všednou rastlinou na celom území Slovenska, Miluje vlhkú pôdu, menšie svahy krovnaté, najmä medze medzi kopanižnými záhonmi, a okraje lesov i hájov.

Sbieranie a pestovanie: O pestovaní sa nemusíme zmieniť, lebo je chmeľ poľnohospodárskou rastlinou. Jeho pestovanie je tak i vo všeobecných poľnohospodárskych príručkách, i v knihách pestovaniu chmeľu venovaných, podrobne opísané. Dnes je už veľa odrúd (tak zvaných „druhov“), ktoré sa všeobecne pestujú. Je chmeľ červený, zelený, s malou šiškou, s veľkou šiškou, skorý, neskorý atď. Aj v republike sa ho pestuje na tisícoch a tisícoch honov. Pestovanie jeho sa stále rozširuje a zaberá dnes už aj také lány, kde sa do nedávna len pšenica pestovalo, najmä v okolí Galanty a Trnavy. — Sbierajú sa len šištičky. — Sbie-

ranie a opatrovanie týchto je tiež podrobne v spomenutých už dielach opísané. Divorastúci chmeľ sa vyplatí len pre domácu potrebu zbierať, lebo v obchode je málocenným, neobľúbeným obchodným článkom. — Pestovanie chmeľu vypláca sa hlavne preto, lebo je nepostrádateľnou prísadou piva.

Vlastnosti a upotrebenie: V lekárstve pripravujú sa z neho extrakty, tinktúry (nálevy). Nálevy zhotovujú sa z vína, alebo z vody a to tak, že na V« deka šištičiek nalejeme asi V* litra vody, alebo vína, necháme 3—4 dni, alebo dlhšie stáť a potom pijeme denne dva-tri deci. Pomáha pri slabom žalúdku, žltacke, krticiach, obťažnom močení, nespavosti, atď. Tinktúra je dobrým žalúdočným liekom.

Užíva sa ho i ku kúpeľom s kvetmi kamilkovými, vňaťou lavendulovou, rozmarínovou a materidúškovou. — Chmeľ obsahuje tak zvaný *lupuUn*, ktorý je smiešaninou. Pozostáva z chmeľového oleja prchavého, z chmeľovej horčiny, tak zvanej chmeľo-horčinovej kyseliny, *lupuliiu*, smolnatých látok, vosku a z rozličných solí. Všeobecný účinok jeho je žlasy popudzujúci a k močeniu ženúci.

71. Konopa vláknodarná. (*Cannabis sativa*, L.)

Ludové mená: Konopa, i konope. Česky: Konopí sete. Nemecky: Hanf. Maďarsky: Kemler. (Obr. 79.)

Opis: Jeclnoletá rastlina oddeleného pohlavia. Má chlpnatú, niekedy až nad dva metre vysokú lodyhu, dlanite slóžené listy. List je drsného hmatu. Lodyha, keď rastlina voľne rastie, veľmi sa rozkonári; keď je však na záhone, kde nemá miesta, konárov nevyháňa. Prášnikové kvety sú v lai, čiže metlicou spojené, ktorá sa obyčajne klasom nazýva. Piestikové kvety sedia v úžlabí listov. Rastliny, ktoré majú len prášnikové

kvety, menujú sa *poskc inými* a rastliny, ktoré majú piestikové kvety, menujú sa *hlavatými*. Kvitne v júli, alebo v auguste.

Poskonné konope sa hneď po odkvitnutí trhajú. Hlavaté, keďže chceme mať aj zrno, tak zvaný semenec, trháme až o štyri-šesť týždňov neskoršie.

Nálezište: Konope pochádzajú z Východnej Indie, u nás sa pestujú, len zriedka kde-tu nájdú sa i zdivočelé. Viazu sa do snopkov a močia sa vo vode, kde zelené Čiastky zhnijú a zostane len lyko a drevnatá čiastka lodyhy. Lyko menuje sa vláknom. Vymočené konope sa v hrstiach rozostavia a usušia. Keď sú suché, otrepú sa z drevnatej čiastky, z pazderia a ostane čisté vlákno, ktoré sa spradie na niľku a tká na plátno, alebo sa spletie na povrazy. Hlavaté konope trhajú sa (konopa sa nežne, lež trhá!), keď je semeno zrelé, teda v septembri. Pred močením sa snopky uložia, aby sa zaparili. — Potom sa nechajú preschnúť a keď sú čiastočne suché, cepami vymláti sa semenec. Vymlátené a znova do snopkov poviazané hlavaté konope spracujú sa potom, ako poskonné. Močidlá musia byť dobre vzdialené od ľudského bývania, lebo vydávajú neznesiteľný a zdraviu škodiaci smrad a zápach. — V Indii sbierajú mladé listy, kvetné pupene a nezrelé plody. Z týchto vyprešujú šťavu. — Okrem semena a vlákna, poľnohospodársky shromažďovaného, sbierame koreň a vňať. Koreň sbiera sa alebo pred kvetom, alebo po žatve. Podobne i vňať. Prirodzene, sbierame obe čiastky, teda celú rastlinu naraz.

79. obr. *Konopa vlák-nodarná.*

Vlastnosti a upotrebenie: Hospodárske zhodnotenie vlákna patrí už do technických kníh, preto sa nezaobráame týmto. Semenec dáva yýtečný, zasychávajúci olej; v starých časoch, keď sa prísny pôst dodržiaval, bol bežnou omastou slovenského ľudu. Ináč užíva sa ho, ako oleju lanového. Z mladých výhonkov, listu a nezrelého semenca vytlačená šťava nechá sa zaschnúť a pripravuje sa z neho, hlavne v Indii, opojný prášek, podobajúci sa v účinkoch ópiu, tak zvaný *hašiš*. — Zo semenca zhotovuje sa semenečné mlieko a semencová kasička. — Užíva sa pri kašli a mechúrových chorobách. Nálev • listový omamuje, ako ópium. — Z listov a z mladých výhonkov zhotovuje sa nálev a odvar. — Užíva sa, ako predošlé, i proti reumatizmu a na umývanie očí, najmä pri zapálenine očnej, alebo pri vznikajúcom belme. — Konopa, vňať a koreň obsahujú tukový olej, voňavý, prchavý olej, smolnatú látku a otravnú látku, takzvaný *canabinin*. — Účinkuje hlavne tým, že popudzuje k močeniu a omamuje. — Zelené čiastky a koreň sbierajme len na objednávku.

72. Žihľava veľká. (*Urtica dioica*, L.)

Ludové mená: Židlava, žihľava, pŕhľava, prďľava, kopriva, prhlavka, prhlinka. Česky: Kopriva velká. Nemecky: Brennessel. Maďarsky: Csalán. (Obr. 80.)

Opis: Vytrvalá rastlina, ktorá z plazivého podzemku každoročne vyháňa až poldruha metra vysokú lodyhu, často vetevnatú, alebo silne rozkonárenú. Má poskonné rastliny a hlavaté rastliny. Plod je konopnému semencu podobný. Sem patrí i opravdivá prhľavka, *žihľava nízka* (*Urtica urens*, L.), ktorá je len jednoročná rastlina, lebo nemá vytrvalého podzemku. Prhľavka je najviac 30 cm vysoká a kvety i samčie, i samičie sú na jednej rastlinke, je teda jednodomou,

kdežte veľká žihľava, ako aj konopa, sú rastlinami dvojdomy. Obširnejšieho popisu netreba, lebo obe rastliny sú jedinými, ktoré i neznalec, hoci aj o pol noci poznať a našmátrať môže. Rastlina je husto posiatá ostrými chlpmi, ktoré sú veľmi krehké. Zlomená súsťka zapichne sa do kože a do zavinennej rany vleje sa nepríjemne páľčivá, svrbiaca šťava, kyselina, ktorá zaviňuje bolestne páľčivý pocit.

Nálezisko: Rastie pod plotmi, pri domoch, v húštinách, pri cestách, v priekopách, na hroblích, na hromadách kompostu, najmä v záhradách a vôbec všade. I jedna i druhá zelina je nepríjemnou burinou. Všedna na celom území Slovenska.

Pestovanie a sbieranie: Žihľava veľká sa často pestuje, lebo dáva dobré, silné, hoci i drsné vlákno, z ktorého sa zhotovujú vrecia, tak zvané žihľavové vrecia. — Množí sa alebo podzemkom, alebo plantami, priсадou, vypestovanou zo semena. V oboch prípadoch sadí sa do riadkov asi 20 centimetrov jedna od druhej. Keď chceme získať vlákno, narábame so žihľavou tak, ako i s konopou. — Sbírame k liečivým, alebo priemyselným potrebám, list vňať, semeno a koreň i veľkej i malej žihľavy. List a vňať sbírame zavčasu na jar, kým je rastlina mäkká, nezdrevnatelá. Sušíme na vzdušnom mieste v tieni. Slnko tovaru škodí. — Semä a koreň sbírame v jeseni, najskoršie koncom augusta, ale istejšie v septembri, až novembri. — Koreňokmeň umyjeme a od vňate a korienu očistíme a v tieni usušíme. Semeno sbírame tak, že nažneme

80 0jj, žihľava veľká.

žihľavy, do snopkov poviažeme, necháme trocha na hromadách, aby sa zaparila, potom usušíme a omlátime. Prirodzene, len hlavaté rastliny. Namlátané semeno na plachtách, po očistení usušíme a vo vreciach dopravujeme. Vo vreciach dopravujeme i list, vňať a koreň (podzemok).

Vlastnosti a upotrebenie: Vňať a list známy je v obchode pod menom *herbā urticae*. Koreň pod menom *radix urticae* a semeno, ktoré dnes nie je už úradným liekom, známe je pod menom *semen urticae*. — Upotrebuje sa pre drúbež, najmä pre húsenice, ako prvo-triedny zelený pokrm, posypaný kŕmnom múkou. — V lekárstve užíva sa z listov a koreňa (podzemku) odvaru pri prsných chorobách a na čistenie krvi. Z mladých listov pripravuje sa i jedlo, na spôsob špinátu, ktoré tiež čistí krv. Vodka na vlasy, zhotovená z koreňa a vňate, napomáha vzrast vlasov. — Reumatické, alebo lámkou napadlé častky tela majú sa sviežou vňaťou ušľahať, čo je isto pôsobiacim -liekom proti uvedeným chorobám. — Prášek zo semena odporúča sa pri hnačke, červienke (úplavici) a dýchavičnosti.

73. Imola biela. (*Viscum album*, L.)

Ludové mená: Imelo, jemelo, jemela. Česky: Irněl obecné. Nemecky: Mistel, Maďarsky: Fagyôngy. (Obr. 81.)

Opis: Keď vi.díš, najmä v jeseni, v zime a na jar, na listnatých stromoch, ktoré sú v uvedenom období bez listu, zelený chomáč, husté ometlo zelené, veď, že je to imola. Na duboch rastie *imola žltá* (*Loranthus europeus*, L.), na iných listnatých stromoch imola biela. I na jedliach a bôroch rastie imola biela, lenže zvláštna odruda, ihličnatým stromom prispôbená. (V. abietis, Weisb. a V. laxum, Boiss.) Sú to cudzopasné,

príživnícke rastliny, ktoré svoj zmenený koreň, tak zvaný pijak, pod kôru uvedených stromov púšťajú a tam, v pásme lyka, kde teda miadzga, krv to stromov koluje, tento ich pijak, pijavy koreň rozprestrú, aby cicaly šťavu, miadzgu cudziu, gazdom zo zeme a z povetria vyzískanú. Všetky také rastliny, ktoré žijú z hotovej, inou rastlinou dorobenej šťavy, miadzgy a to na úkor, na škodu rastliny, na ktorej žijú, sú rastlinami *cudzopasnými*. Ony sú *cudzopasníkmi*, *príživníkmi*, a tá rastlina, na ktorej žijú, je *gazdom*. — List týchto rastlín je vždy zelený, teda zimozelený, lysý, celookrajový. Kvet je nevyvinutý, lupienky jeho sú lupinovité. Plod je lepkavá, nepravá bobuľa.

Nálezište: Rastliny tieto žijú na stromoch, kde ich vtáci roznesú tým, že lepkavé, nepravé bobule zožerú a na zobák prilepené sa im zrno o konáre stromov otrú, kde sa toto prilepí, vyklíči a pustiac svoj pijací koreň do kôry stromu, začne svoj život, ako *cudzopasný ker*.

81. obr. *Imola biela*.

— Ináč na území celého Slovenska všedné rastliny.

Pestovanie a sbieranie: Pestovanie sa neodporúča, ale ak máme zaistenú dobrú objednávku, môžeme pestovať na starých stromoch tak, že obšivákom, alebo silným klincom spravíme jamku na kôre stromu, ktorý je už starý a mienime ho o 2—3 roky vyrúbať. Do týchto jamôk položíme po zrnku-dvoch a zamažeme hlinou na dlani rozblatenou. Strom, na ktorom pestujeme imolu, za rok-dva úplne vyslabne a vyhynie, lebo mu životné šťavy na ňom žijúca imola vyssaje. Sbieame celú rastlinu, dávajúc pozor, aby bobnle ne-

opadaly. Bobule oberieme a do čistých, plechových nádob zabalíme. List oberieme tiež a usušíme. Keďže sa celá rastlina vo februári sbiera, sušíme alebo pri peci, alebo v sušiarňi. Ak máme ujednané, tak kôru olúpime a čerstvú balíme do plechových krabíc, olúpené drevo sušíme a do vriec balíme. — Sberať možno každé množstvo. — Imola biela a *imola žltá*, niekde *ochmet*, alebo *ochmat* menovaná, obsahuje zvláštnu látku, tak zvaný *viscin*, ďalej tukový olej, slieznaté látky, cukor, málo triesloviny a zvláštnu, lepkavú látku. — Z bobúľ a z kôry zhotovuje sa lep, tak zvaný lep vtáči, alebo lep imolový. — Odvar z listov je liekom pri padúcni, čiže takzvanej mrche — alebo vredovej chorobe, pri srdcových kŕčoch* pri ťažkostiach mesačnej choroby žien, a ako prísada do kúpeľov. Prášek z dreva vyháňa hlísty. — Zeliná táto bola našimi pohanskými predkami za svätú považovaná. Ako svätú ctili ju i pohanskí Germáni a s ich „Tannenbaumom“ dostala sa k nám ako vianočná ozdoba, — Často sa predáva s vianočnými stromkami. — Po biednych rokoch, keď je málo krmy, náš ľud hornatých krajov, vypomáha si k jari tým, že kŕmi svoj dobytok zimozelenou imolou, alebo ochmatom.

74. Kopytník pospolitý. (*Asarum europeum*, L.)

Ludové mená: Kopytník, omylník. Česky: Kopytník obecný. JNemecky: Haselwurz. Maďarsky: Kapotnyak. (Obr. 82.)

Opis: Kopytník je zelinou vytrvalou. Má valcovitý, plazivý podzemok, z ktorého každoročne vyháňajú nové lodyhy. Lodyha nad zemou pokrytá je šupinatými listeňmi a je čiastočne plazivou, na konci stojacou. Z konca lodyhy v júni, alebo v júli vyrastajú dva celookrajové, ľadvínovité, kožovité listy B dlhými rapík-

mi. Kvet sedí osamotene medzi týmito dvoma listy, je ovislý, krátko stopkatý, zvončekovitý, voňavý, vnútri tmavohnedočervený, z vonku zelenkavý. Celá rastlinka, najmä aie rapík listu je riedko chlpatý. Plod, je šesť-priečniková tobolka. — Kvitne v apríli, v máji.

Nálezište: Rastie v lupňovitých lesoch a v krovínach, na medziach, zarastlých trnám a inou chrasťou. V každom bukovom lese a háji.. Na celom území Slovenska všedná zelina.

Sbieranie a pestovanie: Pestovať sa môže na vlhkých, tienných miestach, kde žije celé roky bez každej zvláštnej opatery. Množí sa delením podzemkov. — Sbierajú sa z neho podzemky a listy. List sbierame v auguste. Nasbieraný list v tieni na vzdušnom mieste usušíme a do vriec balíme a tak dopravujeme. — Podzemok (koreň) sbierame alebo včas na jar, alebo v auguste spoločne s listom. Podzemok očistíme, umyjeme a na slnku usušíme, suchý do vriec balíme a tak dopravujeme.

82. obr. *Kopytník pospolitý.*

Vlastnosti a upotrebenie: Hlavnou liečivou látkou je v ňom tak zvaný *asaron*, ďalej prchavý olej baldrianovitej vône a málo smolnatej látky. Podzemky majú kafrovitú vôňu. — Vyvoláva vracanie a hnačku, dráždi sliznice, preto nutká ku kýchaniu. — I z listu, i z podzemku zhotovuje sa odvar, ktorý sa podáva ako dávidlo. Užíva sa ho ďalej pri vodnatieľke, pri chorobách sliznic, proti hlístam. Slabé oči, vymývané odvarom z listu, zosilnia. Zastaralý kašeľ pri užívaní osladeného odvaru prestane, žalúdok sa vyčistí a trvalé hlavybolenie prestane.

75. Vlčie jablko. (*Aristolochia clematis*, L.)

Ludové mená: Vlčí lopúch, podražec, bezdinky. Česky: Podražec obecný. Nemecky: Osterlützei. Maďarsky: Farkasalma. (Obr, 83.)

Opis: Vlčie jablko, alebo podražec je vytrvalou rastlinou, ktorá v jej plazivom podzemku prezimuje, aby na jar každoročne vyhnala z neho nové a nové lodyhy, vňať, posiatu dosť veľkými, hlboko srdcovitými listy bledozelenej farby. V pazuší listov sedia špinavo žlté, až 3 cm dlhé kvety. Okvetie je trúbkovité, na okraji šikmo srezané a jazykovite pretiahle. V hrdle trúbkovitého okvetia sú ostnaté srsti do kvetu namierné tak, že hmyz môže do kvetu vliezť, ale z kvetu, kým tento nie je oplodnený, vyliezť nemôže, lebo ho ostnaté srsti nevypustia. Po oplodnení kvet

83. obr. Podražec, alebo vlčie jablko.

zvädne, srsti ztratia ich rneravosť a hmyz môže sa volne na slobodu dostať. Plod je hruškovitá tobolka.

Nálezište: Rastie na slovenskej nížine a na slovenskom podhorí. Kde-tu nájde sa ojedinelé ešte v okolí Ilavy, ale vyššie už nie. I v nitrianskej doline asi po Prievidzu, na Pohroní asi po Zlaté Moravce, Sv. Kríž n/Hronom a Krupinu. Potom len v úzkom pásme podlá hraníc. Pri Lučenci—Modrom Kameni siaha hlboko do dolín po Vígľaš. V kraji košickom až po Krompachy, ba až po Margecany, ďalej na východ na celej rovine, v okolí Michaloviec až po Prešov. V Podkar-

patskej Rusi, vyjmúc najsevernejších častok a vrchov Marmarošských, všeobecne rozšírená rastlina. Slovom: tam kde kukurica ešte dozrieva, je všeobecnou a tam, kde dozrie i Vinič, je takou časťou rastlinou, že sa jej sbieranie vyplatí. Miluje krovité svahy, stráne, medze, priekopy, i podplotie a zanechané vinice. Pochádza z južnej Európy.

Sbieranie a pestovanie: Nepestuje sa. Množiť sa dá delením koreňokmeňu a vysádzaním do riadkov. Vyžaduje slnnú polohu a dobrú pôdu. — Sbiera sa list, podzemok (koreň) a plod. Rastlinu s listom a koreňom sbierame v apríli, alebo v máji pred kvitnutím. List otrháme a usušíme v tieni na vzdušnom mieste, vňaf zahodíme a koreňokmeň očistíme, na slnku usušíme a i list i podzemok do vriec balíme a tak dopravujeme. — Plod sbiera sa v júli a v auguste. — Sbierajme všetky častky len na objednávku, lebo rastlina táto je len niektorými obchodníkmi kupovaná.

Vlastnosti a upotrebenie: Celá zelina aj s podzemkom (koreňom) je ostré jedovatá, nepríjemne páchne a horko chutná. Odvaru užíva sa pri nepravidelnej > mesačne j chorobe žien a v iných prípadoch. Keďže ale odvar je prudkým jedom, bez lekárskeho predpisu sa do liečenia s odvarom podražca nepúšťajme. — OdVRR podzemku je dobrým obkladom na vtedy a odvar z listu kynoží ploštice.

76. Štial koňský. (*Rumex obtusifolia*, L.)

Opis: Štial koňský, šťovík (obr. 84.) je vytrvalá rastlina so značne dlhým podzemkom. z ktorého každoročne vyháňa až meter vysokú, rozkonárenú vňaf, lodyhu. Listy sú podlhovasto-vajcovité, kvety spojené v kvetenstvo, kvitnú v júli a v auguste. Rastie na lúčkach, vlhkých miestach, na okraji lesov a hájov. Na

území celého Slovenska všedná rastlina.

Sbieran/ie a upotrebenie:

Sbiera sa koreň, -správne podzemok a to v marci, alebo v októbri. Nasbieraný tovaí sa umyje, očistí z korieňkov a vňate a na slnku usuší. — Sbierame len na objednávku.

77. Kobeliščo.

(*Rumex acetosa*, L.)

Ludové mená: Štiaľ, štiav malý, šfovík, lúčny, poľný štiav. Česky: štovík obecný-Nemecky: Sauerampfer. Maďarsky: Mezei soška. (Obr. 85.)

84. obr. štiaľ koňský.

Opis: Je rastlinou vytrvalou, s listom veľkým, lesklým, strelovite zaostreným. Zriedka je loclyha i list málo drapľavý. Sem -patrí i štiaľ alpský, veľkolistý (*Rumex alpinus*, L.), a štiaľ záhradný, španielsky (*R. scutatus*, L.). Štiaľ poľný a štiaľ španielsky pestujú sa aj v záhradách, ako obruby záhonkov,, hriadok a dávajú výbornú zeleninu, z ktorej sa robí omáčka k mäsu. Rastú obe zeliny na vlhkých lúkách, svahoch á v Ovocných záhradách, sadoch. Obe sú na celom území Slovenska všednými zeleninami. Kvitnú od mája až do konca augusta. — Štiaľ alpský žije len v horách Karpatov, všade v tej

85. obr. Kobeliščo, alebo šfovík.

oblasti, kde kukurica už nedozrie, i na vlhkých, horných lúkách, stranách, hlavne okolo bačovísk, kolíb a horáreň. Kvitne v júli a v auguste. Kvetenstvo je hrdzavo-hnedé, list široký, srdcovitý. Podzemok má plazivý, silný.

Sbieranie a upotrebenie: U predošlých dvoch zbiera sa list, podzemok a semeno, u štiaľu alpského len podzemok. U štiaľu lúčneho a záhradného zbierame list a koreň na jar. List sušíme v tieni a koreň na slnku. Balíme do vriec. Zrno zbierame v auguste. U štiaľu alpského zbierame len podzemok (koreň) a to v jeseni až do zimy. Zbierame len hrubý, starý koreňokmeň a to podľa možnosti z rastlín aspoň 6 rokov starých. Tento koreňokmeň je pod menom *radix rhei monachorum* známy a vedený je miesto pravého koreňa rebarbarového. — List, alebo aj celá vňať štiaľu záhradného a lúčneho obsahuje kyslinu oksalovú a mnohé soli, koreňokmeň a semeno trieslovinu a rozličné horčiny. Koreňokmeň štiaľu alpského obsahuje vápennar tú soľ kyseliny štiaľovej a istú účinnú látku, takzvaný *rurnicin*. — Vo všetkých troch prípadoch zeliny tieto vzbudzujú chuť k jedlu a napomáhajú zažívanie pokrmu. Účinkujú i ako žalúdok a črevá čistiaci liek. Odvar koreňokmeňa čistí krv. Užíva sa čerstvej vňate a šťavy aj zovňajšie.

78. Stavokrv pestrý. (*Polygonum bistorta*, L.)

Ludové mena: Hadovec, hadia, alebo žabia pohánka, úžovník, rdesno. Česky: Rdesno hadí koreň. Nemecky: Wiesenknoterich. Maďarsky: Kigyógyokér. (Obr. 86.)

Opis: Stavokrv pestrý má krátky, veľmi tlstý koreňokmeň, ktorým prezimuje a z ktorého každý rok novú, čerstvú vňať vyháňa. Lodýha je často až meter

f vysoká, listy až 10 — 15 cm dlhé, podlhovasto- vajcovité, u spodu slabo srdcovité, alebo srezané, prechádzajúce í' do okrydleného rapíka. Na opaku často srstnaté. Kvet f je červený, bledočervený, až ružový. Kvety spojené sú v nepravý, klasovitý stravec. Kvitne v júni a v júli.

Nálezisko: Rastie na vrchoch a kopcoch Karpatov, často sostúpi až na rovinu, kde-tu vidieť ho aj na slovenskej nížine. Miluje vlhkú pôdu, najmä lúky a brehy riek a potokov. i polianky lesov a hájov. Dosť všedná zelina na hornatých krajoch Slovenska.

Sbieranie a pestovanie: Nepestu- je sa. Množí sa delením koreňokme- ňa. V záhrade sa silne rozkoná- ri, uspokojí sa každou pôdou, len aby bola dostatočne vlhká. Sbiera sa poclzemok, ktorý je kolienkovite zvlnený. Koreň sbierame na jar, roz- hodne pred úplným vývinom lody- ^ i k o v j e s e n i, keď lodyha od- umiera. Podzemok očistíme, umyjeme

86. obr. *Stavokrv pestrý.*

a na slnku, alebo v sušiarňi sušíme. — Balíme do vriec a tak dopravujeme. Dobré je zaistiť si odber. — Mla- dé lístie užíva sa ako šalát.

Vlastnosti a upotrebenie: Koreňokmeň obsahuje trie- slovú kyslinu, ktorá je liečivé účinkujúcou látkou. Užíva sa odvaru proti hnačke a zimnici. I ako smý- vadla pri vredoch a ranách.

79. Trúskavec hrdzavý. (*Polygonum aviculare*, L.)

Ludové mená: Štukavec, rdesno vtáčie, chrústa vec, podvorec. Česky: Trúskavec. Nemecky: Knoterich, Vogelneterich. Maďarsky: Porcogófü. (Obr. 87.)

Opis: Trúskavec je jednoletá, plazivá rastlina. Lodyha sa mnohonásobne rozvetvuje. Lístky sú malé, vajcovité, alebo čiarkovite-kopijnaté, modrozelené, zelené, až načervenalé. Takej farby je i lodyha. V pazuche listov sedia malé, biele, ružové, na okraji červené kvietičky, obyčajne 3—5 v jednej pazuche. Táto rastlina má veľa odrúd a kruh týchto nie je ešte dostatočne preskúmaný.

8f. obr. Trúskavec *hrdza-
v.

* *Nálezisko:* Je celkom všedná, zeliná, často nepríjemná burina, ktorá rastie všade pri cestách, na dlážke ulíc, dvorov, na priekopách, hrobljach, pastvinách, roliach a pri stavaniskách. Na území celého Slovenska. Kvitne od júna až do zimy.

Sbieranie a pestovanie: Nepestuje sa. Sbierame celú vňať, ktorú sušíme v tieni na vzdušnom mieste. Ak je na vňati zrelé semeno, to vylátime a uschováme. — Sbiera sa od júla až do zimy.

Vlastnosti a upotrebenie: Popudzujze sliznice k činnosti. Napomáha zacelenie rán. Odvaru vo vode, alebo v červenom víne užíva sa pri chorobách ľadveníc a mechúra. Odvaru trúskavca a prasličky užíva sa pri močových kamienkoch. Nálev, alebo odvar celej vňate je dobrým liekom pri špatnom žalúdku, pri zastaralom kašli. Odvar trúskavca a kolocieru dobre účinkuje pri pľuvaní krvi. Zastaralé a odbierajúce rany vymývajú sa odvarom a prikkladáme na ne v odvare namočenú handru ľanovú.

80. Pohánka domáca. (*Polygonum sagittatum*, Gillib.)

Ludové mená: Pohánka, často hajdina, tatarka, krúpa, alebo harička menovaná. (Obr. 88.)

Opis: Pohánka je bylinou jedno-ročnou. Má prianiu, rozkonárenú, často až meter vysokú lodyhu. Listy sú srdcovité. Kvet je bielej, naružovelej, alebo ružovej farby. Plod je trojhranna čierna naška. Je cudzou, u nás len pestovanou rastlinou. Pestuje sa hlavne na hornatých krajoch Slovenska, kde zastáva úlohu ryže. Dnes je jej pestovanie už menej rozsiahlym, ale našich predkov na horniakoch nevieme si predstaviť bez krúpovej baby a jelítka, krúpami nadievaného. Pestovala sa i k vôli včelám, kým bolo včelárstvo obľúbeným zamestnaním.

88. obr. Pohánka domáca.

Vlastnosti a upotrebenie: S bôbom miešane dáva výbornú zelenú krmu, zasiatu do strniska a na jeseň skosenú. Vňať a semeno dáva peknú žltú farbu. Pohánková múka bola vzácnym liekom. Dnes už sa na tento liejt zabudlo. Znajú ho ešte niektorí bačovia.

81. Reveň lekárska. (*Reum raponticum*, L.)

Opis: Rastlinu túto uvádzame bez obrázku preto, lebo je vždy len pestovaná a divo nikdy a nikde u nás nerastie. Obyčajne menuje sa *rebarbora*. Spomíname a uvádzanie ju preto, lebo je pestovaná skoro v každej záhrade a dáva znamenitý liek. Je to vytrvalá rastlina s tlstým koreňom a dutou, až 2 metre vysokou lodyhou. Veľké, lopúchovité listy sú vajcovité, na spodu srdčite vykrojené. Na konci lodyhy s^ojí metlicovité kvetenstvo drobných, neúhľadných kvietkov. Plod je naška.

Vlastnosti a upotrebenie: Pochádza z Ázie a pestuje sa v záhradách k vôli silným, načervenalým, 4—8 cm

tlstým a 15 až 25 cm dlhým rapíkom listu, ktoré sú jablčnato-kyslavé a dajú sa miesto jablák ako zaváranina, alebo do závinu (štrúdle) upotrebiť. Z rebarbory pripravené lieky uvedieme, — ako tam patriace, — v druhom sväzku tohoto diela.

82. Cvikla obyčajná. (*Beta vulgaris*, L.) (Obr. 89.)

Opis: Cvikľa obyčajná, i burgyňa, alebo repa zvaná, je hojne pestovanou poľnohospodárskou rastlinou. Známe sú odrody. Cvikľa červená, alebo len cvikľa, dáva výborný šalát; cvikľa křmna, žltá, guľatá a cvikľa načervenalá, dlhý repovitý koreň majúca, i repa, alebo burgyňa menovaná, slúži za pokrm dobytku a ošípaným; konečne cvikľa cukrová, repa cukrová, alebo cukrovka je surovinou pri výrobe cukru a pestuje sa na tisícoch honoch na celom území Slovenska. — Repa je dvojročnou rastlinou. V prvom roku vyženie len repovitý koreň, ktorý je vzácnym, a ružicu listov; v druhom roku vyvíja lodyhu, na konci s kvetenstvom.

Vlastnosti a upotrebenie: V liečení užíva sa koreňa a listov. Koreň na trlci postrúhaný dáva dobrý obklad na odreniny, i na opuchliny, ktoré chceme, aby čím skoršie odbieraly. List prikladá sa na rany, ktoré sa pod ním rýchlo hoja.

89. obr. Cvikla obyčajná.

83. Loboda lesklá. (*Atriplex nitens*, Schk.) (Obr. 90.)

Opis: Loboda, niekedy lebeda menovaná, je nepríjemnou burinou najmä na zemiačnickách, kapustní-

90. obr. *Loboda lesklá*.

skách a burgyništi, teda všade na takých záhonoch, kde je nízka, do riadkov sadená rastlina pestovaná. Je to vysoká, hojne rozkonárená zelina so silnou lodyhou. Listy sú akoby múčkou posypané, belasé, lesklé. Podľa tejto zvláštnej a len u lobody pozorovanej, strieborno-šedej farby dá sa od iných rastlín dobre rozoznať. List je strelovitý, zaostrený. Kvet šedo-zelený, v malé chomáče spojený. Sem patrí i loboda záhradná (*A. hortensis*, L.). — Kvitne v júli a v auguste.

Sbieranie a upotrebenie: Sbiere sa vňať v júni pred kvitnutím a suší sa na vzdušnom, tiennom mieste. Balí sa do vriec. — Semeno sbierame v auguste a v septembri. Sušíme na slnku. — Balíme do vriec z jemnejšieho plátna. — Sbírame len na objednávku, keďže sa z tejto rastliny dnes už len málo potrebuje. Mladý list dáva dobrú zeleninu, pripravenú, ako špinát.

84. Merlík voňavý. (*Chenopodium ambrosoides*, L.)

Opis: Merlík voňavý, často i kuderavec mefnovavý. Je jednorročná rastlina, s rozvetvenou, položenou vňaťou, listy chobotnate vykrojované. Z pazucij listov vyčnievajú klásky malých, nevzhľadných kvetov. Kvitne od júla až do jesene. Celá rastlina je nahnedlá; keď ju medzi prstami mneme, páchqe. Je rastlinou pestovanou, pochádza z horúcich krajov Ameriky. (Obr. 91.)

Vlastnosti a upotrebenie:

Pestuje sa rozsevom, alebo do riadkov sejačkou. Vyžaduje ľahkú, kyprú pôdu a slnnú polohu. — Sberia sa vňať v júni. Suší sa rýchle, podľa možnosti na slnku, nesmie však zmoknúť. Pestujeme len vtedy, keď mánie istého odberateľa.

85. Merlík dobrý.

(*Chenopodium Bonus*
Henricus, L.)

Opis: Merlík dobrý menuje ľud často: masná zelina, masný list. Je to bylina viacročná, vytrvalá. Ružica listov vytvorená je z listov veľkých, masne lesklých, strelovitých, alebo chobotnatých. Kveten-

9L obr> Merlík voňavý.

stvo je na nevysokej lodyhe, farby nažlklej. (Obr. 92.)

Sbieranie a upotrebenie: List tejto rastliny slúži slovenským gazdinám na balenie masla a tvarohu. — Rastie vždy v blízkosti ľudského obydla, na obhospodarovanej pôde, miluje priekopy a hroble, vyžaduje hodne vlhkosti. — Mladé výhonky dajú sa upraviť, ako špargľa a dávajú dobrá zeleninu; list môže byť upravený, ako špinát. — Sberia sa koreň zavčasu na jar, alebo neskoro

92. obrľ Merlík dobrý.

v jeseni, a list na jar i v lete. Koreň suší sa na slnku, list v tieni. — Balíme do vriec. — Sberajme len na objednávku.

86. Špinát jedlý. (*Spinacea oleracea*, L.) (Obr. 93)

93. obr. Špinát jedlý.

stom, ktoré dávajú zdravú, chutnú zeleninu. Seje sa na jeseň a na jar sberajú sa listky.

Vlastnosti a upotrebenie: K liečivým cieľom je dnes

Opis: Špinát záhradný, alebo kuchynský, často i obecným menovaný je jedno-, alebo dvojročnou bylinou s vysokou, niekedy až vyše metra vybehlou lodyhou. Listy špinátu sú väčšinou strelovité, masťné. V pazuchách listov sedia drobné, zelenasté kvietky. Rastlina je dvojdomá, to jest má rastliny s kvietkami piestikovými a s kvietkami prášnikovými. Asi tak, ako je to pri konope, ktorá má tiež na jednej rastline len piestikové — konopa hlavatá — a na inej len prášnikové kvietky — konopa poskonná. Špinát pochodí z Perzie. Pestuje sa v záhradách k vôli zeleným listom,

len zriedka sbieraná a preto nesbierajme, iba na objednávku. Záhradnému špinátu príbuzná rastlina je *novozélandský špinát*. (*Tetragonia expansa*, Murr.) Pestuje sa často miesto obyčajného špinátu. — Obsahuje veľa soli a preto je liečivý. — Sbierajme, pestujme pre liečivé ciele len na objednávku.

87. Láskavec chvostnatý.

(*Amarantus caudatus*, L.)

Opis: Láskavec je jednoročná rastlina so striedavými, nedeľnými listy. Drobné kvietky sú v malých kľbkách a sedia v pazuche listov, složené sú v nepravý klas latovitý. Okvetie je suché, nevädnuce. Listy sú stvorcovite-vajcovité, na opaku s bielymi žilkami. (Obr. 94.)

Vlastnosti a upotrebenie: Je záhradnou kvetinou, pochádzajúcou z Východnej Indie. Užíva sa vňate. Vysieva sa ako letná kvetina, vyžaduje slnečnej polohy. — Pestujme a sbierajme len na objednávku.

94. obr. *Láskavec chvostnatý.*

95. obr. *Prietržník lysý.*

88. Prietržník lysý. (*Herniaria glabra*, L.)

Ludové mená: Často piesočník, stozrnko, husie mydlo. (Obr. 95.)

Opis: Prietržník lysý je jednoročná rastlinka a lysými, drobnými listy. Lo-

dyha je k zemi pritlačená, celá rastlinka je riedko srstnatá. Kvietочки sú nepatrnými a spojené sú v malé klbočká. Plod je tobolka.

Vlastnosti a upotrebenie: Všedná, pospolitá rastlinka, rastie na piesočnatej pôde, ktorá je vlhká, miluje hlavne hlenitú zem. Rozšírená na celom území Slovenska. Sbera sa vňať cez celé leto. Celá zelina má slasnú chuť, obsahuje veľa soľnatých látok: v tom je jej liečivá sila. — Sberajme len na objednávku.

*" 89. Šater dlhostopečný. (*Gypsophilla fastigiata*, L.)

Opis: Šater dlhostopečný je rastlinkou, ktorá len na západnom Slovensku na piesočnatej pôde, v borových lesoch rastie, aj to dosť zriedka. Má tlstý, rozvetvený koreň, málo rozvetvenú lodyhu, kopijnaté a drobné, objímavé listy, ktoré sú vo sväzočku slúčené. Koreň má tie vlastnosti, ako mydelník lekársky. (Obr. 96.)

Sbieranie a upotrebenie: Sbera sa len koreň, ktorý sušíme na slnku. — Sberajme len tam, kde je v hojnom množstve, teda v okolí Búrov a v Záhorí. Inde na Slovensku alebo ho niet, alebo len málo a preto sa jeho sbieranie

96. obr. *Šater dlhostopečný.*

nevyplatí. — Sberať môžeme všetky druhy šaierov. O tom pod číslom 91.

90. Hrebíček lesný. (*Dianthus silvestris*, Wulf.)

Ludové mená: Hrebíček lesný, i karafiát, alebo klinček, aj hvozdík. Sem patrí i *hvozdík bradatý* (*D. barbatus*, L.) a iné hrebíčky. (Obr. 97.)

Opis: Uvedené rastliny tvoria malé, rozlezlé trsíky s lodyhami až 50 cm vysokými. Kvitne v júli. Hrebíčky pochádzajú väčšinou z Ázie a Južnej Európy. Niektoré druhy rastú aj na Vysokých Tatrách. Iné zasa pestujú sa v záhradách.

Sbieranie a upoorebenie: Môžeme sbierať kvety všetkých hrebíčkov, lebo plátky kvetu upotrebované sú v lekárstve zo všetkých hrebíčkov. Sušíme nasbierané kvety na slnku, aby rýchle uschly a farbu zachovali. Sbieraf môžeme od jari až do jesene, lebo vždy niektorý druh hrebíčkov kvitne. Sbierajme však len na objednávku, lebo hrebíčkový kvet dnes nie je už úradným liekom a mína sa z neho dosť málo.

97. obr. Hrebíček lesný a kartauzský.

91. Mydelník lekársky. (*Sapponaria officinalis*, L.)

Ludové mená: Mydlíca, mydlový koreň. Česky: Mydlíce lekárska. Nemecky: Seifenkraut. Maďarsky: Szappanfű. (Obr. 98.)

Opis: Mydelník je vytrvalá, viacročná rastlina, ktorá každoročne zo svojho podzemku vyháňa až 80 centimetrov vysoké lodyhy. Listy sú striedavé protisedlé, vajcovitého tvaru a lodyhu objímavé. Na konci lodyhy sedia pekné, naružovelé kvety, spojené v kvetenstvo, tak zvanú latu. Kvitne v júli a v auguste.

Nálezište: Rastie na okrajoch ciest, na hrobliach, medziach a na krovitých svahoch. I pri riekach a po-

tokoch na piesočnatej pôde. Plnokvetú odrudu pestujú aj v záhradách. Dosť všedná rastlina na celom území Slovenska, lenže nerastie hromadne, preto je jej sbieranie dosť obtiažné.

Sbieranie a pestovanie: Pestovanie mydelníka sa vyplatí. Množí sa semenom a delením podzemku. Uspokojí sa s každou pôdou, ale vyžaduje slnnú polohu.

98. obr. *Mydelník lekársky*.

— Sbera sa z nej list a podzemok (koreň). List sbierame v júni, sušíme v tieni a balíme do vriec. Koreňokmeň sbierame na jar, alebo v jeseni zo starších rastlín. Nasbieraný koreňokmeň olúpime a na slnku pekne usušíme. — Suchý koreňokmeň je v lekárňach pod menom *radix saponariae* známy. — Hľadaným obchodným článkom je i koreň všetkých u nás rastúcich a čiastočne pod číslom 89. opísaných šaterovitých rastlín. — Koreňokmeň týchto, najmä *šatera mydelníka* (*Gypsophilla paniculata*, L.) je až 2 metre dlhý a na centimeter hrubý. Tak mydelník pravý, ako i šatera mydelník je hľadaným obchodným článkom.

U nás obe rastliny žijú vo veľkom množstve a preto bez každej ťažkosti mohli by sme ročite niekoľkými vagónmi prispieť k dodávkam, ktoré svetový trh vyžaduje. Za metrický cent koreňa mydelníkového vždy dostaneme aspoň len toľko, ako za metrický cent prvotriednej pšenice, obyčajne ale dosiahne sa za pekný, biely tovar aspoň trojnásobnej **ceny prvotriednej pšenice. Kôru, ktorú sme s koreňa olú-**

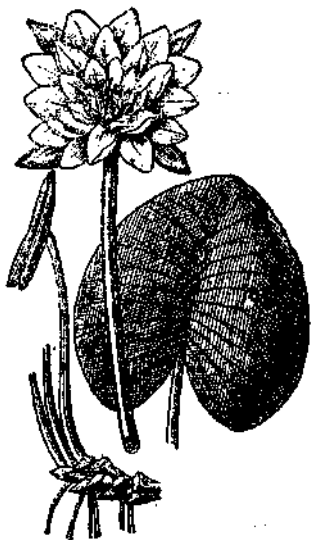
pili, nezahodíme, lež aj tú usušme, hoci nie je taká cená, ako olúpený koreňokmeň, ale má svoju hodnotu. Preto pred lúpením koreň dočista umyjeme, od malých korieňkov očistíme a až potom lúpme. Tenké koreňokmene sa nevyplatí lúpiť, preto tieto pokrájame na menšie kúsky a sušme spolu s kôrou, s hrubších koreňokmeňov nalúpenou. Aj za neolúpený koreňokmeň a kôru so silnejších dosiahneme ceny pšenice, len zriedka o niečo menej. — Hrubé koreňokmene, ktoré sa vyplatí lúpiť, nekrájame na krátke kúsky, naopak, necháme ich čím dlhšie, len ich po dĺžke preštiepime, aby rýchlejšie a pekne schnuly.

Vlastnosti a upotrebenie: Koreň mydelníka práve tak, ako aj koreň šaterovitých rastlín obsahuje vzácne látky a tie sú: *saponin*, *saporubin*, *guma*, smolnaté látky a slieznaté látky. Koreňokmeň chutná zprvu nasladle, nahorkle-trpko, asi ako mydlo. Keď varíme koreňokmeň mydelníka, tento sa silne pení. Účinok odvaru tak z listov, ako i z koreňokmeňa pôsobí prehánajúce a zaviňuje potenie sa. Z tých príčin užíva sa odvaru pri žalúdočnom kataru, pri zašlajmovaných črevách, i pri reumatizme a lámke. — V technike, v priemyslu upotrebuje sa koreňokmeňa mydelníkového, ako pracieho prostriedku, keď má byť vypratá jemnejšia látka, ako je hodváb, alebo jemné vlnené tkanivá.

92. Leknin biely. (*Castalia* [*Nymphaea*, L.] *alba*, Wood.)

Ludové mená: Lekno, lekuta, vodná ruža biela, biela vodná ľalia, alebo nymfa. (Obř. 99.)

Opis: Silný, mnohoročný koreňokmeň rastie v bahne, na dne hlbších stojatých, alebo ticho tečúcich vôd a vysieľa nad vodu ploché, kruhové listy, ktoré

99. obr. *Leknin biely*.

bu. — Pestuje sa z rozkusovaného koreňokmeňa.
Tvorí často okrasu umelých rybníkov.

93. Štulík žltý. (*Nuphar luteum*, Sm.)

Ludové mená: Lud ho volá najmä pri Trenčíne, kde sa často vyskytuje, vilia ruža a žltá vodná ruža. (Obr. 100.)

Opis: Zelina táto má pod vodou v bahne položený koreňokmeň, z ktorého vyrastajú až nad vodu dolhorapíkaté, kruhové listy. Listy plávajú na vode práve tak, ako aj u leknina. Kvety sú na dlhých stopkách na vodu položené. Majú nápadne zelený kalich a žltú korunu. Kvitne v júli a v auguste. — Na slovenskej nížine, najmä v blízkosti Dunaja kde-tu v sto-

na vode plavú a unesú aj väčšiu žabu. Listy majú motúzovité rapíky. Podobným spôsobom plavé na vode aj dosť veľký, biely kvet, ktorý je mnohoplátočný a príjemne voňavý. Kvitne v júli a v auguste.

Vlastnosti a upotrebenie:

Na Slovensku žije len v obvodě bratislavskej a nitrianskej veľžupy, najmä na niektorých stojatých vodách Žitného ostrova. Niekde i v tisinách Čiernej Vody. — Sbera sa koreňokmeň, ktorý sa očistí, umyje a na slnku čistq usuší. Koreň, okrem liečivých látok a triesloviny, obsahuje aj čiernu far-

jatých, alebo ticho tečúcich vodách. Jeden druh štulíka je i v okolí Tenčína. Vo vyšších polohách úplne chýba.

Sbieranie a upotrebenie: Sberia sa koreňokmeň na jar a v jeseni. Suší sa na slnku. Kvet a list sberia sa v júli a v auguste. Musí byť veľmi opatrne a rýchle sušený, lebo sa zkaží. — Pestuje sa v umelých rybníkoch. Množí sa z rozkusovaného kmeňu (koreňa), alebo zo semena. — Sberajme len na objednávku.

100. obr. štulík žltý.

94. Pivoňka lekárska.. (*Paeonia feminea*, Gars.)

Opis: Pivoňka lekárska, často pivoňa, svätodušná ruža, ruža pivoňková, je vytrvalá rastlina s hľuzovitým koreňom, z ktorého vyháňa skoro metrová lodyha. Listy sú kožovité, dva až tri razy trojmo kálané; kvitne v máji a v júni okolo Sv. Ducha. Obrázka neuvádzame, lebo niet azda záhradky, kde by nekvitla voňavá pivoňka. Pochádza z južnej Európy a východnej Ázie. U nás je len pestovaná. Spomenúť ju musíme, lebo dáva významné lieky, o ktorých bude reč v nasledujúcom sväzku.

Sbieranie a upotrebenie: Sberia sa hľuzovitý koreň, ktorý sberame skoro na jar, alebo pred zimou.

I kvet sa zbiera, ktorý sa roztrhá a len plátky sa pekne usušia. Pestovanie sa vypláca, najmä keď máme istého odberateľa. Množí sa delením hľuznatého koreňa, vyžaduje slnnú polohu a hlbokú pôdu-ornicu.

95. Čemerica čierna. (*Helleborus niger*, L.)

Ludové mená: Svätodušný koreň, čemerka, čierny koreň, sprez smrtonosná. Česky: Čemerica černá. Nemecky: Schwarze Niesswurz. Maďarsky: Fekete hunyor. (Obr. 101.)

101.

čemerica

dejené.

Kvet je znám kvetom
blýskačovitým, pozostávajúci z ko-

runy a kalicha. Lístky koruny premenené sú v nepatrné, duté a opadavé medníky. Plátky kalichové, ktorých je päť, sú biele, alebo naružovelé. Prášnikov je veľa, semenečnikov je päť, alebo viac, najviac desať. Plody, ako aj u záružlia, sú mechúrky, strúčkom podobné. Kvitne v zime od decembra do apríla.

Nálezisko: Čierny koreň, čiže Čemerica čierna je pôvodu juhoeurópskeho. Rastie v Srbsku, v Alpách a Apenninách. U nás sa len pestuje.

Sbieranie a pestovanie: Čemerica čierna je jedna z najčastejšie pestovaných zelín. Pestuje sa v záhradách a tiež aj v kvetináčoch. Miluje dobrú, prsfnatú pôdu, ktorá je dostatočne vlhká, a tiennu polohu. — Najlepšie množí sa z rozkusovaného podzemku (ko-

reňa), vysadeného na jeseň do riadkov na stupaj od seba vzdialených. — Sbera sa z nej len podzemok (koreň), ktorý sa vykopáva vo februári, alebo v auguste. — Nasbieraný koreňokmeň sa umyje, od drobných korenkov očistí a usuší — v zime v sušiarňi, v lete na slnku.

Vlastnosti a upotrebenie: Koreňokmeň bol prv pod menom *radix hellebori nigri* úradným liekom. Vôňu má slabo protivnú, chutná zprvu nasladle, potom štiplavé a napokon nepríjemne horko. Prášek zo suchého koreňokmeňa namletý popudzuje k ostrému a častému kýchaniu, preto aj meno zeliny niekedy *kýchavica*. — Obsahuje v sebe *helleberin* a *helleboreín*, zvláštne látky, hmoty len v tejto rastline sa nachádzajúce, ďalej prchavý olej voňavý, ako aj olej tukovitý, smolnaté látky a konečne zvláštnu horčinu. — Účinky tejto zeliny sú, že zaviňuje prudkú hnačku, i dávenie a omamuje. Helleborein účinkuje ako otrava, jed na srdce a helleberin pôsobí otravne na mozog a chrbtový špič, teda na centrálnu, ústrednú sústavu nervovú. — Starí Grékovia užívali tejto zeliny u duševne chorých. Dnes sa jej už na tento cieľ neužíva. — Dnes užíva sa tinktúry a šťavy čierneho koreňa pri zatvrdnutiach v živote, najmä u duševne chorých, pri vodnatieľke, čiže vodnačke a žltavke, alebo ako ľudové pomenovaná, pri zlatej chorobe. Zovňajšie do masť a smývadiel proti kozovým vyrážkam, svrabu a hmyzu. — Na Slovensku domáci zverolekári liečia kach, alebo iné choroby pľúcne, i tak zvaný ochvat koni a rožného dobytku, tým, že „zapravia“ do laloka (u koni do prs) koreň čierny, ktorý zaviniť ťažké a výdatné hnisanie. Podľa mienky ľudových zverolekárov proti kachu a ochvatu je toto jediný úspešný liek.